T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM PROGRAMLARI VE ÖĞRETİM ANA BİLİM DALI
EĞİTİM PROGRAMLARI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN FELSEFESİNDE İNSAN DOĞASI VE EĞİTİME YANSIMALARI

BÜŞRA TOMBAK
13706011

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. VEFA TAŞDELEN

İSTANBUL
2016

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM PROGRAMLARI VE ÖĞRETİM ANA BİLİM DALI
EĞİTİM PROGRAMLARI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN FELSEFESİNDE İNSAN DOĞASI VE EĞİTİME YANSIMALARI

BÜŞRA TOMBAK
13706011

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:
Tezin Onaylandığı Tarih:

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Vefa Taşdelen	
Jüri Üyeleri :		
	Prof. Dr. Seyfi Kenan	
	Doç. Dr. Mustafa Günbayt	

HAZİRAN/2016

ÖZ

JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN FELSEFESİNDE İNSAN DOĞASI VE EĞİTİME YANSIMALARI
Büşra TOMBAK
Haziran, 2016

Jean Jacques Rousseau, 18. yüzyılın tanınmış filozoflarındandır. Özellikle yazıldığı dönemdeki eğitim, toplum ve yaşam sistemlerine bir başkaldırı olarak addedilen *Emile Ya Da Eğitim Üzerine* adlı eseriyle eğitim dünyasında ses getirmiş ve görüşleriyle bugün hala benimsenen fikirlerin atası olmuştur. Rousseau, yalnız eğitim alanında eserler ortaya çıkartmakla kalmamış, insanı daha derinden incelemiş ve hem toplumsal hem de özsel yönünü ortaya çıkartmıştır. Rousseau'nun insan doğasına ilişkin bu kapsamlı felsefesi, eğitimle ilgili görüşlerinde de kendini göstermektedir. Nitekim eğitim, insana dair çözümlemeler olmadan temelsiz kalacaktır. Bu çalışma, Jean Jacques Rousseau'nun insan doğası ve eğitim felsefelerini incelemeyi amaçlar. Rousseau'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Toplum Sözleşmesi, İtiraflar I ve II, Yalnız Gezerin Hayalleri, Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev ve Emile Ya Da Eğitim Üzerine* olmak üzere yedi eseri incelenmiş ve insan doğası ve eğitim çözümlemeleri yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: insan doğası, eğitim, Jean Jacques Rousseau, günümüz eğitimi

ABSTRACT

HUMAN NATURE AND EDUCATION IN JEAN JACQUES ROUSSEAU'S PHILOSOPHY

Büşra TOMBAK
Haziran, 2016

Jean Jacques Rousseau is a prominent philosopher of the 18th century especially with his book *Emile Or On Education* that was referred as an opposition to the education, social and life systems of the era. His book influenced the field of education and he became the father of most views adopted today. Rousseau analyzed human more deeply and revealed its both social and spiritual while producing works of education. His comprehensive philosophy of human nature shows itself in his philosophy of education, too. Education, in the first place, would be off-root without analysis of human. This study aimed to investigate Jean Jacques Rousseau' s philosophies of human nature and education. His six books *Discourse on the Origin and Basis of Inequality Among Men, Social Contract, Confessions, Reveries of a Solitary Walker, Discourse on Arts and Sciences and Emile, or On Education* were investigated for his human nature and education ideas.

Key Words: human nature, education, Jean Jacques Rousseau, modern education

ÖN SÖZ

Felsefe, eğitim de dâhil olmak üzere tüm bilimlerin başıdır. İnsan ise, felsefe de dâhil olmak üzere tüm arayışların tam merkezinde bulunmaktadır. Bu açıdan eğitim alanında büyük bir etki sahibi olan Jean Jacques Rousseau'nun insan doğası ve eğitim anlayışlarına yönelik bu araştırma, hem eğitim hem de felsefe açısından oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın hem alan hem de şahsım adına anlamı büyüktür. Çalışmanın birinci bölümünde insan doğası ve eğitimin arasındaki bağlar ve Jean Jacques Rousseau'nun bu anlamdaki pozisyonu çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Rousseau'ya kadar insan doğasına dair önde gelen söylemler ve düşünürlerin fikirleri bir tartışma içerisinde sunularak, insan doğasının felsefe alanındaki merkeziliği açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu tezin odak noktası ise üçüncü ve dördüncü bölümlerde sunulmuştur. Üçüncü bölümde Jean Jacques Rousseau'nun insan doğasına dair görüşleri kapsamlı bir biçimde açıklanmış ve dördüncü bölümde bu görüşleriyle eğitime dair görüşleri açıklanarak karşılaştırılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise Rousseau'nun eğitime dair görüşlerinin günümüz eğitim uygulamalarındaki etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu yaşıma kadar ve ekseriyetle tez çalışmam boyunca benden desteklerini asla esirgemeyen sevgili aileme, babam Halil İbrahim TOMBAK, annem Ayşe TOMBAK ve kardeşim Ahmet Bican TOMBAK'a, ve beni sürekli arayıp dualarından eksik etmeyen dedem Bekir KAYA'ya, bu çalışmaya ve eğitim felsefesi alanına yönlenmemde büyük etkisi olan ve süreç boyunca bana fikirleriyle ışık tutmuş Sayın Hocam Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN'e, hem iş hem akademik hem de manevi anlamda beni destekleyen kıymetli Hocam Doç. Dr. Şahin ORUÇ'a, akademik anlamda beni sürekli destekleyen ve yönlendiren değerli Hocam Doç. Dr. Mustafa GÜNDÜZ'e, derslerine katılmama müsaade eden ve çalışmalarıma destek olan Sayın Hocam Prof. Dr. Seyfi KENAN'a, benimle beraber tez dönemi geçiren ve kütüphane yoldaşım Esra KESKİN KORUMAZ'a, her fırsatta derdimi dinleyen

Gözde BÜKLÜM'e, Emel TOZLU HAKYEMEZ'e ve Feride GÖK'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İstanbul, Haziran 2016 Büşra TOMBAK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZ ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖN SÖZ ..... **iii**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **viii**

KISALTMALAR ..... **ix**

1. GİRİŞ **1**

1.1. İnsan Doğası ve Eğitime Dair Alan Yazın **2**

1.2. Jean Jacques Rousseau'ya Dair Alan Yazın **3**

1.3. Araştırma Yöntemi **6**

2. FELSEFEDE İNSAN DOĞASI KAVRAMI **1**

2.1. İnsan/İnsan Doğası Nedir? **1**

2.2. İnsan Doğası Üzerine Düşünceler **1**

2.2.1. Doğu Bilgeliğinde İnsan Doğası 1

2.2.2. Antik Felsefede İnsan Doğası 7

2.2.3. Ortaçağ Hıristiyan Düşüncesinde İnsan Doğası 13

2.2.4. Modern Felsefede İnsan Doğası **15**

3. ROUSSEAU'NUN FELSEFESİNDE İNSAN DOĞASI KAVRAMI **23**

3.1.İnsan Doğal Olarak İyi Bir Varlık Mıdır? **24**

3.1.1. İyiliğin Tanımı ve İnsan Doğasındaki Yeri 24

3.1.2. İnsan Doğasının İyiliğinin Kanıtlanması 26

3.1.3. İnsan Doğasında İyiliğin Kusuru Bencilliğe Karşı, Merhamet ve Duyarlılık 28
3.1.4. İyiliğin Karşılığı 30
3.2. İnsan Doğası Özgür müdür? 34
3.2.1. Özgürlüğün Tanımı ve İnsan Doğasındaki Yeri 34
3.2.2. Özgürlüğün Gerçekleştirmesi 35
3.2.3. Özgürlük ve İnsan İlişkileri 37
3.3. İnsan Doğal Olarak Eşit Bir Varlık Mıdır? 39
3.3.1. Eşitliğin Tanımı ve İnsan Doğasındaki Yeri 39
3.3.2. Toplumlar İçinde Eşitlik 41
3.4. İnsan Doğasında Ahlak ve Erdem 43
3.4.1. İnsan Doğasında Ahlak ve Erdemin Yeri 43
3.4.2. Ahlak ve Erdemin Gelişebilmesi Sorunsalı 45
3.5. İnsan Doğasında Adalet Kavramı 46
3.6. Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan 47
3.6.1. İnsanın Toplumdaki Yeri 47
3.6.2. Yöneten ve Yönetilen İnsan 49
3.6.3. Hobbes ve Rousseau'nun Sözleşmeli Toplumları 52
3.7. Medeniyet ve Doğal Hayatın İnsan Doğasına Yansımaları 53
3.8. Düşünen Bir Varlık Olarak İnsan 57
3.9. İnsan Doğası Değişken midir? 60
3.10. Cinsi Bir Varlık Olarak İnsan Doğası 61
3.10.1. Kadın 61
3.10.2. Erkek 65
3.11. İnsan Doğasında "Kendi" Algısı 66
4. JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN FELSEFESİNDE İNSAN DOĞASI VE EĞİTİM İLİŞKİSİ 69
4.1. İnsan Doğası ve Eğitim 69
4.1.1. İnsan Olmak ve Eğitim İlişkisi 69
4.1.2. Çocuk Olmak ve Eğitim 73
4.2. Bir Organizma Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi 77
4.2.1. İnsan Vücudu 77
4.2.2. Çocuk Bakımı ve Eğitimi 81

4.3. Ahlaksal Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi 84
4.3.1. İyilik, Kötülük ve Eğitim 85
4.3.2. Adaletin Bireylere Öğretilmesi: Gurur ve Kibir Sorunsalı 90
4.3.3. Cesaret 92
4.3.4. Özgürlük 93
4.3.5. Tutku ve Aşk 95
4.3.6. Sevgi 96
4.4. Hisseden Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi 97
4.4.1. Acı Çekmek / Mutluluk - Mutsuzluk 98
4.4.2. Kendi Algısı 101
4.5. Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi 103
4.5.1. Hükmetme 103
4.5.2. Saygı 106
4.5.3. Eğitim ve Toplum 108
4.5.4. Aile 111
4.6. Düşünen Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi 113
4.6.1. Bilginin Doğası 113
4.6.2. Düşünme Becerisi 116
4.7. Öğrenen Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi 118
4.7.1. Eğitimin Özellikleri 119
4.7.2. Ne Öğretilmeli? 124
4.7.3. Öğrenme Nasıl Gerçekleşmeli? 127
4.7.4. Öğretmen Nasıl Olmalı? 146
4.7.5. Öğrenci Nasıl Olmalı? 148
4.8. Cinsi Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi 150
4.8.1. Kadın 150
4.8.2. Erkek 155
4.8.3. Evlilik 155
5. ROUSSEAU'NUN EĞİTİM ANLAYIŞININ GÜNÜMÜZ UYGULAMALARINDAKİ YANSIMALARI 157
5.1. Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı ve Jean Jacques Rousseau 159
5.2. Eleştirel Pedagoji ve Jean Jacques Rousseau 165
5.3. Bir Eğitim Programı Olarak Rousseau'nun Eğitimi 168

6. SONUÇ 171

KAYNAKÇA 178

ÖZ GEÇMİŞ 187

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1: Eğitim felsefeleri ve rolleri 160
Tablo 2: Rousseau'nun eğitim felsefesi 161

KISALTMALAR

AGE **:** Adı Geçen Eser

1. GİRİŞ

Jean Jacques Rousseau, Aydınlanma Çağı'nın önemli filozoflarından olup, eğitim ve toplum alanlarında önemli eserler ortaya koyarak görüşler belirtmiş bir yazardır. Rousseau'nun eğitim felsefesi, dönemin baskıcı eğitim anlayışına tamamen zıt bir görüş sergiler ve bunu *Emile Ya Da Eğitim Üzerine* (bundan sonra tez içerisinde *Emile* olarak geçecektir) adlı eserinin daha ilk cümlesiyle yapar: "İnsan doğuştan iyi bir varlıktır"[1]. Rousseau'nun bu başkaldırısı hem eğitime, hem de insanın toplumda ve zihinlerdeki yerine yeni bir soluk getirir.

Rousseau'nun *Emile'*de yaptığı bu başlangıç, bir tesadüf değildir. Eğitim ve insan, birbirini besleyen ve etkileyen iki temel alandır. İnsan, tarih boyunca çözülmesi gereken bir gizem olmuş ve ortaya konulan çözümler bilimi etkilemiştir. Bu yüzden insanı çözümlemek, kuru bir istekten ziyade hemen her filozofta çözümlenmesi arzulanan, hiç incelenmemiş gibi görünse de derinden işlenen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan doğasının felsefede temel bir alan olmasını birçok filozof ve yazar da doğrulamıştır[2]. Çünkü insan, dünyayı görmeden önce kendini görür. Etrafını incelemeden önce kendini inceler. Ve insan kendini tanımlamak için hangi pencereyi aralamışsa, dünyayı anlamlandırmak için de yine aynı pencereyi kullanacaktır.

İnsan doğasına dair çözümlemeler felsefenin bir temeliyken, eğitim alanı da felsefe ile olan yakın bağlarını hiçbir zaman ayırmamıştır. Sosyal bir bilim olan eğitim, kimi araştırmacılara göre felsefenin yerine ve hatta insan biliminin yerine ele alınan bir alandır[3]. "Eğitim, insanın ikinci derisidir"[4]. Bu doğrultuda eğitim de, insan doğası felsefesinden daha az önemli bir alan değil, insana kendini tanıttığından onun biçimini ve yapısını da etkileyen mühim bir alandır[5]. Bu çalışma, eğitim ve felsefe

[1] Jean Jacques Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 5. Bs (İstanbul: Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, 2009): 5.
[2] Zhang Longxi, "Introduction: Humanity and the Diversity of Conceptualization", **The Concept of Humanity in the Age of Globalization,** ed. Zhang Longxi (Gottingen: V&R Unipress, 2012): 10.
[3] Takiyettin Mengüşoğlı, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", **Yüzyılımızda İnsan Felsefesi,** ed. İoanna Kuçuradi (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1997): 1.
[4] Uluğ Nutku, "Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Felsefesi Işığında Eğitim Olgusuna Toplu Bakış", **Yüzyılımızda İnsan Felsefesi** ed. İoanna Kuçuradi (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1997): 44.
[5] Uluğ Nutku, "Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Felsefesi Işığında Eğitim Olgusuna Toplu Bakış", **Yüzyılımızda İnsan Felsefesi** ed. İoanna Kuçuradi (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1997): 46.

alanında önemli bir yere sahip olan Jean Jacques Rousseau'nun eğitime ve insan doğasına dair görüşlerini analiz etme çerçevesinde kurgulanmıştır.

1.1. İnsan Doğası ve Eğitime Dair Alan Yazın

İnsan doğasına dair çözümlemeler çok eski çağlarda, Budizm ve Hinduizm'den önce gelen Upanişadlarda, Antik Yunan'da, sonrasında İslam felsefesinde ve Batı felsefesinde yerini almıştır. Zamana, inançlara ve güdülen felsefeye göre değişen inşa doğası kavramı, Budizm ve Hinduizmin içinde bulunduğu Antik Doğu felsefesinde insan doğası gelişebilen ve acı çeken bir yapıya bürünürken, Orta Çağ Batı felsefesinde insan doğası günahkâr olarak ele alınmıştır. İnsan doğasının ele alınışındaki bu ayrım, tüm toplum düzenini, bilimi ve en yakın etki olarak eğitimi etkilemiştir.

Aristoteles, insanı "hayvanlar" sınıfına dâhil etmiş ve "toplumsal" ve "dayanışma içerisinde" olarak tanımlamıştır[6]. İnsan, her zaman evcil olan ve 'geçmiş' kavramına sahip tek varlık olarak addetmiştir. Bunun yanında insanın ilk karakteristik özelliği, hissedebilen de bir varlık olmasıdır[7]; fakat bu his yalnızca 'kendi algısı'na sahip olan bireyler için geçerlidir. Aristoteles'in bu "insan" tanımı, her ne kadar basit gibi görünse de insanın sosyal bir varlık olduğunu, bedensel olarak hayvanlara benzediğini ve yardımlaştığını öne sürer. Fakat bunların hepsi, insanın önce kendini tanıması, doğasını keşfetmesiyle olabilir.

İnsan doğası, antropoloji alanının da önemli bir sorusu haline gelmiş ve Maria Montessori'nin *Pedagogical Anthropology* eserinden John Dewey'in *Demokrasi ve Eğitimn* eserlerine kadar birçok eğitimci ve filozof tarafından eğitimle olan bağları ortaya çıkartılmıştır. Maria Montessori önce insan doğası görüşlerini incelemiş, daha sonra da hala eğitim camiasının gündeminde olan "Montessori eğitim anlayışı"nı ortaya çıkartmıştır. Çünkü ona göre insan, kalıplara sığmayacak bir doğaya sahiptir. Hebb ise insanı bir organizma olarak ele almış ve buna bağlı olarak öğrenme sürecini dürtü temelli veya beyin hücreleri temelli olarak sunmuştur[8]. İnsanı hem bir organizma hem de sosyal bir varlık olarak ele alan Dewey ise eğitimin daha çok uygulama odaklı olmasını, eleştirel olmasın ve eğitim reformlarının gerekliliğini

[6] Aristoteles, **Historia Animalium IV**
[7] Aristoteles, **On The Soul**
[8] Donal Olding Hebb, **The Organization of Behavior: A Neuropsychological Theory,** (Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 2002): 17.

sıklıkla vurgulamış bir eğitim felsefecisi ve filozoftur. Bunun yanında insanı tarihsel bir varlık olarak ele alan Mengüşoğlu'na göre ise eğitim de tarih öğrenimi çerçevesindedir. Ona göre ahlaki bir kavram olan hoşgörü bile dünya tarihi açısından ve eleştirel bir bakış açısıyla bakmanın öğretimiyle kazandırılabilir[9]. İnsanın sosyal ve hisseden bir varlık olduğuna inanan Aristoteles ise eğitimi insanın bilgiyi işlemesi olarak görür. Ona göre asıl eğitim, insan ile bilgi arasındadır. Çünkü Aristoteles'in insanının sosyalliği, bir sınıfa ait olmasından değil, yardımlaşma ve sosyalleşme ihtiyacından ileri gelir.

İnsan doğası ve eğitim arasındaki ilişkiyi, Şeyma Arslan da doktora tezinde ortaya koymuştur[10]. Arslan, insan doğasını "fıtrat" kavramıyla ele almış ve daha çok din felsefesinden ve İslam düşüncesinden yararlanmıştır. İnsanın ne olduğu sorusunu Kur'an-ı Kerim ışığında inceleyen ve bunu eğitimle eşleştiren Arslan, insan doğası ve eğitim anlamında dini bir bağlantı kurmuştur.

1.2. Jean Jacques Rousseau'ya Dair Alan Yazın

Jean Jacques Rousseau, 18. yüzyılda yaşamış; siyaset, insan doğası ve eğitimle ilgili önemli görüşler öne sürmüş ve yine siyaset, insan doğası ve eğitimde kelebek etkisi oluşturmuş bir filozoftur. İçerisinde yaşadığı dönem, devletten önce halkın daha modern bir yapıya büründüğü ve ideolojik yapıları oluşturduğu bir dönemdi[11]. Batı Avrupa kilisenin sessiz yönetimi altında bulunuyor ve tarihte ilk defa bu kadar büyük bir yer bir dinin boyunduruğu altında bulunuyordu[12]. Özellikle Fransa'da kiliseler zengin ailelerin evlatlarına emaneti ve dolaylı yoldan kiliseler de köydeki insanlara veya fakirlere hizmet etmeyen bir kurum halini almıştı[13]. Bir taraftan halk ise açlık, salgı hastalıklar ve sefaletle başa çıkmaya çalışıyordu[14]. Devletin ve kilisenin baskısı altındaki halk, özellikle Rönesans ve Reform'un ateşlendiği Fransa'da özgürlük ve eşitlik söylemlerinde bulunuyordu ve bugünün terimiyle

[9] Doğan Özlem, "Takiyettin Mengüşoğlu'da İnsan Kavramı", **Yüzyılımızda İnsan Felsefesi** ed. İoanna Kuçuradi (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1997): 19.
[10] Z. Şeyma Arslan, **Fıtrat Kavramı Çerçevesinde Eğitimde 'İnsan Neliği' Sorusu** (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimelr Enstitüsü, 2006),97.
[11] Anthony J. La Vopa, "Conceiving a Public: Ideas and Society in Eighteenth-Century Europe", **The Journal of Modern History,** c.64 s.1 (1992): 79, http://www.jstor.org/stable/2124716 [30.05.2016].
[12] John T.S. Madeley, "European Liberal Democracy and the Principle of State Religious Neutrality", **Chruch and State in Contemporary Europe: The Chimera of Neutrality,** ed. John T. S. Madeley, Zsolt Enyedi, (England: Frank Cass Publishers, 2003), 8.
[13] Olwen Huffton, "The French Church", **Church and Society in Catholic Europe of the Eighteenth Century,** ed.William Callahan, David Higgs, (New York: Cambridge University Press, 1979), 22.
[14] Frederic Braudel, **Civilisation and Capitalism Volume I: The Structures of Every Day Life, The Limits of the Possible,** çev. Sian Reynolds, (New York: Harper & Row, 1979), 74-85.

aktivistler evlerinden tutuklanmaya başlamıştı[15]. Böyle baskıcı bir ortamın içinde bir yandan da aydınlar yetişiyor ve bilgi ve bilim alanında yeni görüşler ortaya atılıyordu. Bu görüşlerin sahiplerinden biri de kuşkusuz Cenevreli Jean Jacques Rousseau idi. Jean Jacques Rousseau yaşadığı dönem içerisinde cesur söylemlere sahip, zamanının ilerisinde olarak tanımlanan bir düşünürdü[16].

Baskının yoğun olduğu ve zamanın bir devrime gebe olduğu 18. Yüzyılda Rousseau, *Toplumsal Sözleşme*'yi kaleme alarak yeni bir toplum düzeni iddiasında bulunmuştur. Eşitlik, adalet ve devlet düzeniyle ilgili kuralları yıkan bir "genel istem" kaidesi getirmiş ve adından bugün de söz ettirmeyi başarmıştır. Her ne kadar fikirleri Hobbes ve Eflatun'un fikirlerinin bir gelişmişi olarak görülse de, David Lay Williams Rousseau'nun genel isteminin Hobbes ve Eflatun'unkinden oldukça farklı olduğunu dile getirir[17]. Williams'a göre Rousseau'nun görüşleri pozitivist akıl ile okunmamalı ve onun genel isteminin insan eşitliğine ve iyiliğine ne kadar dayandığı fark edilmelidir. Nitekim Rousseau, insanın iyiliğine inanır ve bu yolla belki de kiliseye en büyük karşı çıkışını yaparak ileride kitaplarının yakılmasına sebebiyet vermiş olur. Yaşadığı dönemde çok rahat bir hayat sürmese de, Rousseau günümüzde hala etkili bir düşünürdür. Bu tezin amacı Rousseau'nun insan doğası ve eğitime dair düşüncelerini tartışmak olduğundan, Rousseau'nun siyaset felsefesine dair derin analizler yapılmayacaktır. Fakat onun insan doğasına dair düşüncelerini anlamak için devlet düzeninde eşitlik ve genel istemi savunduğunu bilmek gereklidir.

18. yüzyılda yaygın olan burjuvalıkla savaşan ve kendine dönmeye çalışan insanı kaleme aldığı *Emile* [18], Rousseau'nun başyapıtlarından biri sayılabilir. Rousseau'nun bu eseri, eğitim düzenine bir tür başkaldırıdır ve elbette onun etkilendiği eğitimciler de yine kendisi gibi değişim yanlısı eğitimcilerdir: Carles Rollin, Jean-Pierre Crousaz, Motaigne and Felury[19] ki bu üç eğitimci Aydınlanma Dönemi'nin önde gelen eğitimcileri olarak anılmaktadırlar[20]. Emile Durkheim'a göre

[15] Margaret C. Jacob, **Living the Enlightenment,** (New York: Oxford University Press, 1991): 4-8.
[16] Danie'le Tosato-Rigo, "In the Shadow of Emile: Pedagogues, Pediatricians, Physical Education, 1686–1762, **Studies in Philosophy and Education,** c.31 s.5 (2012): 493, http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11217-012-9317-4#page-1 [31.05.2016].
[17] David Lay Williams, "Justice and the General Will: Affirming Rousseau's Ancient Orientation", **Journal of the History of Ideas,** c.66 s.3 (2005): 385.
[18] Allan Bloom, "The Education of Democratic Man", **Deadalus,** c.107 s.3 (1978):136, http://www.jstor.org/stable/20024568 [05.06.2016].
[19] Danie'le Tosato-Rigo, **Age,** 455-456.
[20] Natasha Gill, **Educational Philosphy in the Light of Enlightenment From Nature to Second Nature,** (England: Ashgate Publishing Limited, 2010), 73.

18. yüzyıl Fransa'sında iki hâkim eğitim görüşü vardı[21]. Bunlardan birincisi ansiklopedik bilgilerin öğrenimini öngören ve öğrenmenin sınırının olmadığına inanan görüş, ikincisi ise Comenius gibi öğrenmenin de hümanist bir olay olduğunu savunan görüş. Rousseau ise bu iki çerçeveden daha çok hümanizm taraftardır; fakat yine de onun bu pencereye sığdırılması haksızlık olacaktır. Çünkü Rousseau, bu pencerenin ötesini görebilmiş ve eğitime en yeni eski soluğu üflemiştir: doğa.

1990'da Dokuz Eylül Üniversitesi'nde yayınlanmış *Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Felsefesi* adlı tezde Mehmet Maboçoğlu özellikle *Emile*'den faydalanarak Rousseau'nun eğitim felsefesini analiz etmiş ve Rousseau'nun eğitime dair hemen her fikrinin 'doğa'ya dayandığını belirtmiştir[22]. Fakat Rousseau'nun bu görüşü tüm eğitimci veya düşünürler tarafından olumlu karşılanmamıştır. John Friedman, doğa kavramının herkese göre değişebileceğini belirterek Rousseau'yu eleştirmiştir[23]. Fakat Friedman'ın asıl eleştirisi, Rousseau'nun savunduğu doğaya dönüşün insanlığın gelişmesini göz ardı etmesidir[24]. Eleştirisinde çok da haksız olmayan Friedman, insanlığın ve toplumların geliştiğini belirterek medeniyeti övmüştür.

2015 yılında ise Rousseau ve Kant'ın insan doğası ve eğitim anlayışlarını karşılaştırmak üzere bir tez yayımlanmıştır[25]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilgiler Bilim Dalı'nda yayınlanmış bu tezde Mehmet Kolay Immanuel Kant ve Jean Jacques Rousseau'nun insan doğası ve eğitim görüşlerini karşılaştırmış; fakat bunu derin bir düzeyden ziyade genel bir çapta gerçekleştirmiştir. Oysa ki hem Kant'ın hem de Rousseau'nun insan doğası ve eğitim anlayışları oldukça derinlikli ve detaylı konulardır. Yapılan çalışmada ise insan doğası ve eğitime dair konuların ayrı analizlerinden ziyade genel bir perspektif verilmeye çalışılmıştır.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde yayımlanan *Yapılandırmacı Eğitim Felsefesi Açısından Natüralist Eğitim Anlayışının Değerlendirilmesi – "Emile" Örneği* isimli tezde de Jean Jacques Rousseau natüralist bir eğitimci olarak ele alınmış ve natüralist eğitim anlayışının Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı ile ne kadar benzeştiği

[21] Steven Lukes, **Emile Durkheim His Life and Work: A Historical and Critical Study,** (Stanford: Stanford University Press, 1985), 384.
[22] Mehmet Maboçoğlu, **Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Felsefesi**, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), 18.
[23] John Friedman, "Rousseau's Dream: Nature and Artifice", **Critical Horizons,** c.3 s.2 (2002): 165, http://dx.doi.org/10.1163/156851602760586635 [20.05.2016].
[24] Age, 69.
[25] Mehmet Kolay, **Kant ve Rousseau'nun İnsan Doğası ve Eğitim Anlayışları,** (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2015), 25-65.

tartışılmıştır[26]. Buna benzer olarak Beykent Üniversitesi'nde yapılan *Rousseau'nun Eğitim Anlayışı ve Günümüze Yansımaları* isimli tezde de Rousseau'nun eğitim felsefesinin günümüz uygulamalarında ne kadar etkili olduğu açıklanmıştır[27].

Jean Jacques Rousseau'nun eğitim alanındaki büyük etkisine rağmen, *Emile* tüm eğitimciler ve düşünürler tarafından olumlu karşılanmamıştır. Önemli bir eğitimci olan Skinner, *Emile'*yi birçok açıdan eleştirmiştir: Emile'nin hayali bir çocuk olması ve gerçeği yansıtmaması, Emile'nin çok az şey öğrenmesi, düşünememesi ve belki de Rousseau'nun eğitim amaçlarıyla en çok zıt düşecek bir eleştiri olan mutlu olmaması[28]. Skinner Emile'nin özgürlüğünün avantajları olarak gösterilen yaratıcılık, uysallık ve iyilik savlarını; hatta en başta Rousseau'nun özgürlük savını reddeder. Ona göre Emile daha yaratıcı değil daha dar bir alana sıkışmış, daha uysal değil daha agresif, daha iyi değil daha asi olacaktır. Ahlaki anlamda da Nietzsche Rousseau'yu bu kavramı zehirleyen bir böceğe benzetir[29].

1.3. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden hermenotik çalışma kullanılmıştır. Hermonotik, Eski Yunanca'da anlamak/yorumlamak anlamına gelen "hermenuein" kelimesinden türemiş bir çalışma türüdür ve belirli bir bağlamı veya eserin / insan davranışının asıl amacını anlamak, açıklamak veya yorumlamak amacıyla yapılır[30]. Hermenotik araştırma yöntemi, özellikle eser anlamlandırmada yorumlamanın önemini ortaya çıkartır ve eser yorumlamaya bilimsel bir değer kazandırır[31]. Hermenotik çalışmalar insan davranışlarını ya da eserleri belirli bir bağlama veya kültüre göre yorumlamayı amaçlar ve bu amacın merkezine de incelenen verinin kaynağını – davranışı gerçekleştiren insanı veya eser sahipleri –

[26] Satık Buğra Günaydın, **Yapılandırmacı Eğitim Felsefesi Açısından Natüralist Eğitim Anlayışının Değerlendirilmesi – "Emile" Örneği,** (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014).
[27] Gönül Öktem, **Rousseau'nun Eğitim Anlayışı ve Günümüze Yansımaları,** (Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).
[28] Burrhus F. Skinner, "The Free and Happy Student", **The Phi Delta Kappan,** c.55 s.1 (1973): 13, http://www.jstor.org/stable/20297418 [05.06.2016].
[29] Friedrich Nietzsche, **Daybreak: Thoughts on the Prejudices of Morality,** ed. Maudemarie Clark and Brian Leiter, çev. R.J. Hollingdale (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 3.
[30] Michael Patton, **Qualitative Research & Evaluation Methods** (Thousand Oaks: Sage Publications, 2002): 497.
[31] Michael Crotty, **The Foundations of Social Research** (London: Sage Publications, 1998): 111.

koyar[32]. Bu bağlamda eser sahibinin veya davranış geliştiren kimsenin bakış açısını kavrayabilmek ve yorumlama işlemini o doğrultuda yapmak oldukça önemlidir.

Bu çalışmada da Jean Jacques Rousseau'nun eserleri incelenerek içerisindeki "insan doğası" ve "eğitim" bağlamları anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Rousseau'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Toplum Sözleşmesi, İtiraflar I ve II, Yalnız Gezerin Hayalleri, Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev* ve *Emile Ya Da Eğitim Üzerine* kitapları incelenmiş, içerisindeki "insan doğası" ve "eğitim" bağlamlarındaki kısımlar not alınmış, ve daha sonra bu notlar incelenerek anlamlı bir bütün içerisinde sunulmaya çalışılmıştır.

[32] Patton, **Age,** 114.

2. FELSEFEDE İNSAN DOĞASI KAVRAMI

2.1. İnsan/İnsan Doğası Nedir?

İnsan, tüm bilim dallarının kendisine hizmet ettiği ve kendisinin de tüm bilim dallarına hizmet eden bir unsur/varlık olarak yüzyıllardır dünya görüşlerini, toplum sistemlerini, doğayı, matematiği, felsefeyi ve eğitimi şekillendirmiştir. İnsan bedeni, insan aklı, insan ruhu ve onun varlık sorusu birer merak konusu olarak günümüze kadar nitelik/nelik tartışmasını yitirmemiştir. İnsanın ne olduğu, yeteneklerinin neler olduğu, doğarken neleri beraberinde getirdiği ve zaman içerisinde gelişiminin nasıl cereyan ettiği, değişmeyen bir özünün olup olmaması, doğuştan iyi veya kötü olması birer soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu soruların yanıtları ise felsefelerin anlaşılmasında birer anahtar rolü oynamaktadır[1]. Bu bölümde Upanişadlar, Buddha, Konfüçyüs, Eflatun, Aristoteles, Stoacılar, Mengzi ve Xunzi, Aquinas Thomas, Descartes, Hobbes, Hume, Kant ve John Dewey'in insan ile ilgili görüşleri incelenecektir.

2.2. İnsan Doğası Üzerine Düşünceler

2.2.1. Doğu Bilgeliğinde İnsan Doğası

2.2.1.1. Upanişadlar'da İnsan Doğası

Hinduizmin ilk hali olan Upanişadlar insanı iki basamakta tanımlıyordu. Bunlardan biri insanın sosyal sınıf, yaş, meslek, görünüş gibi zamana bağlı özellikleri, diğeri ise herkes tarafından paylaşılan insan özellikleriydi. Halbuki Heraklitus'un "Aynı sularda iki kez yıkanılmaz" sözü zamanın ve şartların sürekli değiştiğini belirterek Upanişadların insan tanımının ilk basamağını zorlamaktadır. Ona göre bir insanla iki kez tanışmak mümkün değildir, çünkü zaten insan da nehir gibi zamanın içinde akmış ve değişmiştir. Artık ne ilk duygu ve düşüncelere, ne de ilk görünüşe sahip değildir. Peki insan doğası sürekli değişmekte midir? Bu soruya Upanişadların verdiği yanıt olumsuzdur. Upanişadlar'a göre genel bir insan doğası / insan özü vardır ve bu herkes tarafından paylaşılır.

[1] Ketenci ve Topuz, "Aristoteles ve Augustinus'un İnsan Anlayışları Üzerine", **Kaygı,** c.20 s.1 (2013): 5.

Upanişadların insan tanımındaki herkes tarafından paylaşılan insan özelliklerinin derinindeyse 'atman' diye adlandırılan, insanın meditasyon sonucu ulaşabildiği kişilerden bağımsız bir kendilik durumudur. "Herkes tarafından paylaşılan insan özü" kavramı hem bireyin kendi özüne hem de onu diğer insanlara bağlayan ve onlarla ortak kılan bir töze/cevhere göndermede bulunmaktadır. Başka deyişle, Upanişadlar'a göre insani öz ya da insan doğası, insanın kendisine özgü bir nitelik değil, onun diğer insanlarla paylaştığı bir özelliktir. Buna göre insan, bir birey olarak, genel insanlık doğasına katılır, ondan pay alır. Bu genel insanlık doğası da "atman", yani insanın ancak meditasyonla ulaşabileceği bir varlık alanıdır. İnsanı yıllarca aynı insan yapan 'atman', aynı zamanda bir insanla diğeri arasındaki farklılıkları da sıfıra indirger. Bu görüş eski Hindistan'daki tüm evreni kapsayan kutsal varlık olan 'Brahman' görüşü ile benzerdir. Brahman tüm tanrı ve tanrıçaların hizmet ettiği, evrendeki her şeyle özdeş olan bir ruhtur. İnsanlar da Brahman'dan birer damla gibidirler ve ne kadar iyilerse o kadar büyük bir damla oldukları düşünülür. Her insanda Brahman adı verilen ve tüm evrenin, dolayısıyla insanın da özünün bir parçası bulunmaktadır. İnsanın ne kadar kendi özüne sahip olabileceği, diğer bir deyişle doğasına ne kadar uygun olacağı da Brahman'dan taşıdığı damlanın büyüklüğüyle orantılıdır. Bu iki görüşte de ortak olan, insanların özünde iyi oldukları ve kendi çabalarıyla bu iyilik denizine inip daha çok 'insan' olabilecekleridir. İnsan doğuştan doğasına tam anlamıyla sahip değildir, ancak kendi çabalarıyla buna ve iyilik durumuna ulaşabilir. Burada göze çarpan iki unsur daha vardır. Birincisi, iyi olma durumunun insanlardan bağımsız bir şekilde başka bir varlık ya da ruha atfedilmesi, diğeri ise bu salt iyiliğe insanın çaba ile ulaşabilmesidir. Bunlardan birincisi insanların kötü denilebilecek veya istenmeyen davranışlarının çokluğunu gösterirken ikincisi insanın kendi özüne ulaşabilmesi için bir yönlenmeye, eğitime, ihtiyacı olduğunu gösterir.

2.2.1.2. Budizm'de İnsan Doğası

Buddha ise 'atman'ı reddeder ve Dhammapada'nın girişinde "Hepimiz düşüncelerimizin bir sonucuyuz" der. Buddha'ya göre düşüncelerimizin altında daha derin bir anlam yoktur ve böyle bir anlam oluşturmaya çalışıp bir 'ben/kendi' algısı oluşturulsa insan yanılır ve acı çeker. Bir insanın sahip olduğu düşünceler başka bir insana da ait olabileceğinden, onu diğer insandan farklı kılmaz. Buddha insanın daha iyi bir insan olmasının değil, onun daha mutlu olmasının yollarını aramış ve bunun

insanın bir ‘ben’ algısının olmamasıyla mümkün bulmuştur. Ona göre eğer insan bu algıdan kurtulursa, başkalarına daha faydalı olabilir ve en üst iyilik mertebesi olan ‘nirvana’ya bile ulaşabilir. Fakat Buddha bunun meditasyonla değil, öğretilerle olacağını öne sürmüştür. Çünkü insan doğası itibariyle hatalıdır ve düzeltilebilir.

Buddha’dan yaklaşık 2200 sene sonra Hume da insanı düşünce öbekleri olarak tanımlamış, fakat Buddha’dan farklı olarak insanın nasıl gelişebileceğiyle daha yakından ilgilenmiştir. Hume’a göre insan kendi aklı yoluyla gelişir. Bu akıl insanın duygularını ve bilişsel yeteneklerini birbirine bağlamakla görevlidir. Bilgi ancak bu yolla değerli ve kalıcı olur.

2.2.1.3. Konfüçyüs’te İnsan Doğası

Antik Çağ’daki iyi yaşamı arama girişimleri Konfüçyüs’te ise iyi bir devlet inşası çabasında kendini gösterir. Doğu uygarlıklarının en önemli temsilcilerinden kabul edilen Konfüçyüs, doğu geleneğinin kolektif yapısını felsefesine yansıtarak “iyi yaşama”yı bireysel temelden ziyade toplumsal temelde ele almıştır. Konfüçyüs, Buddha ve Upanişadlar’dan farklı olarak insanın başka bir ruh veya bir mertebeye ulaşmasını değil, insanın kendini gerçekleştirmesini hedef olarak görmüştür. Konfüçyüs’e göre insanın içerisinde ona yetecek iyilik ve güzellik mevcuttur, ve eğer insan kendini eğitmeyi başarırsa bu iyilik ve güzelliğe ulaşacaktır. İnsanın özündeki iyilik ve güzelliğe ulaşmasının ise üç yolu vardır: i.Konfüçyüs’ün “Beş Klasik (Wou King)” kitabının başında olan “Öğütler Kitabı (Book of Odes)”, ii.dini törenler, ve iii.müzik. bu üç yolla insan adeta kendi içerisinde bir kazı çalışması yaparak, kendini zımparalayarak ve düzelterek içindeki iyiliğe ulaşır. Ancak Konfüçyüs’e göre bu iyiliğe ulaşmış olmanın da bir ölçüsü istikrardır. İnsan davranışlarını incelerken özellikle psikoloji alanında bir kıstas olarak kullanılan ‘istikrar’, Konfüçyüs tarafından M.Ö. 571-479 tarihleri arasında yaşamış olan filozof tarafından ortaya konmuştur. Bu açıdan bakıldığında Konfüçyüs’ün söylemlerinin ve incelemelerinin günümüzde kullanılan insan bilimleri bakış açısına uygun olduğu söylenebilir. Konfüçyüs’e göre insan, eğer her durumda ve şartta iyiliğini ve iyi davranışlarını koruyabilirse “güvenilir iyilik”e ulaşmış olur. Konfüçyüs 1 ve 2. Analektleri’nde bu “uyumlu kolaylık”tan bahseder ve insanın sadece iyi davranışlar sergilemesinin değil, bu iyi davranışların doğal bir uyum içerisinde olmasını ve ancak bu sayede tahmin edilebilir iyi davranışlara ulaşılacağından bahseder, ki bu oldukça zordur. Örneğin, 1963’te yapılan Milgram Deneyi (Milgram) de insanların bazı koşullarda

normal davranışlarından farklı davranışlar sergilediklerini açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. Milgram'ın deneyinde bir otorite altındayken insanların başkalarına zarar verip vermeyecekleri araştırılmıştır. Öğretmen ve öğrenci rollerinin verildiği iki grup oluşturulmuş ve öğrencilere bir liste üzerindeki kelimeler okunup sorular sorulmuştur. Yanlış cevaplanan her soru içinse öğretmenlerden grubu öğrencilere gittikçe artan elektrik şoku vermeleri istenmiştir. Öğrenci grubu denekçilerle işbirliği halinde olduklarından onlara şok verilmemiş, rol yapmışlardır. Fakat, öğrenciler öğretmenlere kalp rahatsızlıklarının olduğunu söylemişler, ve öğretmen grubuna da elektrik şokunun bir demosu yapılmış ve şoku hissetmeleri sağlanmıştır. Tüm bunlara rağmen öğretmen grubunun büyük bir çoğunluğu, içlerinden iyi olanlarla da beraber, elektrik şoku vermeye devam etmiştir.

Milgram Deneyi insanların iyi davranışlarının sürekliliğinin, özellikle de belli bir otoritenin altındayken, zor olduğunu ve bunu çoğu kişinin başaramadığını göstermektedir. Bu deney insanların iyi davranışlar sergilese de bunu sürekli hale getiremediklerini, özellikle de bir otorite altındayken farklı davrandıklarını gösteren bir çalışmadır. Konfüçyüs ise bu duruma daha temelden yaklaşarak davranışlara değil, tavırlara şöyle odaklanır: "Zor olan tavırlardır"[2]. İnsanın tavırlarında değişiklik olması, davranışlarındaki minör değişikliklerden farklıdır. Çünkü tavırlardaki değişiklik süreklilik taşır ve Konfüçyüs'ün "ikinci ideal insan doğası"na işaret eder. İkinci ideal insan doğası, ilk insan doğasından erdemin faziletine ulaşmışlık durumudur. Konfüçyüs'e göre insan doğuştan gelen doğasını iyileştirmezse onun için erdem hiçbir zaman bir kadın vücudundan daha güzel olmayacaktır[3]. Oysa mutlu olmak, acı çekmek gibi hayatın en doğal ve temel durumları bile yalnız ikinci aşamaya geçildiğinde gerçek değerine ulaşır: "İyilik olmadan, insan zor durumlarda sebatlı kalamaz ve mutluluktan zevk alamaz".[4] Öyleyse insan ikinci ideal doğaya sahip olmazsa, sahip olduğu mutluluk zamanla silinip yok olacaktır. "Soylu bir insan kendisinin sahibi ve rahat kimsedir, zayıf kimseler ise sürekli endişe içindedirler".[5] Gerçekten de içlerinde derin bir mutluluk taşımayan kimseler mutsuzluk endişesiyle anlarını harap etmekte, iç dünyalarına zarar vermektedirler.

[2] Konfüçyüs, **The Analects of Confucius**. çev. William Edward (Southill. Yokohama: Fukuin Printing Company, 2010), 159.
[3] **Age,** 445.
[4] **Age,** 220.
[5] **Age,** 370.

İnsanın içinde bir iyilik mertebesi olduğuna ve buna ulaşabileceğine inanan Konfüçyüs, bu düşüncelerle çıktığı iyi bir devlet inşası yolculuğunda ne yazık ki başarılı olamamıştır. Her ne kadar Çin'de Konfüçyüs'ün tasavvur ettiği devleti kuracak alt yapısı olmasa da, bavulunda iyi hatıralar ve geçtiği yollarda fark edilir çiçekler yeşertmemesinden, Konfüçyüs'ün felsefesinde belli başlı eksiklerin olduğu anlaşılır. İyi bir devlet, iyi bir toplum inşa etmek isteyen Konfüçyüs başarılı olamadığına göre, sorunu en temelde; insan tanımlamasında aramak mümkündür. Çünkü Konfüçyüs'ün insan hakkında söylediklerine bakıldığında, insanın kendi doğasına ulaşmak için yapabileceklerinin net bir şekilde belirtilmediği fark edilir. Konfüçyüs'ün öğütlediği yollar (Öğütler Kitabı, dini törenler ve müzik) her ne kadar insanların hem özlerine ulaşmada hem de bir uyum içerisinde yaşamasına olanak sağlasa da belli ki bu yöntemler bir devletin inşası ve iyi bir toplumun oluşturulması için yeterli değildir.

2.2.1.4. Stoacılarda İnsan Doğası

Stoacı bir filozof olan Posidonius, bir nesnenin toplama veya çıkarmayla artıp azalmadığını, yalnızca sayı ve ölçü bazında bir değime uğradığını belirtir[6]. Stoacılar kimlik tanımı konusunda daha az korumacı bir tavırdan yana olmuşlardır. Stoacılara göre maddeye yapılan sonraki değişiklikler onun bir kimliği olmaz, yalnızca 'nitelik' bakımından değişiklik sağlar; öze kadar inmez. Bunu 'Theseus'un Gemisi'ne bakış açılarında da görmek mümkündür. Stoacılar Theseus'un Gemisi zafer anısı olarak korunmaya çalışırken ona yapılan değişikliklerden dolayı artık geminin 'kendi'liğinden çıktığını ifade eder. Çünkü gemi çürüdüğü için artık ilk halinden hemen hiçbir madde ona ait değildir, bu yüzden de aynı 'ruh'a sahip olmayacaktır. Bu konuda Stoacıların bakış açısı Aristoteles'ten oldukça ayrışır. Sorabji'nin aktardığına göre aynı durumda Aristoteles geminin aynı kaldığını, hatta çürüdüğü için gemiden çıkarılan kısımların tekrar birleştirilmesiyle yapılacak ikinci bir Theseus'un Gemisi'nin ilkinden farklı olduğunu belirtecektir[7].

Stoacıların kimlik çözümlemesinden sonra M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda, Mengzi ve Xungzi'nin felsefelerinden Konfüçyüs'ün felsefesine bir geri dönüş olduğu anlaşılır. Bu iki filozof sırasıyla insanların iyi ve kötü olduklarına inansalar da, aslında felsefelerinin temelinde oldukça benzeştikleri görülür. İki filozof da

[6] **Age,** 190.
[7] **Age,** 62.

insanların doğasının ve davranışlarının çocuklarında farklı olduğunu öne sürer. Bu bakış açısı farklı bir soruyu beraberinde getirir: "İnsan, çocukluğu ve yetişkinliğinde farklı doğalara mı sahip olur?". Bu soruya çevreci bir bakış açısıyla yaklaşılırsa, insanın yetişkinlik dönemine gelene kadar başta eğitim ve aile olmak üzere – ki aile de bir eğitim bölgesidir – birçok farklı faktör tarafından etki altına alındığı ve değiştirildiği söylenebilir. Öyleyse insan doğasıyla ilgili incelemeler yapılırken – ne kadar deneyci bir yaklaşım da olsa - filozoflardan bu etkenleri ortadan kaldırarak - kısmen İbn Tufeyl'in Hayy'ına benzeterek - bir inceleme yapmaları beklenir. Bunun içindir ki birçok filozof ve psikolog insanların en temel içgüdüleriyle verdikleri kararlara, çocukluklarındaki eğilimlerine ve baskı altında olmadığı zamanlardaki davranışlarına bakarak değerlendirmeler yaparlar.

Mengzi, insanların doğasında iyilik olduğunu; fakat bu iyilik durumunun kişilere göre dereceli olabileceğini ve bu derecelerinde çaba – diğer bir deyişle eğitim – ile en üst seviyeye çıkabileceğini belirtir[8]. Mengzi, Konfüçyüs gibi iyilikte üst seviyede olan ve toplumu da bu seviyeye çıkarabilecek "Kongzi" isimli bir yöneticinin arayışındadır. Bu yönetici bir öküzün acı çeken gözlerini gördüğü için onu öldürmekten vazgeçip hiç görmediği bir koyunu suçluluk duygusunu duymamasından dolayı öldüren bir krala benzemeyecektir. Çünkü Mengzi'nin felsefesine göre insanlar doğduklarında iyidir ve onları sadece ihtiyacı olduğundan emin oldukları kişilere yardım edecek iyiliğe indiren çevredir. Mengzi'nin yalnızca ihtiyacı olduğundan emin oldukları kişilere yardım etme, şahit olunmayan kötülüğe göz yumma durumu yalnızca Çin'e ait değildir. "Göz görmedikçe gönül katlanır" atasözü aslında bu durumun Türk kültüründe de olduğunu, "Out of sight, out of mind" söylemi de diğer milletlerde olduğunu gösterir. Fakat Mengzi'ye göre insan hala özünde iyi olarak kalacaktır. Mengzi bu durumu bitkilerle kaplı bir dağ metaforuyla açıklar. Hayvanlar o bitkileri yiyip yok etse de, dağ hala aynı dağdır ve bitkiler tekrar yeşerebilir. Öyleyse insan da iyiliğe tekrar ulaşabilir.

Xunzi ise insanın doğuştan eksik ve güvenilmez olduğunu, Bu yüzden de onu eğitip şekillendirmenin bir ihtiyaç olduğunu savunur. Çocuklar Xunzi'nin tanımına göre sevimli barbarlar' olarak nitelendirilebilir. Onların içlerinde kötüye doğru bir yönelim vardır, ve bu yönelim tıpkı biçimsiz bir odun parçasının pürüzlerinin kesilip düzleştirilmesi gibi eğitimle yok edilip iyi, pürüzsüz ve biçimli bir hale getirilmelidir.

[8] Kupperman, **age,** 73.

Xunzi bu şekillendirmeler için – Konfüçyüs gibi- ritüellerden ve toplu yapılan dans ve bunun getirdiği uyumdan bahseder. Ona göre günlük aktiviteler de bu danslara dâhil edilip uyum ve barış sağlanabilir.

Dikkatle incelendiğinde hem Mengzi'nin hem de Xunzi'nin insanın içinde bir iyilik potansiyelinin olduğunu kabul ettikleri görülür. Xunzi insanın şekillendirmeye değer ve elverişli bir odun olduğunu, Mengzi ise onun yeşermeye elverişli topraklara sahip olduğunu savunur. Aralarındaki fark Mengzi ve Xunzi'nin insan eğilimlerine olan bakış açılarındadır. Mengzi'ye göre insan yeşermeye ve iyiliğe ulaşmaya elverişliyken öğrendikleri onu bundan alıkoyar, ve eğitim onu iyiliğin en üst mertebesine ulaştırabilir. Xunzi'ye göre ise insan pürüzlü ve şekilsizken eğitim onu pürüzsüz ve biçimli hale getirebilir. Öyleyse iki filozofun ortak bir diğer görüşü de eğitimin niteliğinin iyi olması gerektiğidir. Ayrıca Xunzi'nin görüşü Hristiyan doktrininde de yerini bulur.

2.2.2. Antik Felsefede İnsan Doğası

Antik felsefe, Batı felsefesindeki insan doğası konusunda derin sorgulamaların orta çıktığı bir evredir. Bu evrede felsefe varlık üzerine düşünmekle başlar. Temel sorun, varlık ve oluş problemidir. Varlık sorunu çerçevesinde varlığın *arkhe*'si oluş sorunu çerçevesinde ise bilindiği şekliyle hareket ve değişim konuları ele alınmıştır. Ortaya çıkan erdemler, tıpkı Herakleitos'un *logos*'unda olduğu gibi merafizik içerime ve çağrışıma sahip olsalar da asıl doğa/fiziksel evren üzerine (*peri füzeos*) düşünmüşlerdir.

Sofistler ve özellikle de Sokrates'le birlikte insan üzerine, insan doğası üzerine düşünme de, doğa üzerine düşünmenin yanında felsefenin konuları arasına girmiştir. Herakteitos'un "kendimi araştırdım" ifadesi, Sokrates'in "kendini bil" buyruğuyla birlikte düşünüldüğünde, insan doğasını anlama konusunda felsefenin çağlar boyu süren akışına derin bir yönelim kazandırmıştır.

2.2.2.1. Sokrates ve Platon (Eflatun)'da İnsan Doğası

İnsanın kendini tanıması yolunda en net öğütlerden birini ise Sokrates vermiştir: "Kendini tanı". İnsanın kendini tanıması, onu varlığın en yüce amacına ulaştıracak yoldur, aksi taktirde değersizleşecektir[9]. Daha derinden bakıldığında kendini tanıma öğüdünde bir bilgilenmenin gizli olduğu görülür. Sokrates'e göre

[9] Mustafa Kaya, "Platon'un Ruh Kuramı", **Sosyal Bilimler Dergisi,** c.15 s.1 (2013): 172.

insan kendini tanıdığında, kendini çözümlediğinde; zaten bilgiye, yani erdeme ulaşmış olacaktır. Çünkü insan, ancak kendini tanıyarak şeytani duygulardan kurtulup erdeme yönelebilir. Hayatı boyunca mutluluğu aramaya programlanmış her insan, ki bu arayış insanların tümünde mevcuttur, kendini tanıyarak önce bilgiye, sonra erdeme ve de nihayet mutluluğa ulaşabilmiş olur. Sokrates'e göre bilgi, Locke'un deneyimle ulaşılan bilgi tanımının aksine insanın cevherinde olan bir unsurdur. Sokrates insanın cevherinin, yani özünün ruhunda olduğuna inanır. Beden onun için ölümlü bir araçtır; fakat ruh ölümsüzdür:

"Sokrates: Varlığıyla bedeni canlı kılması için o bedende bulunması gereken şey nedir?

...

Ruh, diye yanıt verdi Kebes.

Öyleyse ruh ölümsüzdür."[10]

Bu açıdan bakıldığında Sokrates insanı erdem, bilgi, ahlak açılarından ruhla tanımlar. Ona göre ruhunu iyi yetiştirmeyen bir insan, ruh ölümsüz olduğundan bunun sancısını yalnızca bedeni ölüme ulaşana kadar taşımayacaktır. İnsanın ruhu için ölüm bir ihtimal olmadığına göre, kurtuluş da değildir.

Eflatun ve Aristoteles ise insanın aklına, muhakeme yeteneğine vurgu yapmışlardır. Eflatun'un tanımını yapmadığı us, aynı zamanda onun felsefesinde temel bir anahtar görevi görür[11]. Çünkü insan ruhunun üçte ikisi isteyici bir kimliktedir: aç ve hevesli iki cevher ile bunların bir uyum halinde çalışmasını sağlayan us, yani akıl. İnsanın içindeki aç, bir anlamda vahşi cevher onun savaşçı kısmıyken hevesli kısım ise üretime yönelmemizi sağlayan cevherdir. Hevesli cevher çiftçileri, üretimcileri meydana getirirken aç cevher avcıları, savaşçıları meydana getirir. Bu iki isteyici cevherin aşırıya kaçmaması, birbiriyle çatışmaması ve kişinin uyumlu bir hayat sürebilmesi için ise us, mantık vardır. Eflatun'un 'us'u, kendisinden yüzyıllar sonra bize bir insan tanımı yapan Freud'un 'ego'suyla benzerlik göstermektedir. İkisi de insanın karar vermesinde etkili olan ve insanın iyi ve kötü yanlarının uzlaşmasını sağlayan bir mekanizmadan bahseder. Eflatunda bu

[10] Eflatun, **Sokrates'in Savunması,** çev. Ari Çokona (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 160-161.
[11] Joel J. Kupperman, **Theories of Human Nature (**Indianapolis: Hackett Publishing Company Inc, 2010): 63.

us, yani mantıktır: "Doğru adam usluya, iyiye; eğri adam kötüye, bilgisize benzer"[12]. M.Ö. 4. Yüzyılda yaşamış Eflatun'un mantığa bu kadar vurgu yapması bugünkü toplumlara çok yabancı değildir, ki o mantık sayesinde dünyayı gezmek için istifa etmek isteyen bir insana, duygularına yenik düşüp yanlış karar vermek üzere olan bir insana 'mantıklı olması' tavsiye edilir.

Ayrıca Eflatun'un Devlet'inde Eflatun insan doğası hakkında yaratılışa da kredi vermekte ve onun adil olduğunu savunduğu görülür. Hatta Eflatun daha da ileriye giderek adaletin tanımını bile doğadan, yaratılıştan alır: "Ayakkabıcı olarak doğan insanın yalnız ayakkabı yapıp başka bir şey yapmamasının, dülger doğanın yalnız ev hayali kurmasının doğru olduğunu düşünmek bize adaletin bir hayalini verdi ve bu yüzden bize faydalı oldu."[13]. Eflatun için insanlar doğuştan belli yeteneklerle birbirlerinden ayrılmıştır ve bu insanlar doğuştan getirdikleri yeteneklerle Eflatun'un *Devlet*'inde ayrışıp 'çalışanlar, bekçiler ve yöneticiler' olarak ayrışırlar. Elbette ki bu ayrışmada insanın ruhunda bulunan 'aç cevher, hevesli cevher ve us'un büyük katkısı vardır. İnsanlarda bu üç cevherden biri daha baskın olmalıdır ki bu ayrım yapılabilsin.

Eflatun ruhun varlığı ve ölümsüzlüğü konularında Sokrates ile benzer görüşlere sahip olduğu gibi, insanın üst mertebeye ulaşması konusunda da benzer görüşlere sahiptir. Sokrates bilgiyi insanın içinde görür ve insanın 'ikinci ideal insan doğası'na ulaştığı taktirde bu bilgi ve erdeme erişmiş olacağını savunurken, Eflatun da insanın hakikate ulaşması gerektiğini savunur. Aralarındaki fark, Sokrates'in insanın 'ikinci ideal insan doğası'na ulaşma yolunda adım adım ilerlediğini savunması; Eflatun'un ise insanın hakikate varana kadar bir yanılsama içinde olduğunu beyan etmesidir. Eflatun bu yanılsamayı 'mağara alegorisi' ile açıklar:

"- Ve şimdi, diye sözüme devam ettim, doğamızdaki (yaradılışımızdaki) eğitilmişlik ve eğitilmemişlik hali arasındaki farkı aşağıdaki olaylara bakarak benzetme (eğretileme) halinde kavramaya çalış. İnsanları yerin altındaki, mağaraya benzer bir mekânın içinde kafanda ve gözünde canlandır; bu mekânın, ışığın geldiği yönde, mağaranın kendisi kadar geniş bir ağzı (girişi) bulunmaktadır. Bu mağaranın içinde insanlar, çocukluktan itibaren orada yaşamak mecburiyetinde kalmış ve sadece karşılarına (ön tarafa) bakabilecekleri, ama zincirlerden ötürü başlarını (sağa

[12] Eflatun, **Devlet** (Ankara: Elips Kitap, 2007): 45.
[13] **Age,** 187.

sola) çeviremeyecekleri şekilde boyunlarından ve bacaklarından zincirlenmiş halde yaşamaktadırlar; [b] çok uzaklardan, arkalarından ve yüksekten bir ateşin ışığı parlamaktadır; bu ışık ve zincirlenmiş insanların arasında, bir yol yukarılara gitmektedir; bu yolun üzerinde, tıpkı kukla oynatanların seyircinin önüne çekmiş oldukları ve üzerindeki sahnede sanatlarını icra ettikleri tahta-perdeye benzeyen alçak bir duvar düşün. ...

- (Bu zincirlenmiş insanlar) kendi aralarında konuşabilecek olsalar, gördükleri gölgelerden söz ederken, gerçek (hakiki) nesnelerden söz ettiklerini sanacaklardır, öyle değil mi?

- Mecburen!

- Şimdi bu hapishanede (mağarada) karşılarındaki arka duvardan bir ses yankısı olsa, (arkalarında kalan) duvarın arkasından geçenlerden biri bir şeyler söylese, (zincirlenmiş olanlar) bu sesin önlerindeki duvara yansımış gölgelerden başka bir yerden gelmemiş olacağını düşünmezler mi?"[14].

Eflatun mağara alegorisinde insanların bir yanılsama halinde olduklarını, hakikati göremediklerini ve hakikate ulaşan kişilerin pek az sayıda olduğunu belirtir. Bu benzetmeye göre insanlar dünyada gerçeklerin bir yansımasını görür ve gerçeklere giden yol çok çetindir. Pek az kimse o yolu bitirip hakikate ulaşmayı başarabilir ve bu insanlar geri dönüp de tekrar karanlığa girseler bir zorlukta daha bulurlar kendilerini. Çünkü hakikate ulaşmış kimseler için tekrar karanlığa alışmak çok zordur. Bu kimseler hakikatten bahsedecek olsalar, diğerleri içinde bulundukları yanılsama yüzünden ona inanmayacaklar, yalan söylediğini iddia edeceklerdir. Bu halde Eflatun'un mağara alegorisinden insan doğasının yanılmaya açık olduğu anlaşılabilir. Karanlıkta kalan kişiler içinde bulundukları yanılsamayı gerçeği kendi gözleriyle, kendi deneyimleriyle görene kadar fark etmeyeceklerdir. Onlara verilen bir vaaz bile onları tatmin etmeyecek ve karanlıktaki zincire vurulmuş hayatlarına devam edeceklerdir. Fakat hakikate ulaşmış kimse kazandıklarından vazgeçmeyecek, hatta uzun süre içinde yaşadığı karanlıkta ve yanılsamada zorlanacaktır. Öyleyse insan bir kez bilgiye ulaştı mı onun için bilgisizlik ve cehalet sıkıntı vericidir. Bunun için Eflatun insanın süslere ve gösterişlere ehemmiyet vermeden kendini eğitmesini öğütler: "Ömrümüz boyunca erdem ve bilgelik kazanmak için elimizden geleni

[14] Eflatun, **Devlet,** çev. Cenk Saraçoğlu (İstanbul: BS Yayın Dağıtım Reklam Ltd. Şti, 2005): 737-739

esirgememeliyiz, çünkü ödülü güzel olduğu gibi verdiği umut da büyüktür... Hayatı boyunca bedeni zevkleri önemsemeyen, süslenmeye özen göstermeyeni tam aksine böyle alışkanlıkların arzu edilenin tersi sonuçlar vereceğine inanan ve öğrenmeyi hedefleyen alışkanlıklara değer veren bir insan, bu inanış sayesinde ruhu için endişe etmemelidir."[15].

2.2.2.2. Aristoteles'te İnsan Doğası

Önceki başlıklarda bahsedildiği gibi, Aristoteles de insanın en önemli özelliğinin aklı, usu olduğunu savunur. Ancak Aristoteles, Eflatun'dan farklı olarak aklı salt bir şekilde değil, ruhun bir parçası olarak görür ve ruha da bu akıl(logos) için bu denli vurgu yapar[16]. Yalnız Aristoteles'in ifade ettiği akıl(logos) hayvanlarda ve bitkilerde de vardır. Hayvanlarda ve bitkilerde yalnız dürtüsel bir şekilde hayatta kalmayı sağlayan aklın yanında insanlarda us(nous) da bulunur ve bu us insanların muhakeme yeteneğidir. Bilgi sahibi olmak isteyen ve sorgulayan insan, 'us'a sahip bir varlık olarak tanımlanır Aristoteles tarafından. Öyleyse "insan, kavramlar üreten, kavramlarla düşünen ve bu sayede de soyutlama yaparak ilkelerin kavramsal bilgisine ulaşmayı başaran varlıktır. İnsan ilke bilgisini üretme olanağına sahip varlıktır"[17].

Aristoteles felsefesinde bir öğüt veren değil, sorgulayan ve ayrıştıran bir kimliğe büründüğünden onun felsefesinde tanımlamalar için kavram ve olguların özellikleri bazlı çokça ayrım yapıldığı görülür. 'Yakın cins ile türsel ayrım' Aristoteles'in tanımlamalarda başvurduğu bir yöntemdir. Bu yönteme göre bir türün varlığının kanıtlanması ve tanımlanması, onun benzeştiği yakın bir cinsten ayrışmasıyla olur. Bu bağlamda Aristoteles 'insan'ı en çok benzeştiği hayvandan 'aklı, usu' ile ayrıştırmıştır. Bununla beraber Aristoteles, insanı üç temel etkinlik ile tanımlar: i.bilme, ii.eylemde bulunma, ve iii.yaratma[18]. Bu üç eylemi de Ketenci ve Topuz sırasıyla 'teorike', 'praktike' ve 'poetike' ile eşleştirmiştir. Bu tanımlamadan Aristoteles'in insanı genel özelliklerinden ziyade işlevleriyle açıkladığı görülür. Bu konuda Esenyel, Aristoteles'in insanın işlevinin bir makinenin işlevinden, otomatikleşmiş yapısından ziyade, ona has özü, doğası ve potansiyeli olduğunu

[15] Eflatun, **Sokrates'in Savunması,** 172.
[16] Taşkıner Ketenci & Metin Topuz, "Aristoteles ve Augustinus'un İnsan Anlayışları Üzerine", **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi,** c.20 s.1 (2013): 3.
[17] **Age,** 5.
[18] **Age,** 3.

belirtir[19]. Mhire ise, Aristoteles'in insan mutluluğunu en başta tuttuğunu ve insanın iyiliğinin, güzelliğinin ve memnuniyetinin(hoşluğunun) mutlulukta gizli olduğunu savunduğunu aktarır[20]. Esenyel ise bunun ancak insan doğasının keşfiyle olacağını belirtir[21].

Aristoteles Nikamakhos'a Etik'te şunları ifade eder: "Yaşamak bitkilerle ortak görünüyor, biz ise insana özgü olanı arıyoruz. Öyleyse beslenme ve büyümeyle ilgili yaşamı da bir yana bırakmalı. Bunun arkasından duyulara sahip yaşam geliyor, ama bu da at, öküz ve bütün hayvanlarla ortak görünüyor. O halde geriye akıl sahibi olanın bir tür eylem yaşamı kalıyor"[22].

Aristoteles'in 'insan doğası' tanımı insanların işlevleriyledir, potansiyelleriyle değil. Bu durumda Aristoteles'in insan doğası tanımı oldukça öz, minimalist bir yapıya bürünür ve bu tanımı reddetmek zordur. Aristoteles başka bir tartışma konusunu daha gündeme getirmiş olur: işlev mi potansiyel mi? Bu soruya yanıtını işlevden yana kullanan Aristoteles'in felsefesinde insana ait özellikler de aynı yapıda çıkar karşımıza. Örneğin Aristoteles'e göre erdem, ne tutkularda ne de duyularda varlığını sürdürür. Erdem bir kişilik, karakter durumu halidir[23]. Aristoteles erdem konusunda, yani insanların iyilik veya kötülük halleri konusunda sorumluluğu insan doğasına değil, insanın kendisine bırakır. Nikomakhos'a Etik'te Aristoteles şöyle devam eder: "Karakter erdemlerinden hiçbiri bizde doğa vergisi bulunmaz; çünkü doğal olarak bir özelliğe sahip olan hiçbir şey başka türlü bir alışkanlık edinemez, örneğin doğal olarak aşağı doğru giden bir taşı, biri onu binlerce kez yukarı atarak alıştırmaya çalışsa bile, taş yukarı doğru gitmeye alışamaz... Demek ki, erdemler ne doğal olarak ne de doğaya aykırı olarak edinilir; onları edinebilecek doğal bir yapımız vardır, alışkanlıkla da onları tam olarak geliştiririz. Bunların olanaklarını daha önce taşıyoruz, daha sonra da etkinlikleri gerçekleştiriyoruz..."[24]. Ayrıca Aristoteles, ergon savını ortaya atarak insanın iyiliği konusunda daha derin bir incelemede bulunmuştur. *Nikhamakhos'a Etik* eserinde Aristoteles insanın iyiliğinin koşullarını anlatmış ve ruhun nasıl iyiliğe yöneldiğini belirtmiştir. Ona göre

[19] Melek Z. Esenyel, "İnsanın İnsan Olmak Bakımından İşlevi Nedir? Aristotelesçi Bir Bakış", **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi,** c.18 s.1 (2012): 211.
[20] Jeremy J. Mhire, Aristotle's Eudemian Ethics (Yüksek Lisans Tezi, University of Luisianna at Lafayette, 2002), 8.
[21] Esenyel, 220.
[22] Aristoteles, **Nichomachean Ethics,** çev. W.D. Ross (Kitchener: Batoche Books, 1999), 10.
[23] **Age,** 26.
[24] **Age,** 20-21.

ruhun iyiliğe yönelmesi kendiliğinden olur, ve erdem birden fazlaysa ruh işleve göre seçimini yapar[25]. Öyleyse eğitimin insan karakteri açısından önemi yadsınamaz. Aristoteles'in insanları, iyi olmak için eğitim almalı, karakterlerini iyileştirmelidirler. Onların içinde kendiliğinden bir iyilik güdüsü bulunmaz, mutlaka öğretilmesi gerekir. Öte yandan Aristoteles bu iyilik ve kötülük hallerini tek tek belirlemenin zor olduğunu belirtir: "... eylemde bulunanlar hep duruma bakmalı"[26] "Nasıl, kime karşı, neden ve ne kadar süreyle öfkelenmek gerektiğini bulmak kolay değil"[27].

İnsanla ilgili geniş açıklamalar ve incelemelerde bulunan Stoacılar, insan doğasına farklı bir biçimde yaklaşır. İnsan doğasını daha çok kimlik çözümlemesinde arayan Stoacılar, insanların dünyaya geldiklerinden ölümlerine kadar olan süreçte aslında aynı kalmadıklarını, sürekli değişik bir insana büründüklerini savunur[28]. Fakat bu değişim onları birbiriyle aynı kılmaz, diğer bir deyişle bir insanın kimliği başka bir insan tarafından paylaşılamaz. Yunan bir Stoacı olan Chyrissipus Soli, "Theon ve Dion" önermesinde Dion'un tek ayağını kaybedince, zaten bir ayağı var olan Theon olmayacağını aktararak insanların değişimlerinin onları birbiriyle aynı kılmayacağını aktarır.

2.2.3. Ortaçağ Hıristiyan Düşüncesinde İnsan Doğası

Hristiyan düşüncesi, en itibarlı olduğu yıllarda toplum ve toplum görüşleri üzerinde büyük etki oluşturmuştur. Özellikle İlk ve Orta Çağ'da altın dönemlerini yaşayan Hristiyan düşüncesi, insanın içerisindeki 'ilk günah' eğiliminden sıkça bahseder. Cennet bahçelerinden koparılan elma ile Adem ve Havva ilk günahlarını işlemiş ve insanlara da bu günaha yönelimi bir miras olarak bırakmışlardır. Hristiyanlığın felsefe üzerindeki yankıları da derin olmuştur. İlk insanların kopardıkları elma, insanın mükemmel olmayışının bir ibaresi olarak addedilmiş, meyvesi koparılan ağaç ise 'Bilgi Ağacı' olarak ifade edilmiştir. Koparılan bu bilgi parçasıyla insan, artık artık daha karmaşık bir hayata geçmiştir. İnsanın "kusurluluk" mirası nesilden nesile aktarılarak – hatta diğer Peygamberlerde de bu mirasın olduğu ve kendilerinde olmasa da ailelerinde ortaya çıktığı inancı vardır – insanı doğuştan kötü olarak sınıflar.

---

[25] **Age,** 10.
[26] **Age,** 25.
[27] **Age,** 66.
[28] Richard Sorabji, **Self: Ancient and Modern Insights about Individuality, Life, and Death** (Oxford: Oxford Universty Press, 2006): 61.

Hristiyan doktrininden bahsederken atlanmaması gereken önemli bir düşünür de Augustinus'tur. Augustinus, Hristiyan düşüncesini bir felsefeye dönüştürüp sisteme oturtmuştur. *Tanrı Devleti, İtiraflar* ve *Mektuplar* eserleriyle hem Tanrı inancını, hem de insana dair görüşlerini ortaya sunan Augustinus, insana ve hayata inanç penceresinden bakmıştır. Hristiyan doktrinin 'günah mirası' anlayışının tersine Augustinus, insana olumlu bakmış, insana dair bilginin önemine inanmış ve "kendini bilme"nin önemine işaret etmiştir[29]. Augustinus'a göre insan, ruh ve beden olmak üzere iki maddeden oluşur ve bu iki madde de insandan bağımsız değildir[30]. Augustinus'a göre insan, diğer tüm canlıların üzerinde bir varlıktır, çünkü Tanrı'ya en yakın olanıdır. Çünkü onun felsefesinde Tanrı, merkezi bir konuma sahiptir ve diğer tüm bilgiler onun etrafında döner. İnsanın iyiliği de, Tanrı'dan gelmesinden kaynaklanır. Ayrıca Johansen'e göre Augustinus insan hayatının iki dürtüyle yönlendirildiğini savunur: bilgi ve istek. Bu iki dürtüden bilgi, Tanrı'ya ait olduğundan ve insanda hiçbir zaman tam anlamıyla var olamayacağından eksik kalacaktır. Fakat Augustinus, insanın anlama, öğrenme gibi becerilerinin kötü olamayacağını savunur[31]. Çünkü ona göre insanın en önemli özelliği "özü", yani aklıdır. Bu durumda insanın kötülüğü konusunda akıl suçlanamaz durumdadır. Nitekim Augustinus da insanın kötülüğünü aklına değil, isteklerine bağlar ve bu da Tanrı2ya olan inançla bağlantılıdır. Tanrı'ya inanan insanlar erdemli şeyleri (doğruluk, ahlak, vb.) isterken, inancı düşük olanlar daha dünyevi şeyleri (şöhret, zenginlik, vb.) isterler. Öyleyse insan, Tanrı'ya inancını yükselttiğinde – ki bu inanç kendiliğinden kazanılamaz, onu ancak Tanrı verebilir – iyidir ve erdemlidir. Aksi taktirde insan, daha zayıf ve kötü bir varlık olarak karşımıza çıkar.

Hristiyan doktrininden bahsederken değinilmesi gereken önemli isimlerden birisi de Aquinas Thomas'tır. Aquinas Thomas, 1225'te - büyük üniversitelerin kurulduğu ve eski Latin eserlerinin büyük oranda çevrilip okunmaya başladığı dönemde -, Napoli yakınlarında dünyaya gelmiştir. Dominik bir rahip olan Aquinas Thomas'ın kilisece tanınması ölümünden elli yıl sonra gerçekleşir. Thomas, Aristoteles'in eserlerinden etkilenmiş; fakat Hristiyanlık'ın verdiği altyapıdan da kaynaklanmak üzere bazı noktalarda Aristoteles'ten farklı bir düşünce güzergahı

[29] Hilal Kayıkçı, **Augustinus'un Bilgi Anlayışı,** (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 112.
[30] Karsten Friis Johansen, **A History of Ancient Philosophy: From Beginnings to Augustine,** çev. Henrik Rosenmeier, (New York: Routledge, 1998), 620.
[31] Augustine, **On the Free Choice of the Will, On Grace and Free Choice, and Other Writings,** çev. ed. Peter King, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 5.

izlemiştir. Aristoteles'ten ayrıldığı önemli noktalardan birisi, Hristiyanlık inancının bir gereği olarak, kainatın bir başlangıcının ve yaratıcısının olmasıdır[32]. Aquinas Thomas insan doğası hakkında Eflatun ve Aristoteles'in görüşlerinin arasında bir görüş öne sürer: İnsan duygularının yalnızca ruhta değil, bedende de bir yeri vardır ve bu duyguların hissedilmesi için insan bedenine de ihtiyaç duyar. Fakat insan doğasını tanımlarken Thomas Aquinas'ın daha çok insan ruhunu incelediği görülür[33]. İnsanın ruhu, diğer bedensel uzuvları gibidir ve ruhun insanın özü olarak addedilmesi, insan doğasının sadece ayaklarında aranmasına eşdeğerdir. Yalnız insan ruhunun bedenin diğer uzuvlarından farklı olarak kendine has belli özellikleri vardır. İnsan ruhu ölümlü değildir, bedenin bir parçasıdır fakat bedenden ayrı da varlığını sürdürebilir. Ona göre insanın birden fala ruhu yoktur, ruhunun akıl, duygu, açlık gibi birden fazla bölümü vardır[34]. Ayrıca Thomas Aquinas "...akıl ruhun özü değil, bir gücüdür." diyerek akla atfedilen büyük yükten onu kurtarmıştır[35]. Ruhun etkililiğine göre zaman zaman baş ruh 'akıl' olur, zaman zaman bu 'duygu' olur. Bu durum aslında Thomas Aquinas'ın ruhun bölümlerinin birbirine karşı bir üstünlüğü olmadığını da ortaya koyar. İnsanın duyguları da en az aklı kadar değerli ve geçerlidir.

2.2.4. Modern Felsefede İnsan Doğası

Modern felsefenin babası olarak adlandırılan Rene Descartes ise çok bilinen "Düşünüyorum öyleyse varım"[36] sözüyle insanın var oluşunu zihinsel becerilerine bağlamıştır. İnsan, düşünceyle eşdeğer hale gelmiş; Eflatun ve Aristoteles gibi mantık ön plana çıkmıştır. Descartes insanın merak duygusunun tükenmek bilmeyen bir duygu olduğunu ve insanın sürekli yeni bilgiler arayışında olduğunu dile getirir[37]. "En iyi bildiğim şey hiçbir şey bilmediğimdir"[38] diyen Descartes insanın bilgiye hiçbir zaman doymayacağını, sürekli bir arayışta olacağını ve 'tam' bilginin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Öte yandan arzulanan bilgiye ulaşma konusunda duyulara

[32] Roger Trigg, **Ideas of Human Nature** (Oxford: Blackwell Publishers, 1999): 36.
[33] Robert Pasnau, **Thomas Aquinas on Human Nature: A Philosophical Study of Summa Theologiae 1a 75-89** (Cambridge: Cambridge University Press, 2002): 26.
[34] Trigg, age, 39.
[35] Thomas Aquinas, **Basic Writings of Saint Thomas Aquinas,** çev. Anton C. Pegis (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1997): 746.
[36] Rene Descartes, **Hakikatin Aaraştırılması & Dünya ya da Işık Üzerine,** çev. Atakan Altınörs (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011): 36.
[37] **Age,** 8
[38] **Age,** 20.

değil akla güvenilmesi gerektiğini belirtir Descartes [39]. Duyuların insanı yanıltacağını, yalnız akıl mutlak olduğunu ve her zaman insanı doğruya götüreceğini söylese de bu konuda benim kanım farklıdır. Descartes dünyada görünenlerin Eflatun'un 'mağara alegorisinde' olduğu gibi gölgede kaldığını ve yanıltıcı olabileceğini belirtir. Fakat bu konuda Descartes Eflatun'dan farklı olarak gerçek bilginin karanlıkta kaldığını değil, onun açıkta olduğunu fakat insanların bu bilgiye ulaşmak için yanlış yollara başvurduğunu belirtir. Duyular bu yanlış yollardan bir tanesidir. Oysa ki duyular, insanın dünyayla ve bilgiyle ilk bağını kuran araçlardır ve bilgiye bunlar yöneltir.

Bilgiye ulaşmada başvurulan yanlış yollardan bir diğeri de 'hocalar'dır. Descartes insanın çocukluk döneminde öğretmenler yüzünden yanlış imgelemelere sahip olduklarını belirtir [40]. "Hakikatin Araştırılması"nda Descartes Poliandre, Epistemon ve Eudoxe isimli üç kişi arasında geçen 'hakikat' konuşmasını aktarır. Bu kişilerden Eudoxe ortalama bir zekaya sahip fakat okullar tarafından bozulmamış bir akla sahip, Epistemon okullarda eğitim görmüş, Poliandre ise okumayı öğrenmemiştir. Bu kişiler arasından Eudoxe en az eğitim görmüş olan ve kırlarda yetişmiş biri olarak iyi eğitimli Epistemon'a ve kendisinden daha medeni olarak adlandırılan bir hayat süren Poliandre'ye yol göstericilik yapabilmiştir. Çünkü insanın vazifesi iyi işler gerçekleştirmektir ve bunun için ihtiyacı olan tek unsur kendi aklıdır. İnsana ve insan bilgisine daha çok eğitim eleştirileriyle yaklaşan Descartes, aklın esasiyetini kabul etmiştir.

İnsan doğasına bir eğitimci yaklaşımı da Thomas Hobbes tarafından getirilmiştir. Thomas Hobbes bir akademik filozof olmamasına rağmen, bir eğitmen olarak insan doğasını anlamaya çalışmış ve bunu daha çok toplumsal düzeyde gerçekleştirmiştir. Bu da demektir ki Hobbes, insan doğasını incelerken onun çocukluktaki veya bir sistemden soyutlanmış davranışlarını değil, aksine oluşturduğu sistemin kendisini ve derinliklerini incelemiştir. Bu incelemenin sonucunda Hobbes'un vardığı kanılardan en yaygın olarak bilineni "toplumsal sözleşme"dir. Hobbes insanların iyi veya kötü olmalarını onların karakterlerine veya yaratılışlarına bağlamak yerine bunu toplum içerisinde yaşamaya bağlar. Her bir insan kendi iyiliğini en az diğer insanlar kadar arzuladığından ve bunu diğer insanlara rağmen

[39] **Age,** 18.
[40] **Age,** 5.

gerçekleştirdiğinden, toplumsal bir sözleşme hayatın, uzuvların ve mülkiyetin korunmasını sağlar[41]. Hobbes'un sözleşmesi yazılı ve üzerinde tartışılarak karara varılmış bir sözleşme değildir. Bu sözleşme kendiliğinden ortaya çıkmıştır ve oluşum nedeni her insan bu sözleşmeyi kendi iyiliğini sağlamak ve korumaktır. Bu sözleşme yapılması gereken şeylerin yanında yapılmaması gerekenleri de içerir. Toplumsal sözleşmenin ortaya çıkmasında ve sürdürülmesindeki motivasyonel sebep, herhangi 'mantıklı' bir insanın medeni bir toplumun yaşam koşullarının daha iyi olduğunu kabul edip böyle bir toplumda yaşamak isteyeceğidir. Fakat bu sözleşmenin kabulünü sağlayan temel etmen insanın kendini koruma isteği de olabilir ki Kupperman'ın aktarımına göre insanın doğal yaşamı vahşi, gelişigüzel ve kısadır. Bu durumda insan, bu vahşi hayattan kurtulmak için zamanla kendini ve toplumu eğiterek bir düzen kurmuştur. Ancak bu durumda insanın temel duygularından olan 'vicdan, merhamet, sevgi, saygı' gibi duyguların doğal hayatında olmaması gerekir. Oysa insan, başkalarının iyilikleri adına duyduğu bu duyguları derinden hisseder. İnsanın gerçekten doyumsuz, bencil ve rekabetçi duygulardan hareketle yönetilip yönetilmediği Hobbes'tan sonra temel bir soru olarak karşımıza çıkmış ve insanın bu duyguları daha sonra gelen filozoflar tarafından reddedilmemiştir. Öte yandan, kendini iyiliğe adamış insanları da bulmak mümkündür. Bu durum Hobbes'un bakış açısıyla değerlendirilirse, o insanların iç düşüncelerinin bilinmediği, belki de içlerinde bencil ve doyumsuz dürtüleri barındırdıkları ama bunları çok iyi bastırdıkları öne sürülebilir. Bir başka açıklama ise insanların ayrışmalarının, yani Aristoteles'in ayırdığı gibi derecelendirmelerinin olduğudur. Buna en yakın öngörülerden birisi ise Darwin'in öne sürdüğü 'doğal seleksiyon' olacaktır. Darwin'in doğal seleksiyonunda canlıların içerisinde bulunduğu 'rekabet' ile Hobbes'un içgüdüsel rekabeti her ne kadar Kupperman tarafından benzer bulunsa da Darwin'in bahsettiği rekabet bir canlı türünün doğal yaşam koşullarına ve diğer canlılara karşı gösterdiği yaşam savaşıdır. Oysa Hobbes, toplumsal sözleşmeden ve insan doğasının acımasız yanından bahsederken insanın diğer canlılarla ve insanlarla bireysel olarak giriştiği rekabetten bahseder. Bu iki rekabetin boyutları farklı olduğundan kıyaslamaya çok elverişli değildir.

Hume ise Hobbes'un toplumsal sözleşmesinin nedenini insanın aç ve bencil duygularından ziyade başkalarıyla ilgilenme, aile kurma gibi duygu ve arzularına

[41] Kupperman, **age,** 99-107.

bağlamıştır[42]. Hume bu durumu iki insanın bir botta kürek çekmesi durumunu kullanarak açıklar. İki kişi bir botta kürek çekiyorsa konuşmadan aynı yönde kürek çekmeye başlayacaklardır, bu durumda söz konusu uyum da birlikte yaşamanın temel ilkelerinden birisi sayılabilir. Hume'a göre ahlakı mümkün kılan nedenlerden en önemlisi insanın doğasındaki iyiliktir. İnsanın doğasında, ufacık da olsa iyilik konulmuştur ve bu iyilik sayesinde en 'mantıksız' adlandırılan insanlar bile "doğru" ve "yanlış"ı bilirler.

Hume *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (*A Treatise of Human Nature*) adlı kitabında insan özelliklerini başlık başlık incelemiş ve "Anlama Üzerine, Tutkular Üzerine ve Ahlak Üzerine" olmak üzere üç kitapta incelemesini sunmuştur. Hume insanın anlamasını incelerken bir tasnif yapmıştır: i.ilk önce ruhta vukuu bulan duygu, his ve tutkuları kapsayan 'izlenimler' ile ii.insanın görme, dokunma gibi duyu organlarıyla destekleyebildiği, zihinde soluk bir iz bırakan 'fikirler'[43]. Bu tasniften Hume'un deneysel ve hissel olarak bilgiyi ayırdığını, ne kadar deneysel olsa da 'fikirler'in bile yalnızca bir yansıma, bir iz olarak tarif ettiğini; diğer bir deyişle insan aklına güvenmediğini ve gerçek bilgiye ulaşabilecek kabiliyette görmediğini çıkarmak mümkündür. Bu tavır Hume'un bir filozof olarak 'şüphecilik' akımına tabi olmasından kaynaklanır. Hume "Tutkular Üzerine"de ise insanın hissedebildiği ve "his" ve "yansıtma" olarak ikiye ayırdığı, insanı yönlendiren duygulardan bahsetmiştir. Hume insan hislerini 'doğuştan olan' ve 'ikincil' olmak üzere ikiye ayırı[44]. Ona göre insanlar bazı duyguları hayvansal bir içgüdüyle, nesnelerin dış vücut organlarına uygulanmasıyla hissedilir, bazıları ise doğuştan olan hislere verilen tepkilerle oluşur. Vücuda bir darbe geldiğinde duyulan acı bir doğuştan olan bir "his"tir. Oysa bu darbeden sonra hissedilen aşağılanmışlık duygusu ikincil bir "yansıtma"dır.

İnsan fikir ve izlenimleri Hume'un felsefesinde önemli bir yer tutar. Bu fikir ve izlenimler birbirinden bağımsız veya birbirine karşı üstünlüğü bulunan unsurlar değildir. Aksine bunlar, birbiriyle bağdaşan ve bu bağ kurulduğunda aksine dönülmesini zorlaştıran güçlü unsurlardır[45]. İnsan aklı bir fikirden ötekine akan, bir izlenimden ötekine bağlanan ve bu ikisinin beraber gerçekleştiği durumlarda başka

[42] **Age,** 118-121.
[43] David Hume, **A Treatise of Human Nature,** ed. L. A. Selby-Biggie (London: Oxford University Press, 1965): 1.
[44] **Age,** 275.
[45] **Age,** 283-284.

bir yöne yönelimin güçleştiği bir yapıya sahiptir. Öyleyse insan aklı düşünmek ve hissetmek ister. Bu düşünce ve hisleri birbirine bağlar. Bu düşünce ve hisler arasında bir tutarlılık olduğunda kişi hedefine tam olarak yönelmiş ve geriye döndürelemez bir biçimde güdülenmiş demektir. Bu fikir ve his dünyasının çalışması ise her bir kişide farklı olarak gerçekleşmez, hatta Hume bu işleyişin toplumsal veya kalıtsal farklılıklarla olduğunu da reddeder[46].

Öte yandan, Hume insanların 'insanlığını' kaybedebildiğini ifade eder[47]. Bu açıdan Hume'un görüşleri Mengzi'ye benzetilir: ikisi de insanların bazı melekelerinin zamanla kaybolabileceğini, aynı şekilde de kazanılabileceğini belirtir. Buradan Hume'un 'insanlık'ı insanın kendisi olarak değil, bir bileşen olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Fakat bu bileşen insanın sahip olduğu herhangi başka bir özellikle eşdeğer değildir. İnsanın 'insanlık' duyguları onu insan yapan temel özelliklerindendir.

Hume insan doğası incelemelerini de ikiye ayırmıştır:i.ahlak felsefesine yoğunlaşanlar, ii.insan aklına yoğunlaşanlar[48] Kendisi ise bu iki yoğunlaşmayı da salt doğru olarak görmemiş, insanın sosyal olduğu kadar mantıklı bir varlık olduğunu, aynı zamanda da aktif bir varlık olduğunu ve üretmek istediğini belirtmiştir. Bunlar da insanı tek yönlü olmaktan ziyade karmaşık bir varlık kılmaktadır. Ona göre insanın iyi ve kötü yanları vardır; fakat bu yanlardan iyi olanı seçmek onu 'insan' kılacaktır. Özetle Hume insanın hem akıl hem de duygu dünyasını insanın iki önemli yanı olarak görmüş, insanın iyi ve kötü yanlarının varlığını kabul etmiş; fakat bu yanlardan iyisine yönelmenin insanlığın gereği olduğunu vurgulamıştır.

Kant ise insanın görevinin kendi mutluluğunu güvence altına almak olarak görmüş fakat bunun nedenini insanın mutluluğa ulaşması veya mutlu bir yaşam sürmesi olarak değil, diğer görevlere hazır olması ve onları yapabilmesi olarak görmüştür[49]. Kant bu mutluluğu insana 'ödev' olarak sunmuştur ki ödev kavramı Kant'ın felsefesinde oldukça büyük bir yer tutar. Ödevler insanlar için değil, salt ödev için oluşturulmuş ve bir çıkar/fayda gözetmeksizin insanın yönelmesi gereken

[46] Trigg, **age,** 83.
[47] Kupperman, **age,** 75.
[48] David Hume, **An Inquiry Concerning Human Understanding,** çev. Adam Smith (Chicago: The Open Court Publishing Company, 1921): 1.
[49] Immanuel Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi,** çev. Ioanna Kuçuradi (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2009): 14.

görevlerdir. Ödevi yerine getirmek iyi bir davranıştır, yalnız ödevi yerine getirirken güdülen niyet ödevin mahiyetini belirler. "Ödevden dolayı yapılan hiçbir eylem, ahlaksal değerini onunla ulaşılacak amaçta bulmaz, onu yapmaya karar verdirten maksimde bulur"[50]. Ödevi gerçekleştirmenin amacı "ahlak yasasına saygı"dır.

Kant'ın ödevler üzerine böylesine yoğunlaşması onun insan doğası hakkında daha olumsuz bir görüşe sahip olduğunu gösterir. İnsan fırsatını bulduğunda kendi çıkarları uğruna kötülük yapabilecek olmalıdır ki onu iyi bir iş yaparken bile kendi faydasını düşünmekten uzak tutmak için 'ödev' unsuru böylesine öne sürülsün. İnsanın masum olamayacağını Kant "Suçsuzluk olağanüstü bir şeydir, ama ne yazık ki kendini pek koruyamıyor"[51] diyerek öne sürmüştür.

Öte yandan insanın davranışlarında daha materyalist bir tavır takınarak örneklerle iyi olmaya teşvik etmek, 'iyi olma'yı basitleştirmektir[52]. Çünkü bütün ahlak kavramları kendinden önce bir öğreti veya deneyime ihtiyaç duymaksızın insan aklında, yani içgüdülerden daha üstün bir yerde bulunur. Öncesiz olan ahlak, yüceliğini de bu saflığından alır. Onu basit davranışlara indirgemek ve bu şekilde açıklamaktan ziyade saf aklın derininde olan ahlaktan olduğu haliyle bahsetmek gerekir[53]. Öyleyse insan hiçbir deneyimi ve öğrenmesi olmadan kendi başına kaldığında ahlaka ulaşabilir. Bunun için yalnızca kendi aklı yeterlidir.

Ahlakı muhteviyatında barındıran insan aklı, insanı iyiye yöneltmek ister ve bunun için 'buyruk'lar verir. Bu buyruklar eğer her bakımdan iyi ise nesnel olur ve nesnel buyruklar arzulanan buyruklardır[54]. Öyleyse insan için 'iyilik'in nesnel olduğunu, herkes için aynı olduğunu söylemek mümkündür. Bu iyiliğe de akıl yoluyla ulaşılır. Bu iyiliğe ulaşmanın testini Kant şöyle ifade etmiştir: "Eyleminin maksimi sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacakmış gibi bir eylemde bulun"[55]. Öyle bir buyruk vermeli ki akıl, yapılan eylem herkes için bir örnek teşkil edebilsin. Fakat buna ulaşırken Kant insan ahlakını ruha, duygulara veya içgüdülere bağlamaz. İnsan ahlakı akıl tarafından verilen bir yasadır[56].

[50] **Age,** 15.
[51] **Age,** 20.
[52] **Age,** 24.
[53] **Age,** 227-228.
[54] **Age,** 29.
[55] **Age,** 38.
[56] **Age,** 236.

İnsan hayatının anlamı ise felsefede pratik aklın kolay ve zengin anlamları olan 'eudaemonism' ve 'utilarism (yararcılık)' kavramlarında aranmıştır[57]. Kant'da da geçerli olan bu kuralın dışında Kant'ın felsefeye kattığı en önemli unsurlardan birisi "... iyi ve kötünün özünün, eylemin niyetinde, yönelmesinde aranması gerektiği, Kant'a gelinceye kadar hiçbir etiğin yapamadığı en yüksek derecede ve anlamda, bir niyet (intention/good will) etiğidir...".

Salt pratik akıl da insana fayda sağladığından değil, doğası itibariyle genellenebilir yasalar ortaya koyar. Bu yasalar, insanın kendisi hakkındaki bilgisinden türer ve aklın çok derininde olduğundan kavranması güçtür[58]. Öyleyse Kant'ın ahlak yasalarını insan doğası özellikleri değil, insan doğasının bilgisinin oluşturduğu söylenebilir. Kant insan yaşamında yalnızca insan doğası özelliklerinin değil, insanın kendisiyle ilgili sahip olduğu bilgilerin de etkili olduğunu ortaya koyar. İnsanın içinde bulunduğu evren makro evren, kendisi ise mikro evrendir. Kant da buna paralel olarak iki yücelikten bahseder: evrenlerin evrenlere bağlandığı kozmoz ve insanın benliği.

Bahsedilen felsefi düşünceler ve filozofların görüşleri ışığında şu söylenebilir ki, insanla ilgili tanımlama ve analizlerin felsefe alanında oldukça büyük bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Bu bölümde Upanişadlar, Buddha, Konfüçyüs, Eflatun, Aristoteles, Stoacılar, Mengzi ve Xunzi, Aquinas Thomas, Descartes, Hobbes, Hume ve Kant'ın insan ile ilgili görüşleri incelenmiş ve insanın çeşitli filozoflar tarafından farklı olarak ele alındığı görülmüştür. Eflatun insanın gerçek bilgiye ulaşamayacağını düşünürken Descartes insanın yalnızca aklıyla, hiçbir eğitim almaksızın bilgiye ulaşabilme yeteneğinde olduğunu öne sürer. Öte yandan Arstoteles karakter eğitimine ihtiyaç duymazken Hobbes insanların medeni bir hayatı tercih edeceğini ve bu medeni hayatın eğitimle olacağını söyler. İnsanın kendisiyle ilgili olan düşüncelerine eğilindiğinde ise bir yandan Buddha insanın 'ben' algısının ona zarar verdiğini belirtirken diğer bir yandan Kant, insanın kendisiyle ilgili düşüncesinin onun buyruk vermelerinde etkili olacağını açıkça ifade eder. Buradan hareketle felsefe tarihinde diğer birçok soru gibi "insan" sorusunun da net bir cevaba ulaşmadığı, birçok filozof tarafından farklı ele alındığı ifade edilebilir. Fakat şu kesindir ki her bir filozof insanı düşünce dünyasında bir yere oturtmuş, onu

[57] Heinz Heimsoeth, **Kant'ın Felsefesi,** çev. Takiyettin Mengüşoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007): 120.
[58] Kant, **age,** 123-124.

tanımlamış ve diğer unsurları da ona göre şekillendirmiştir. İnsan tanımı ne kadar filozoftan filozofa değişse de her bir filozof veya düşünce akımının içerisinde kozmozla tutarlı bir insan figürü çizildiği ifade edilebilir.

İnsan doğası farklı açılardan değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. (1) etik çerçevede değerlendirildiğinde iyi ve kötü değerleriyle ortaya çıkmıştır, insan doğası bu bağlamda ahlak, moral değer olarak ortaya çıkar. İyiyi ve kötüyü tartışmak, felsefenin en eski konularından biridir. , ahlak felsefelerinin en temel konularından biridir. (2) Yine iyi ve kötü değerlerine, etik çerçeveye başlı olarak ortaya çıkan bir başka duygusal, zihinsel ve varoluşsal durum: insan doğasının mutlulukla ilgisi ve mutluluk eudaimonist ahlakta bir amaç olarak görülmüştür, kanton ödev ahlakında ise mutluluk koşul değildir. Asıl odan ahlak yasasına, iyi istence, iyi niyete bağlı kalmaktır. (3) İnsan doğasının toplumsal yönü: Aristoteles başta olmak üzere, Farabi, İbn Haldun ve Giambattista Vico insan doğasının toplumsal yönü üzerinde durmuşlar, onun ancak toplum içinde yaşayabilen bir varlık olduğuna değinmişler, insan doğası konusunda toplumsal boyutu merkezileştirmişlerdir. Bir bakıma bütün filozoflarda ortaya çıkan ahlaksal düşünce, insanın toplumsal bir varlık olması nedeniyledir. Aynı şekilde toplumsal boyutun bir başka yansıması hukuktur, yasadır (nomos)'tur. İnsan doğasının toplumsal nitelikte olmasının bir başka ifadesi de politik boyuttur. Hobbes, kendi politik felsefesini tasarlarken, insan doğasının bencilliğinden hareket eder ve bir arada yaşayabilmenin koşulu olarak devletin düzenleyici ve itaate sevk edici otoritesini öne çıkarır. (4) Yine görüleceği üzere insan doğası, ilk alanda, "bilmek isteyen" boyutu ile öne çıkar. Aristoteles mertafizikte bu niteliği, "insan doğal olarak bilmek ister" diye ifade eder; çünkü o merak ve hayret eder. İnsan doğasındaki bu bilme isteği, bilmeye olan eğilim ve doğal yatkınlık pek çok filozofta dile gelir. Buna göre de insan doğası akıldır, bilinçtir. Özellikle Locke, Hume ve Kant gibi aydınlanma filozoflar, insan doğasını akıl olarak ele almayı uygun görmüşler; bu nedenle bilgi ve ahlak felsefelerinde aklın yönlendiriciliği, bedene hakim kılınması temel bir konumda bulunur; bu diğer filozoflarda da böyledir.

3. ROUSSEAU'NUN FELSEFESİNDE İNSAN DOĞASI KAVRAMI

İnsanın ne olduğu, becerileri, yeteneklerinin neler olabileceği hep merak konusu olmuştur. Antik Yunan'dan İslam Felsefesi'ne kadar insanın ne olduğu tartışılmış ve insanın ele alınış biçimi diğer bilim dallarını da etkilemiştir. İnsanın doğuştan kötü olduğunu savunan Hristiyan doktrininde toplum düzeni cezalar üzerine kurulmuş, dinde yaptırımlar uygulanmış ve eğitim manastırlarda katı bir biçimde verilmiştir. İnsanı boş bir levha olarak ele alan Aydınlanma Çağı'nda ise bilimler kanıtlamaya dayalı, eğitim tekrar odaklı ve toplum düzeni daha eşitlikçidir. Çünkü Aydınlanma Çağı, insanların hepsinin aynı biçimde, birer "0"(sıfır) olarak dünyaya geldiklerini savunur.

İnsan doğasının tanımı, eğitim felsefeleri ve uygulamalarını da yakından ilgilendirmektedir. Çünkü insan, eğitimin ana malzemesidir. Jean Jacques Rousseau'nun felsefesindeki insan doğası ve eğitimin arasındaki bağ incelenerek onun bu bağı nasıl kurduğu ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. İnsanı çeşitli yönleriyle ele alan Rousseau, insan doğasının özgürlüğü, eşitliği, adaleti, toplumdaki hali ve değişimi ile ilgili çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Bu bölümde Rousseau'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Toplum Sözleşmesi, İtiraflar I ve II, Yalnız Gezerin Hayalleri, Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev ve Emile Ya Da Eğitim Üzerine* (metin içerisinde *Emile* olarak bahsedilecektir) kitapları incelenerek ve analiz edilerek insan doğası ile ilgili görüşleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bunun yanında insan doğasının incelenmesi, birçok filozof tarafından yalnızca eğitimin değil, tüm bilimlerin temeli olarak görülmüştür. Bu konuyu Rousseau da oldukça önemser ve şöyle der:

"Bize insanları oldukları gibi görmekten başka bir şey öğretmeyen bilimsel kitapları bir yana bırakarak ve insan ruhunun ilk ve en basit faaliyetleri üzerinde düşünerek akıldan önceliği olan iki ilkenin var olduğunu fark ettiğimi sanıyorum; bunlardan biri bizim refahımızı ve varlığımızı korumamızı yakından, şiddetle ilgilendirir; ötekiyse bütün duyar varlıkların, hepsinden önce de hemcinslerimizin

yok olmasını veya acı çekmesini görünce, doğal olarak içimizi hoşnutsuzluk duygusu ile doldurur"[1]

yukarıdaki sözleriyle insanın özünün doğal haliyle incelenmesi gerektiğini açıkça ifade eden Rousseau, onun iki temel duygu üzerine inşa edildiğini savunur: kendini koruma ve merhamet. İnsanın iyiliği merhametinden, varlığı da kendini koruma güdüsünden gelmektedir. Bu iki duyguya varmak, insan doğasının basit halinin incelenmesiyle ortaya çıkar.

İnsan, ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır[2]. İnsan ruhu maddesizdir ve bedenden bağımsızdır. Ruh ve beden, birbirlerinden ayrıldıklarında varlıklarını sürdürebilir, hatta doğal hallerine dönerler. Bu birbirinden ayrılma, ölümle gerçekleşir ve beden öldükten sonra ruh varlığını sürdürmeye devam eder. Bunun yanında bedenle ruh sürekli iletişim içerisindedir ve birbirlerini etkilerler. Bu yüzden Rousseau, insanı hem bedensel hem de ruhsal halleriyle ele almıştır.

3.1.İnsan Doğal Olarak İyi Bir Varlık Mıdır?

3.1.1. İyiliğin Tanımı ve İnsan Doğasındaki Yeri

İyilik, zaman içerisinde birçok yazarın, filozofun ve sofistin merak konusu olmuş; iyiliğin anlamı ve işlevi açıklanmaya, salt kaynağı bulunmaya çalışılmıştır. Bu kaynak kimi zaman insan, kimi zaman Tanrı olmuş, belirlenen kaynağa göre iyiliğin tanımı ve işlevi de değişmiştir. İyiliği Pragmatist açıdan ele alan William James, insanların iyiliğinin ancak fayda verdiği ölçüde 'iyi' sayılabileceğini belirtirken, Kant insanların ancak salt iyilik amacıyla iyilik yaptıklarında gerçek anlama kavuştuklarını belirtir[3]. Kant'a benzer olarak İslam felsefesinde de iyilik niyetlere göre şekillenmiştir. Bu felsefeye göre iyilik faydacılıktan veya bir ödevden ziyade, halis bir niyetle yapıldığında gerçek anlamına kavuşmuş sayılır.

Çeşitli iyilik tanımları ve sebeplendirmeleri arasında Rousseau iyiliğin tanımını insanın özüne saklamayı tercih etmiştir. İyiliğin tanımlanması konusunda çekingen davranan Rousseau, genel bir iyilik imgesi çizerken iyilik ne'liğinin bilinmesi konusunda insanın doğasına, özüne bakılması gerektiğine inanmıştır. Ona göre iyilik

[1] Jean J. Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, çev. Rasih Nuri İleri (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015), 84.
[2] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, çev. Yaşar Avunç (İstanbul: Türkiye İş Bankarı Kültür Yayınları, 2014), 395.
[3] Immanuel Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi** (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2009), 15.

evrenseldir, her dinde ve devlette aynıdır[4]; fakat ne demek olduğu kimse tarafından bilinmez[5]. Kimse tarafından tanımlanamayan bu iyilik, nasıl olur da herkes tarafından aynı algılanır? Bu sorunun yanıtı, Rousseau'ya göre iyiliğin kendisinin saklı olduğu yerde, yani insan doğasında saklıdır. Aynı türün benzer ruhlarının içine üflenmiş bu kıymetli "iyilik cevheri", insanların tümünde aynı anlama ve aynı dereceye sahiptir. Bu iyiliğin ne kadar ortaya çıkacağı ise insanın yetiştirilmesinden, kendi doğasına ne kadar uygun yetişip yetişmediğinden farklılaşacaktır.

İyilik Rousseau'da insan doğasından sebeplendirilirken, diğer filozoflar tarafından da insandan ayrıştırılmamıştır. Kant, iyiliği tanımlarken insanların eylemlerinden yola çıkmış, William James ise faydalı olanı iyi olarak adlandırırken O, insana faydalılığı kıstas olarak belirlemiştir. Buradan, iyiliği insan doğasında arama gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

İnsan doğasının iyi olup olmaması, Aristoteles'ten Takiyettin Mengüşoğlu'na kadar bir soru olarak karşımıza çıkar. Öncesinde bilimlerin başı olan insanı incelemek ve onu çözümlemek adına sorulmuş "İnsan iyi bir varlık mıdır?" sorusu, daha sonra kültürel antropolojinin bir sorusu haline gelmiştir. İnsanın iyi bir varlık olarak dünyaya gelip gelmediği, insan eliyle yapılmış kötülüklerin 'insan iyiliği'ne bağlı olup olmadığı, insanın zaman ve çevre şartlarıyla mı yoksa özünde bulunduğu için mi kötülük yaptığı; hatta daha ileriye giderek kötülük denen kavramın nasıl tanımlanması gerektiği tartışılmıştır. Hristiyan doktrini insanın kötü bir varlık olduğunu iddia eder ve bu kötülüğün ona Hz. Adem ve Hz. Havva'dan miras olarak kaldığını belirtirken[6], Hobbes insanların yalnızca kendi çıkarlarını ön planda tuttuklarını savunmuştur. Öte yandan Platinus ise insanların birden fazla benliklerinin olduğunu ve esas benliklerin en yücesi olduğunu belirtir[7]. Buddha ise insanın özünde iyi olduğunu; fakat bu iyiliğin mertebelerinin olduğunu savunur[8].

Rousseau ise insanın iyi olarak yaratıldığını şu sözlerle söyler: "Her şey Yaratıcı'nın elinden çıktığından iyidir..."[9]. İnsanın doğasındaki bu iyilik, insanın kendi özelliğinden değil; Yaratıcının mükemmelliğinden ileri gelmektedir. Fakat bu iyiliğin temelinin insanın kendisi değil de Buddha'nın, Mengzi'nin veya Xunzi'nin

[4] Jean J. Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 403.
[5] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 15.
[6] The Holy Bible. Ed. King James. Mecih. 7:18.
[7] Sorabji, **age,** 118.
[8] Kupperman, **age,** 37.
[9] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 5.

felsefelerinde olduğu gibi daha üst mertebeye ait olması insan doğasına ait bir gönderme sayılmaz. Bu düşünceye göre insan iyidir, fakat insan olduğundan değil. İnsanın iyiliği onu yaratanın iyiliğinden ileri gelir.

3.1.2. İnsan Doğasının İyiliğinin Kanıtlanması

İnsanın iyiliği, davranışları ve istemleri ile kanıtlanabilir. Bir insan eğer iyiyse ya iyi davranışlarda, ya da iyi isteklerde bulunacaktır. Rousseau'nun insan doğası felsefesinde, insanın birinci görevi kendini sevmek ve kendini korumaktır[10]. Önceliği kendini korumak olan insanın, bireysel (özel) istemlerinde ne kadar iyi olabileceği ve diğer insanların iyiliğini ne kadar göz önünde bulundurabileceği Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* kitabında ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Kitapta insanın bireysel istekleri özel istem, herkesin yararına olan ve herkesin onayladığı istemlerse genel istem olarak adlandırılmıştır.[11]

Jean Jacques Rousseau, insanların özel istemleri hakkında şunları söyler: "Gerçekte, özel bir istemin bazı noktalarda genel isteme uyması olmayacak şey değildir, ama bu uyma, hiçbir zaman uzun ömürlü değildir. Çünkü özel istem özü gereği yeğlemelerden, genel istem ise eşitlikten yanadır"[12]. Rousseau insanların özel istemlerinin her zaman diğer insanların yararına olması bir yana, zaman zaman özel istemlerin genel isteme, diğer bir deyişle kişisel isteklerin diğer insanların yararına olmasının şaşılmayacak bir durum olduğuna ikna etmeye çalışır. Özel istem kişisel tercihlerden, kişisel faydalardan ileri gelir. Böylece özel istemler toplum için olmaz. Onlar bireyseldir ve bu yüzden tüm insanların iyiliğini sağlamak için genel isteme ihtiyaç vardır. İnsanlar kendi başlarına, kuralsız ve yasasız bir biçimde bencil ve kendi çıkarlarına uygun davranacaklarından toplum sözleşmesine ihtiyaç vardır. Çünkü insanın, "... tek başına elde etmek istediği yarar yanında, toplumun uğradığı yıkımdan kendisine düşen payın hiç önemi yoktur gözünde"[13]. İnsan salt kendi faydası uğruna öylesine bencil bir gözle bakmaya başlar ki, sonunda yalnız toplum ya da diğer insanların değil, kendisinin göreceği zararı bile önemsemez. Bu durumda insanın iyiliğinden bahsetmek mümkün değildir, çünkü ne niyetinde, ne başkasına olan etkisinde ne de kendisinin gördüğü sonuçta iyilik yoktur.

[10] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 400
[11] Jean J. Rousseau, **Toplum Sözleşmesi,** çev. Vedat Günyol, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), 23.
[12] **Age,** 23
[13] **Age,** 100-101

Rousseau'nun 'toplum sözleşmesi' ile Thomas Hobbes'un 'toplumsal sözleşmesi' birbirine benzerdir. Hobbes da insanların öncelikle kendi faydalarını düşündüklerini, hatta bu yüzden birbirlerine zarar verebileceklerini belirtir[14]. İnsanların aralarında oluşan rekabetin onları faydacı bir kimliğe bürüyebileceğini savunan Hobbes ile insanların özel istemlerinin genel isteme uzun süreli uymayacağını savunan Rousseau'nun düşünceleri birbirine benzerdir. Aralarındaki fark ise, Hobbes insanların kendi çıkarlarını ön planda tutmalarını aralarındaki eşitliğe bağlarken[15], Rousseau'ya göre çıkarların ön planda tutulmasının sebebinin doğal hayattan ayrılmak olduğunu savunmasıdır[16].

Rousseau, insanın bencil davranabileceğini kabul ederken, insanın başkalarına zarar verme eğiliminde veya amacında olmadığını belirtir[17]. Bunu açıklamak içinse hayvanlarla insanları karşılaştırır. Hayvanlar birbirlerine yem olduğu ve beslenme ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olduklarından, birbirlerine zarar verme yönelimindedir, fakat insanlara bu yem olma nefreti verilmemiştir. Başkalarına zarar verme, insanlar için bir yönelim ya da doğal durum değil, bir tercihtir. Değil diğer insanlara zarar vermek, bedensel olarak kendinden güçlü hayvanlarla mücadelesinde dahi kaçmak ve saldırmak seçeneklerinin olduğunu ifade eder. Bu iki seçenek de insanı korurken bir tanesi zarar verici niteliktedir. Bu durumda insanın iyiliği veya kötülüğü, doğasına değil, kendi seçimine bağlıdır.

Rousseau, insan doğasının bencillikten ve kötülükten uzak olduğunu, aksine inanlarınsa bir aldanma içinde olduğunu ifade eder: "Mandeville, bütün ahlaklarına karşıt doğa onlara aklın dayanağı olarak merhameti vermemiş olsaydı, canavardan başka bir şey olmayacaklarını çok iyi hissetmişti; ama insanlarda varlığın tartışma konusu yaptığı bütün sosyal erdemlerin bu biricik nitelikten çıktığını görmedi"[18]. Merhamet yalnızca bir his değil, aklın bir dayanağıdır. Akıl, seçimlerini yaparken merhametten hareketle yönelir. Öyleyse iyilik ve kötülük arasında seçim yapması gereken insan, eğer bu seçimi aklıyla yaparsa, merhameti sayesinde iyiliğe yönelecektir. Öyleyse insan doğasında bulunan ve insanı vahşileşmekten koruyan ve insanın tutkularına bir fren olan[19] merhamet azımsanamayacak derecede kuvvetli bir

[14] Thomas Hobbes, **Leviathan,** ed. Richard Tuck, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 87.
[15] **Age,** 86-87
[16] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 136.
[17] **Age,** 96-97.
[18] **Age,** 121.
[19] **Age,** 123.

histir. Rousseau bu kanıya doğal hayattaki insanı inceleyerek varır. Toplumdan uzak, doğal hayatta yaşayan insan ahlak kuralları yerine merhametle hareket edecektir[20]. Doğal hayattaki insan bu sayede yardıma koşacak, merhamet duygusuyla karar alacaktır. Nitekim bu, İbn Tufeyl'in Hay bin Yakzan hikâyesinde de böyledir[21]. Hay da merhametlidir ve hayvanlara ve bitkilere yardım etmesi gerektiğine inanır.

3.1.3. İnsan Doğasında İyiliğin Kusuru Bencilliğe Karşı, Merhamet ve Duyarlılık

Rousseau'ya göre insanın iyiliği, merhametinden ileri gelir ve onun ortaya koyduğu merhamet kavramı, kendinden öncekilerden farklıdır. Rousseau merhamet kavramını Fransızca "pitie" telimesiyle ifade etse de, aslında kelimenin tam Türkçe karşılığı olan "acıma"yı kast etmez; "merhamet"i kast eder. Ona göre merhamet, insanın iyiliğini, başkalarına olan yardımını sağlayan, insanın iç muhakemesinde iyilikten yana olmasını sağlayan bir duygudur. Jonathan Marks, Rousseau'nun merhamet kavramında lider olduğunu savunur[22]. Ona göre Rousseau, merhamet kavramını açıklarken Marta Nussbaum, Amitai Etzioni, Richard Porty gibi çağdaş felsefecilerden çok daha kapsamlı ve tutarlı olmuştur. Mark Jonas da Rousseau'nun merhamet kavramını Nietzsche'ninkiyle benzeştirmiş, ikisinin de ortak yönünün merhameti hem insanın güçlü hem de güçsüz yanı olarak görmeleri oluğunu belirtmiştir[23]. Her ne kadar merhamet ve acıma duyularının bu noktada ayrışması gerekse de, Rousseau'nun eserlerinde ikisine de "pitie" kelimesiyle değindiğini unutmamak ve Jonas'ın görüşlerini bu noktada kabul etmek gerekir.

Rousseau'ya göre insan, başkasının iyiliğini ancak kendi çıkarlarına zıt düşmüyorsa ister[24]. Ama buradan insanın tamamen bencil olduğu kanısına varılmaz, çünkü insan kendi iyiliğini istemenin yanında başkalarının da iyiliğini ister. Fakat buna rağmen önce kendini düşünür, çıkarları her zaman başkasının iyiliğinden daha önemli olacaktır. Doğal hayattaki insanın iyiliğine karşılık, toplumlarda ve devletlerde yaşayan insanların iyiliği için genel bir istemin olması ve uygulanması

[20] **Age,** 123.
[21] İbn Sina / İbn Tufeyl, **Hay Bin Yakzan**, 5. bs, çev. M. Şerefettin Yalıtkaya, Babanzade Reşit, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 131.
[22] Jonathan Marks, "Rousseau's Discriminating Defense on Compassion", **American Political Science Review,** c.101 s.4 (2011): 728.
[23] Mark E. Jonas, "When Teachers Must Let Education Hurt: Rousseau and Nietzsche on Compassion and the Educational Valu of Sufferin", **Journal of Philosophy of Education,** c.44 s.1 (2010): 46.
[24] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 401, 402.

gerekmektedir[25]. Öyleyse Rousseau her ne kadar insanın iyi olarak yaratıldığını savunsa da, insanın 'iyi' olarak yaşamadığı ortaya çıkar. İnsanlar doğal olarak iyiye yöneliyorsa, bunu zorunlu hale getirmek için genel istemin kullanılması gereksiz olur. İnsan ancak kendisi dışındaki insanların iyiliğini düşünmüyor ve gözetmiyorsa böyle bir sağlamcılığa gidilir. Rousseau da böyle bir kontrol mekanizmasına ihtiyaç duyduğuna göre, insanın diğer insanları sürekli düşünmediğine inanmaktadır. Rousseau her ne kadar bu durumun bozuk toplumlara sahip olmamızdan ileri geldiğini ima etse de, yeni oluşturduğu topluma dahi bir kontrol mekanizması getirmeye ihtiyaç duymuştur. Hal böyle iken insanın iyilik yapmaktan önce kendi faydasını düşündüğü ifade etmek yanlış olmayacaktır. Rousseau da bu sebepledir ki toplumcu bir anlayışla, insanların hepsinin iyiliğini bir devlet için arzulananlar arasına almıştır[26].

Burada sorulması gereken soru, çevreye göre değişen unsurların gerçek olup olmadığıdır. Toplum hayatında etkisini azaltan merhamet, gerçekten insan doğasında var mıdır? Yoksa bu merhamet aslında o kadar etkili değildir de yalnızca doğal hayatta etkisini derinden göstermekte midir? İnsanın doğal olarak politik bir varlık olduğunu, toplumda yaşayamayan insanın 'insan' olarak nitelendirilemeyeceğini belirten Aristoteles[27]'e göre, toplum hayatında merhamet duygusunun etkililiğini kaybeden insanın doğasında merhamet etkili değildir. Fakat Rousseau, insanın doğal hayattaki halinin insan doğasını yansıttığına inanır. Merhametin bu değişkenliğinin analizi ise "İnsan Doğası Değişken Midir?" başlığı altında verilmiştir.

Merhamet, insanın acıma duygusu olarak tanımlandığına ve başkalarına karşı olan tutumu olduğuna göre, duyarlılığın da merhamet ile ilişkili olduğu söylenebilir. Çünkü merhametli bir insan, çevresine karşı duyarlı olur ve kimseye zarar gelmesini istemez. Rousseau da böyle düşünür ve merhametin kapsayıcı bir duygu olduğunu ve insanı duyarlı kılacağını belirtir. Fakat Jean Jacques Rousseau, "tabiatın bütün gerçeği içinde bir insan göstermek"[28] amacıyla yazdığını belirttiği *İtiraflar*'da onu duyarlı olmasını uğradığı haksızlığa borçlu olduğunu ifade eder[29]. Gençliğinde amcasının evinde kalırken hırsızlıkla suçlanan Jean Jacques Rousseau, uğradığı bu haksızlıkla birlikte haksızlığa karşı duyarlı hale geldiğini belirtir. Oysaki doğuştan

[25] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 23.
[26] **Age,** 26.
[27] Aristoteles, **Politics**, çev. Benjamin Jowett, (Batoche Books, 1999), 5.
[28] Jean J. Rousseau, **İtiraflar I**, çev. Reşat Nuri Güntekin, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 3.
[29] Rousseau, **age**, 26.

merhamet sahibi Roussau'nun haksızlığa karşı da doğuştan duyarlı olmuş olması beklenirdi. Buradaki çelişkinin iki sebebi olabilir. Bunlardan birincisi o zamana kadar haksızlıkla hiç tanışmamış, haksızlığın ne demek olduğunu bilmeyen Rousseau, kendi deneyimiyle öğrendiği 'haksızlık'a doğuştan gelen merhametini aktarmış ve duyarlılık kazanmıştır. Bir diğer olası sebep ise Rousseau'nun haksızlığa karşı doğuştan bir duyarlılığının olmuş olması, fakat bu duyarlılığının farkına varmasının ancak haksızlığa uğramasıyla gerçekleşmesi olabilir. Fakat şunu söylemek mümkündür ki Rousseau bu iki durumda da kendini tahlilde hataya düşmüştür. Haksızlığı öğrenmek ve haksızlığa karşı duyarlı hale gelmek birbirinden ne kadar farklıysa, haksızlığa karşı duyarlılığını fark etmek ile haksızlığa karşı duyarlı hale gelmek de birbirinden en az bir o kadar ayrışmaktadır.

3.1.4. İyiliğin Karşılığı

İnsan doğasındaki iyiliğin diğer insanlarla karşılıklı olması durumu için, diğer bir deyişle iyilik yapan bir insanın iyilikle karşılık görmesi için, Rousseau iyiliğin karşılığının olması gerektiğini; fakat bu karşılığın verilmediğini gözlemlemiştir. Kendisine asla imtiyaz geçmeden yazmaya çalıştığını belirttiği ve örnek bir insanın resmini çizdiği İtiraflar'da, kendisinin bir genç kıza attığı hırsızlık iftirasının sebebinde yalnızca dostluk hissi vardır[30]. Rousseau'nun hırsızlıkla ve kendisini baştan çıkarma çabasıyla suçladığı kız, kendisinin ifadesiyle "zavallı", Rousseau'nun en iyi arkadaşı idi. Kaldığı konakta, Rousseau en güzel sohbetlerini o kızla yapıyordu ve onun içe kapanıklığının ve samimiyetinin kendisini etkilediğini belirtiyordu. Fakat ne yazık ki o kızın da en iyi arkadaşı olan Jean Jacques, kızı çirkin bir iftiraya uğratır ve konaktan ayrılmasına sebep olur. Rousseau, iftira attığı kızın hak ettiği muameleyi görmediğine inanır. Bu durumda gerçek hayatta olanlar ile olması gerekenler arasında bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Rousseau iyiliğin karşılığının olması gerekmediğini düşünseydi muhakkak ki yaşanan olayın normal olduğunu, kendi pişmanlığının veya vicdan azabının sebebinin ise salt bir kimseye zarar vermekten ileri geldiğini belirtirdi. İyiliklerin karşılığının olmasının gerekli olmadığını düşünen bir kimse, iftiraya uğrayan kızın açısından hadiseyi değerlendirmezdi. Oysa Rousseau yaşanan olayı kızın açısından da değerlendirmiş, iftiraya uğradığını ve bunu hak etmediğini belirtmiştir. Çünkü onun içindeki "…vicdan, insanların tüm

[30] Rousseau, **İtiraflar I**, 128-129.

yasalarına karşı doğanın düzenini izlemekte diretir"[31]. Vicdan, ruhun rehberidir ve doğruya yönlendirir[32]

İyiliğin karşılıklılığı konusunda, iyilik yapan birinin kötülükle karşılaşması hak edilmeyen ve olmaması gereken bir durumken, yaşanması da bir o kadar muhtemeldir. Diğer insanların tümüne nasıl doğal bir insan olunacağını gösteren Jean Jacques Rousseau, iyiliğe kötülükle karşılık verdiğine göre, yine Rousseau'nun felsefesine göre diğer insanların da iyiliğe kötülükle karşılık vermesi muhtemeldir. Üstüne, bu durum kötü bile değildir, çünkü kötülüğe uğramış veya kötülük yapmış bir kişi, hayatının geri kalanında iyi olmak isteyecek ve daha çok çabalayacaktır[33]. Nitekim Rousseau da yaptığı kötülükten sonra yalan söylemeye karşı nefretle dolmuştur.

İyilik yapan bir kimsenin kötülükle karşılık görmesi elbette ki istenen bir durum değildir. Fakat iyiliğin kazancının da karşıdaki insanın ona davranışıyla sınırlı olduğunu düşünmek hatalı olur. Nitekim böyle bir sınırlandırma getirilirse, insanların iyiliklerine karşı iyilik bekleyerek davranışlarına yön vermeleri, onların yalnızca çıkarlarını korumuş olur. Halbuki burada iyilik, insanın doğasında bulunmasına bakılmaksızın bir değerdir ve o değerin korunması gerekmektedir. Rousseau da "İyi hareketlerin bir kazancı da ruhu yükseltmek ve onu daha iyilerine meyil ettirmektir"[34] diyerek iyiliğin bir değer olarak korunmasını, ve yapılan davranışların da karşılığına bakılmaksızın, her iyi davranışın o iyiliği yapan kimseye fayda sağlayacağını belirtir. Rousseau her ne kadar "Ancak kötülerin kara emelleri gerçekleşiyor, diyeceği geliyor insanın, iyilerin temiz niyetleri hiçbir zaman başarıya ulaşamıyor" [35] dese de bu düşüncede sabit kalmaz. İyiliğin yüce ruhlarda bulunduğunu belirtir. İnsanın iyilikleri, ruhlarına işlenirken; insan dünyadan ayrıldığında yalnızca bu erdemleri ruhunda taşıyacaktır [36]. Bu yüzden insanın iyiliklerinin bir kazanç olduğunu düşünmek hiç yanlış olmayacaktır.

İyiliğe karşı kötülüğe yönelen, kötülüğe karşı da iyi olmayı seçen insan, boş kaldığında da kötü huylar edinmeye başlar[37]. Mösyö Gaine'in yanında öğrenimine başlayan Rousseau, bu durumdan oldukça memnundur ve boş durmamasının kötü

[31] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 369.
[32] Rousseau, **age**, 400.
[33] Rousseau, **İtiraflar I**, 129.
[34] Rousseau, **age**, 401.
[35] Rousseau, **İtiraflar II**, 94.
[36] Jean J. Rousseau, **Yalnız Gezerin Hayalleri**, çev. Hasan Fehmi Nemli (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 37.
[37] Rousseau, **İtiraflar I**, 140.

huylar edinmemesini sağladığını savunur. Çünkü aylaklık, kötü huylara çıkartılan bir davetiyedir ve insan bu davetiyeyi kullanmaya meyillidir. Boş kalan, uğraşsız insanın kötü huylar edinmeye meyilli olması, insan doğasının iyiliği hakkında belli başlı tereddütleri de beraberinde getirir. Eğer insan doğuştan iyiliğe meyilli ise, yetişkinlik döneminde de olsa, boş kaldığı zamanlarda da olsa iyiliğe meyilli olmaya devam eder. İnsan doğasının iyiliği, kendini yalnızca meşguliyet içerisinde gösteren, toplum kuralları içinde yaşarken ortaya çıkan bir durum değildir. Eğer insan yalnızca çalıştığı dönemlerde, okuma yaptığı dönemlerde veya zanaatle uğraştığı dönemlerde kötü huylara karşı çekimser davranıyor ve onlardan uzak durmaya meyilli oluyorsa, insan doğasının iyiliğinden bahsedilemez. Kaldı ki böyle bir senaryo, Rousseau'nun doğal hayatla ilgili olumlu tutumuna da ters düşmektedir. Rousseau toplum kurallarının ve medeniyet 'dayatmalarının' insanları doğal iyi halinden çıkarttığını savunurken, diğer yandan da insanların ancak toplumda çalıştığı dönemlerde kötü huylardan uzak durup doğal hallerindeki iyiliği ortaya çıkarttığını savunması çelişki barındırır. Çünkü Rousseau'nun savına göre insan, toplum hayatından ne kadar sıyrılırsa o kadar kendi öz doğallığını ortaya çıkartabilir[38]. Hatta kendisi de en verimli olduğu zamanları yaşlılığında doğada tek başına geçirdiği zamanları addeder[39]. Bu durumda meşguliyeti olmayan kimsenin kötü huylar edinmeye meyilli olması 'insan doğasının iyiliği' başlığının üzerine büyük bir soru işareti olarak düşmüştür.

İyiliğin kötülükle karşılık bulabileceği dünyada, iyilikte de ölçülü davranmak gerekir[40]. İyilik de dahil olmak üzere "bütün doğal eğilimlerimizin" müsrifçe harcanmasıyla, 'iyilik'in niteliğinin düşeceğini ifade eder. Burada iyilik, tekrar doğal bir eğilim olarak karşımıza çıkar. Fakat aynı insan, kötü huylara da eğilimli[41] olduğuna göre, insan doğasında iyiliğe karşı doğal bir eğilim her zaman geçerli olmamaktadır. Vurgulanması gereken diğer bir unsur ise, iyiliğin niteliğinin insanlar tarafından tahribata uğratılabileceğidir. İyiliğin niteliğinin insan tarafından bozulmasının iki türlü açıklaması olabilir. Bunlardan birincisi, insanın iyiliğe sonsuz derecede ve tam olarak sahip olmadığıdır. Örneğin duyma yeteneği insana doğuştan verilmiştir ve insan buna sahiptir. Fakat hiçbir insan fazla dinlediği veya duyduğu

[38] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 90.
[39] Jean J. Rousseau, **İtiraflar II**, çev. Reşat Nuri Güntekin, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 246.
[40] Rousseau, **Yalnız Gezerin Hayalleri**, 67.
[41] Rousseau, **İtiraflar I**, 140.

için bu yeteneğini kaybetmez. Öyleyse iyiliği tahrip eden insan da, ona sahip değildir. Diğer bir açıklama ise insanın iyiliği kullanmayı bilmemesidir. İnsana duyma yeteneği ile birlikte görme yeteneği de verilmiştir, fakat oldukça hassas olan bu yetenek eğer doğru kullanılmazsa zamanla hasar görür. Okuma yaparken mesafesini ayarlayamayan bir insan, zamanla yakın görmede sorun yaşayabilir. Aynı şekilde iyilik de, belki insanın nasıl kullanacağını henüz bilmediği bir yetenektir. Onu fazlaca kullanma yanlışına düştüğünde ise, 'iyilik niteliği' hasar görmüş olur.

İyiliğin karşılıklılığı konusunda olması gereken ise, Rousseau şöyle özetlemiştir: "İyilik yapan ile iyilik gören arasında bir çeşit sözleşme hatta sözleşmelerden en kutsalı olduğunu biliyorum. İkisi birlikte bir nevi toplumu oluştururlar, genel olarak insanların oluşturduklarından daha dar bir toplum"[42]. Nasıl ki hücreler insan vücudunun küçük birimleri ise, iyilikleşen insanlar da toplumun küçük bir birimini oluşturur. Ve nasıl vücuttaki hücreler insan bedenine ait özellikleri yansıtıyor ise, iyilikleşen insanlar da toplumun özelliklerini yansıtır. Öyleyse insanların birbirlerine iyilik yapmaları durumunda beklenen iyilikle karşılık vermedir ve bu beklenti tüm toplum için geçerli olur. Rousseau iyilik yapan bir insanın ancak minnettarlık görmesi ile iyiliğe devam edeceğini belirtirken, aslında iyiliğin önce avans olarak verilen, daha sonra da kazanılan puanlar karşılığında harcanan bir değer olduğunu ima etmiş olur. Fakat ne yazık ki iyilik puanlarının kazanılması karşılıklı olan bir durumdur ve ancak iyilik yapıldığında olur. Bu yüzden eğer bir iyiliğe karşı minnettarlık oluşmazsa, iyilik yapan da iyilik gören de iyilik puanı kazanamamış olur ve böylece iyilikten mahrum olurlar. Rousseau, İnsanın sonsuz iyiliği kullanmasını ancak Tanrı gibi görünmez ve kadiri mutlak bir varlık olunduğunda mümkün bulur[43]. Çünkü ancak o durumda iyiliğe karşı gösterilecek minnettarlık önemsizleşir ve 'iyilik paktı' hükümsüz olur. Tanrı'nın mutlak bir gücü, kudreti olduğundan; insanların göstereceği iyiliğe muhtaç değildir ve bu yüzden ona gösterilen minnettarlık iyiliğini arttırmaz, gösterilmeyen minnettarlık da iyiliğini azaltmaz. Ancak insan, diğer insanlara muhtaç olduğundan ve Tanrı gibi bir güce sahip olmadığından, iyiliğe karşı gösterilecek minnettarlığa karşı bir beklenti içerisindedir. Görünmezlik için ise, Tanrı görünmez olduğundan tüm canlılardan ayrı bir yerdedir. Hiçbir toplum ya da kümeye dahil değildir. Bu yüzden görünmezliğinin getirdiği doğal bir iyilik sergilediği söylenebilir. Çünkü Rousseau da Giges'in görünmezlik yüzüğüne sahip olsaydı,

[42] Rousseau, **Yalnız Gezerin Hayalleri**, 69.
[43] **Age,** 72.

yapacağı tek şeyin herkese iyilik yapmak olduğunu belirtir. Öyleyse iyilikte karşılık beklemenin sebebi, güçsüzlük ve topluma dahil olma olarak belirtilebilir ve bunlar Rousseau'nun insan doğası çerçevesinin dışında kalmaktadır. Rousseau'ya göre doğal insan iyilik paktına elverişli değildi, çünkü "...ertesi günü bile düşünmezdi"[44]. Onun için iyi olma durumu, bir anlaşmadan ziyade özsel bir durumdu ve insan doğası yaratılışı gereği bu karşılıksız iyiliği yapma eğilimindeydi. Bu da Rousseau'nun 'insan doğasının mükemmelliği' görüşü ile uyuşmaktadır. Karşılık beklemeden iyilik yapma, insan için çok daha üst bir seviyedir ve Rousseau'ya göre insan doğası gereği zaten bu seviyededir. İyiliğin karşılığından bahsetmenin sebebi insanın kendi doğasını hırpalaması, iyiliğin karşılıklı bir hal almasına neden olmasıdır.

3.2. İnsan Doğası Özgür müdür?

3.2.1. Özgürlüğün Tanımı ve İnsan Doğasındaki Yeri

Jean Jacques Rousseau'nun insan doğası felsefesinde özgürlük, önemli bir özdür. Rousseau özgürlüğü, insanın kendi için koyduğu yasalara boyun eğmesi[45] olarak tanımlar, insanın her istediğini yapması değil. *Toplum Sözleşmesi*'nde de özgürlük, insanın genel istem tarafından oluşturulan yasalara uyması olarak tanımlanmıştır. Özgürlüğü tam serbestlikten ayıran Rousseau, isteklerde de insanın sınırsız olmadığını "...yasalar istemlerimizi saptayan birer belgedir..."[46] cümlesiyle belirtmiştir. Bu cümledeki özgürlük her ne kadar yasalarla sınırlandırılmış gibi görünse de, derine inildiğinde Rousseau'nun bu yasaların oluşturulma sürecinde ve bu yasalar oluşturulurken dikkat edilmesi gereken unsurlarda oldukça dikkatli olduğu gözlemlenir. Özgürlüğü sınırlandırır gibi görünen bu yasalar, iki temel unsura bağlıdır: özgürlük ve eşitlik[47]. Bu iki temel unsur da daha derininde yine özgürlüğe dayanır. Çünkü özgürlüğün yasaların temeli olmasının sebebi devletin devamını sağlamak, eşitliğin temel alınmasının sebebi ise özgürlüğü sağlayabilmektir. Zira eşitlik özgürlüğün ön koşuludur. Diğer bir deyişle özgürlük, eşitliği sağlar ve toplumların yapı taşıdır; bireysellikte ise insanın isteklerini saptayarak kişilerin de ruhuna yerleşir.

[44] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 137.
[45] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 14.
[46] **Age,** 35.
[47] **Age,** 48.

Özgürlük, Rousseau'nun felsefesinde yalnızca temel bir unsur değil, aynı zamanda kıymetli bir cevherdir. Alan yazında da sıkça geçen Rousseau'nun özgürlük kavramı, David James tarafından üçe ayrılmıştır: i. insanın ilkel hayatta sahip olduğu doğal özgürlük, ii. Politik toplumların ortak gücüyle belirlenen demokratik özgürlük, ve iii. İnsanın içinde yaşadığı kurallara uymasını gerektiren ahlaki özgürlük[48]. Rousseau'ya göre insan yeteneklerinin en asili olan özgürlük[49], her iklimde yetişmez[50]. İklim şartlarına göre ülkelerin yönetim biçiminin dahi farklılaşması gerektiğini düşünen ve çevre koşullarının insan ve devletleri bu denli etkilediğine inanan Rousseau, bu şartlara göre özgürlüğün varlığının belirleneceğini söyleyerek aslında her toprak parçasının özgürlüğü yetiştirecek kadar 'iyi' olmadığı mesajını da vermiş olur. Rousseau bu ayrımı insanların genetik özelliklerine göre değil, çevre özelliklerine göre yapmıştır. Bu durum özgürlük ile ilgili iki durumu ortaya çıkartır: i. Özgürlük insanlar arasında ayrım yapılmaksızın her insanın doğasında var olan bir cevherdir, ii. Özlerinde özgürlüğü barındıran bir insan topluluğunun bir araya gelmesi özgürlüğün var olması ya da varlığını sürdürmesi için yeterli değildir. Çevre şartlarının da bu özgürlüğe olanak sağlaması gereklidir. Bu açıdan bakıldığında doğa, insanın en kıymetli yeteneklerinden hatta ihtiyaçlarından olan özgürlüğe izin verecek koşulları her zaman sağlamamaktadır. Özgürlük, insanın hem ihtiyacı hem de hazinesidir. Buna elverişli olmayan iklim, insanın tözlerinden birini ondan çalmış olur. İnsanın yükümlülüğü ise ona en uygun olan koşulları bulmak olur bu durumda, nitekim Emile ve Rousseau da bu arayışta bulunmuşlar, hayatlarını en güzel yaşayacakları koşulları aramak için Emile'nin evlenmek istediği kadını, Sophie'yi, dahi terk etmişlerdi[51].

3.2.2. Özgürlüğün Gerçekleştirmesi

Emile ve Rousseau'nun aradığı, üzerinde özgürlük yetişen bir yer değil; kendi içlerindeki özgürlüğü devam ettirebilecekleri bir çevre idi. Çünkü Rousseau'nun insan doğası felsefesinde özgürlük, insanın içinde yetişmesi gereken bir olgudur. Rousseau, İtiraflar'da Cenevre'de elçinin yanında çalıştıktan sonra geri dönerken özgürlük, eşitlik, birlik ve adalet üzerine düşünüyor. Bu değerlerin Cenevre'de olmadığından dolayı üzülüyor ve vatanında olduğunu düşünerek vatanına özlem

[48] David James, "The Question of Freedom in Rousseau's Writings", **History of European Ideas,** c.37 s.1 (2011): 403.
[49] **Age,** 162.
[50] **Age,** 74.
[51] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 668.

duyuyor. “Ne kadar aldanıyordum; fakat bu aldanış ne kadar tabii idi. Bütün bu, şeyleri yüreğimin içinde taşıdığım için vatanımın içinde de gerçekten gördüğümü sanmaktaydım”[52] diyerek özgürlüğün ancak insanın kendinde olabileceğini belirtir. Rousseau içinde bulunan özgürlük değeri ve özgürlük sevgisine o kadar sahiptir ki, bu değeri vatanında da gördüğünü sanır. Oysa özgürlüğe yalnız insan sahip olabilir, bir vatanda, ya da bir iklimde yeşeren özgürlük ise ancak insanın toprağa vuran aksidir.

Öte yandan özgürlük bugün, insan tarafından farklı yorumlanmaya ve uygulanmaya başlamıştır. İnsanın en kıymetli cevheri olan özgürlük, doğal halinden çıkarılıp yapmacık yasalara uydurulmaya başlandıktan sonra insanları köleleştiren bir unsur haline gelmiştir. “Özgürlük elde edilebilir ama bir kaybedildi mi, bir daha ele geçmez artık”[53]. Rousseau, özgürlüğü kaybetmenin yalnızca insanın uygulamalarına değil, özüne de zarar verdiğini savunur. Çünkü doğal insan tasavvurundaki Rousseau için insan, özgür olduğu müddetçe vardır. Onun için yıllarca yaşamanın önemi yok, özgürce yaşamanın önemi vardır[54]. İnsanlar özgürlüklerini kaybettikçe, özgürlüğün ne olduğunu da hatırlamaz olurlar. Böyle bir durumda, bir kez kırıldığında onarılamayacak kadar hassas olan özgürlük, Rousseau’ya göre hakkında konuşulamayacak kadar köleleşmiş durumdadır[55]. Öyleyse medeniyette insanların yalnızca davranışları değil, zihinleri de köleleştirilmiştir. Çünkü insanın özgürlüğü, onun düşünmede de özgür olması anlamına gelir [56] . Özgürlük hakkında düşünemeyecek kadar köleleşmiş insanın diğer konularda özgürce düşünmesi beklenemez. Öyleyse insanın, medeniyet denen toplumsallaşma ile kendinden, diğer bir deyişle ‘insanlığından’ kaybettiği söylenebilir.

Özgür olmayan insan, bu gereksinimini başka bir yerden sağlayamaz. Çünkü özgürlük bir başka kişiye ya da kuruma devredilmeyen bir iyeliğe sahiptir. Bir kişinin özgürlüğünü bir başkası savunamaz ya da kullanamaz[57]. Öyleyse özgürlük her insanın doğasında var olan ve insanın salt kendine ait olan bir imtiyazdır. Bu imtiyaza sahip olmak ve onu korumak insana mutluluk getirirken, özgürlüğün

[52] Rousseau, **İtiraflar I**, 220.
[53] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 42.
[54] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 17.
[55] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 159.
[56] **Age,** 102-103.
[57] **Age,** 162.

elinden alınması insanı yeise sevk eder. Çünkü özgürlük bireyseldir, insan için bir ihtiyaçtır ve insanın özünde önemli bir yere sahiptir.

İnsanın kendi koyduğu yasalara uyması olan özgürlük, Rousseau'nun devletinde devlet kurallarının genel istemle oluşturulmasıyla korunmuş olur[58]. Bu sayede her insanın onay verdiği, benimsediği yasalarla yönetilmesi, diğer bir deyişle özgürlükleri garantilenmiş olur. Fakat Rousseau'nun yasa ihlali konusundaki eylem planı oldukça şaşırtıcıdır. Rousseau, bir insanın devlet yasalarına uymadığı durumlarda taraflardan birinin yok olması gerektiğini belirtir[59]. Rousseau aynı eserinde "bütüne varlık ve anlam ver"[60]menin ancak toplum sözleşmesiyle mümkün olabileceğini söylediğine göre, devletin yok olması söz konusu değildir. Bu noktada genel istem yasalarının insanların özgürlüğünü sağladığı mı, yoksa insanların sorunsuz yaşamalarını mı garantilediği sorusu akıllara gelir.

3.2.3. Özgürlük ve İnsan İlişkileri

Özgürlük, insanların birbirine duyduğu minnet duygusunu kaldıramayacak kadar hassas bir terazidir. Rousseau'nun tanımına dönersek, özgürlük yalnızca insanın kendi koyduğu yasaların boyunduruğu altına girip, başka hiçbir boyunduruğu kabul etmemesidir. Eğer minnet duygusu insanı bir zorundalığa itiyor veya başka bir insanın boyunduruğuna sokuyorsa; özgürlüğünü de elinden alıyor demektir. Nitekim Rousseau "*La Petit Prophete*" operasını yazdıktan sonra kralın da oyunu izlemesinden sonra opera salonunu terk ederek kralın boyunduruğu altına girmekten kaçıyor. Burada kralın boyunduruğu altına girmek onun yasalarına ve devlet düzenine uymak değildir. Kralın, bir insan olarak boyunduruğu altına girmektir. Kralın övgülerini duymamak için salonu terk eden Rousseau, bu şekilde kendi özgürlüğünü koruduğunu savunur[61]. Rousseau insanların övgüleri ve yergilerinden kaçarak özgürlüğünü korumaya çalışmış bir kimsedir. *İtiraflar*'ı da bir insanın nasıl olması gerektiğini objektif bir şekilde ortaya koymak amacıyla yazdığını belirttiğine göre, Rousseau'nun görüşüne göre insanların birbirleri hakkında olan düşüncelerinin birbirlerinin özgürlüğüne zarar verecek dereceye ulaşabileceği söylenebilir. Çocuklarını kimsesizler yurduna bıraktıktan sonra halkın yergilerinden kaçan Rousseau, kralın övgülerinden de aynı şekilde kaçmıştır. Elbette ki insanların

[58] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 22.
[59] **Age,** 30
[60] **Age,** 34.
[61] Rousseau, **İtiraflar II**, 198.

birbirleri hakkında fikir sahibi olmaları yanlış değildir; fakat bir kralın övgüsünü almış olmak ona hizmet etmeyi ve yöneten kimliğinden ziyade bir kimse olarak ona bağlı olmayı gerektirir. Nitekim insanların birbirleri hakkında düşünmelerinin her zaman özgürlüğe zarar vermediğini aynı operanın ("*La Petit Prophete*") halk tarafından onaylanmamasında görürüz. Rousseau "*La Petit Prophete*"in halk tarafından onaylanmadığını ve bu yüzden kendisine kaba davrandıklarını belirtir[62]. Fakat bu davranışlar Rousseau'nun özgürlüğüne zarar vermemiştir[63]. Öyleyse başkaları hakkında fikir sahibi olmak ve bunu davranışlara yansıtmak başka, bir kişinin özgürlüğüne zarar vermekse başka bir eylemdir.

Buradan hareketle, özgürlük Rousseau'nun felsefesinde hem bir ihtiyaç hem de bir imtiyazdır. İnsanın en kıymetli cevherlerinden olan özgürlük, insanın doğasında vardır ve başka hiçbir yerde yoktur. Bu kıymetli cevher, gerçek dünyada var olmak için elverişli koşullara ihtiyaç duyar. Bu koşullardan en önemlisi insanın kendi koyduğu yasalara uyabilme imkanıdır. Bu da ancak insanların kendi yasalarını oluşturmasına izin veren bir devlet düzeniyle, ya da Rousseau'nun terimiyle "doğal hayat"la mümkün olabilir. Doğal hayat, insanın medeniyetle tanışmadan, daha doğru bir ifadeyle medeniyeti icat etmeden önceki hayatıdır. O hayatta insanlar kendi yasalarına uyar, bir toplum olmadıklarından bir boyunduruk altında olmaz, ve özgürce yaşayabilirlerdi. Fakat medeniyetle birlikte insanlar kendilerini köleleştirmiş, kendi uydurdukları yasalara kendilerini mahkum etmiş ve doğalarındaki en kıymetli cevheri zımparalamışlardır. Yalnız şu açıktır ki insan özgürlüğünü, hele ki özgürlük idesini ve arzusunu hemen kaybetmez. Bugün dünyanın birçok yerinde insan özgür olmak istemiyle posterler asıyor, politikacılar özgürlükle ilgili söylemlerde bulunuyorsa; özgürlük insanda hala bulunmaktadır. İnsanın bir kez kaybettiğinde özgürlüğün düşüncesini dahi geri kazanamayacağını düşünen Rousseau bu konuda açıkça yanılmıştır. İnsan bugün özgürlük üzerine düşünüp yazıyorsa, afişler hazırlayıp nutuklar veriyorsa özgürlük düşüncesi henüz yok olmuş değildir. Fakat ne yazık ki Rousseau medeniyetin insanın özgürlüğünü öldürdüğü konusunda haklıdır. İnsanı belli kalıplar içerisine yerleştiren medeniyet ve devlet düzenleri, insanın özgürlüğünün elinden alındığını fark ettirmeyecek bir biçimde bu kalıplarda hayatlarına devam etmelerini sağlamaya çalışır. İnsan her ne kadar bu farkındalığa ulaşsa da, özgürlüğünü geri kazanmanın yollarını henüz

[62] Rousseau, **İtiraflar II**, 207
[63] **Age,** 208.

bulabilmiş değildir. Doğal hayatında olduğu gibi özgürce yaşamanın anahtarı henüz bulunamamıştır.

Başka bir bakış açısıyla insanın doğasından başka hiçbir yerde bulunamayan özgürlüğün belirli bir sisteme oturtulmasının gerekliliği gözden geçirilmelidir. İnsan her ne kadar doğal hayatındaki kadar özgür olmak arzusunu ve dürtüsünü taşısa da, bir toplum düzeni içerisinde bu mümkün değildir. Özgür olmak arzusu, insana zaman zaman kalıpların dışına çıkma isteği verir. İnsan bu isteği engelleyebilir veya dizginleyebilirken, özgür olma dürtüsü insanın kolay kolay yenebileceği bir dürtü değildir. Çünkü dürtüler doğaldır, fakat arzular insanın sonradan da kazanabileceği istemlerdir. Dürtüler ilkel ve hayvansaldır, insanın fiziksel birçok ihtiyacı dürtülerle kendini gösterir. Öyleyse bir toplum düzeni, insanı özgür kılabilmelidir ki insanlar bu ihtiyacını gerçekleştirebilsin. Rousseau bu düzenin çözümünü "genel istem"le bulduğunu savunur. Rousseau'ya göre eğer bir devletteki insanların hepsi bir araya gelir ve genel bir istemle bir yasa düzeni oluştururlarsa, koydukları yasalar onların kendi yasaları olacaktır ve özgürlük tanımına uyacaktır. Genel istem, insanların hepsinin değil çoğunun kabul ettiği yasalardır[64]. İnsanların tümü genel isteme uymalıdır ki, "orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi boyunduruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun"[65].

3.3. İnsan Doğal Olarak Eşit Bir Varlık Mıdır?

3.3.1. Eşitliğin Tanımı ve İnsan Doğasındaki Yeri

Eşitlik, insanın diğer insanlarla aynı becerilere, aynı özelliklere, aynı yetilere ve toplumlar içerisinde aynı haklara sahip olmasıdır. Jean Jacques Rousseau, insan doğasının eşitliği ile ilgili karmaşık bir sistem oluşturmuştur. Özellikle *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* eserinde insanların birbirlerine karşı eşitlik durumlarını ve doğal hallerini inceleyen Rousseau, insanların eşitliğini iki ayrı çerçevede inceler: i. doğadan gelen eşitsizlik ve ii. insanlar arasındaki eşitsizlik[66]. Hem doğada hem de insanların arasında, eşitsizliğin olduğunu kabul eden Rousseau, doğadaki eşitsizliği suçlamaz: "Ondan gelecek her şey doğru olacaktır"[67]. Çünkü hayvanların ilk zamanlarda birbirine eşit olduğu gibi, insanların da doğal olarak

[64] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 15.
[65] **Age,** 14.
[66] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 87.
[67] **Age,** 90.

birbirlerine eşit oldukları kabul edilir ve "insanların birbirlerinden ayrımlarının ilk kaynağını, insanın yapısındaki bu birbirini izleyen değişimlerde aramak gerektiği kolayca anlaşılır"[68]. Bugünkü medeniyet, medeniyetin doğmasında rol oynayan tüm etmenler, devletler, toplumlar, savaşlar, insanları Spartalılar kadar güçlü bir toplum olmaya iten doğa[69], sanat, ve adı geçmeyen birçok neden insanları değiştirmiş ve eşit olmayan bir hale büründürmüştür.

Rousseau, insanların eşit yaratılmadığını, birinin diğerine bedensel veya zihinsel olarak üstün olabileceğini açıkça belirtir[70]. Fakat bu eşitsizlik asla adaletsiz değildir. Çünkü doğa, insanı eşit kılmasa da bu eşitsizliğin ona zarar vermesini engeller. Doğal eşitsizlik modern eşitsizlikten daha adildir, çünkü eşit dağıtılmayan güzellik, zeka, vb. modern dünyadaki anlamını taşımaz. Güzellik, zeka veya doğuştan gelen diğer üstünlüklerin doğal hayatta bir önemi yoktur. Doğal hayatta insanlar birbirlerinin güzel olup olmadığı ile ilgilenmez. Orada tek amaç yaşamını sürdürmektir. Hal böyle olunca bir kimsenin matematik dehası olması ya da dünya güzeli olması bir değişiklik oluşturmaz. Oysa modern toplumlarda bu insanlar parmakla gösterilir, el üzerinde tutulurlar. Rousseau bu adaletsizliğin insan doğasındaki eşitsizlikten değil, bu eşitsizliği adaletsizliğe dönüştüren modern toplum değerlerinden ileri geldiğini savunur. Ve insanların arasındaki eşitsizlik, insanın geçirdiği değişimlerden sonra meydana geldiğinden bu eşitsizliğin kaynağı da bahsi geçen değişim olarak görülür [71]. İnsanları eşitsiz kılan bu değişim, her bireye aynı şekilde tesir etmemiştir. Toplum değişiminden geçen her birey, her ne kadar sanayileşmenin amacı bu olsa da, aynı özelliklere sahip kimseler haline dönüşmemişlerdir. Öyleyse her birey zaten birbirinin aynı değildir. Birbirine eş değer olan su tanecikleri nasıl aynı sıcaklıkta donuyor veya buharlaşıyorsa, aynı koşullardan geçen insanların da aynı hale dönüşmeleri beklenir. Oysa gerçeklik, insanların aynı eğitimlerden, aynı süreçlerden geçmelerine rağmen farklı kimliklere ve özelliklere sahip olduklarını göstermektedir. Öyleyse insanların doğal eşitsizliği, dönüşümlerinden de kendini göstermektedir.

[68] **Age,** 90.
[69] **Age,** 95.
[70] **Age,** 128-129.
[71] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 80.

3.3.2. Toplumlar İçinde Eşitlik

Rousseau, devletlerin eşitliği sağlamadığını savunur. Fakat onun getirdiği temel sözleşme, yani insanların genel isteme göre ortak oluşturdukları kural ve kanunlar bütünü, insanlar arasında eşitliği sağlayacak niteliktedir[72]. Çünkü insanı eşit yaratmayan fakat adil olan doğanın aksine, toplumlar eşitsizliği çıkar için kullanmaya uygun olurlar. Temel sözleşme ile "insanlar güç ve zekâ bakımından eşit olmasa da sözleşme ve hak yoluyla eşit olurlar"[73]. "Yurttaşlar toplum sözleşmesi gereği birbirlerine eşit olduklarından, hepsinin yapması gerekeni hepsi isteyebilir; oysa bir kimsenin kendi yapmadığı bir şeyi başkasından istemeye hakkı yoktur"[74]. Öyleyse insanlar devlet tarafından eşit tutulmakta, fakat bu eşitliğin tatbik edilmesi için yurttaşlık görevlerinin tamamlanması beklenmektedir. Bir insan görevini tamamlayamazsa, o kimsenin diğer insanlarla eşdeğer bir söz hakkı olmayacaktır. Diğer bir deyişle insanın eşitlik hakkı, yurttaşlık görevlerini tamamlamasına bağlı olacaktır.

Eşitliği yurttaşlığa bağımlı kılan Rousseau, pratikte eşitlikçi bir devlet oluşturmak için baskı yoluna gider. Devlet içerisinde eşitlik sağlarken doğal sistemden ayrılan Rousseau, "akıllı, ölçülü bir tirabunluk iyi bir devlet yapısının en sağlam dayanağıdır"[75] diyerek bir devlette baskının ve zorbalığın olmasını kabul etmekle kalmaz, bunları devletin temeline koyar. Cumhuriyet kadar insan fikirlerini ön planda tutan bir yönetim şeklinde dahi, devletin temellerini oluşturmak için diktatörlüğe başvurulmasını haklı bulur[76]. Bu şekilde özgürlükten de yoksun bir devlet resmi çizen Rousseau, daha da kötüsü, köleler için de eşitlikten yana değildir[77]. Kölelerin diğer insanlarla eşit tutulması bir tarafa, yaşam yerlerinin dahi kısıtlanmasını, diğer insanlardan izole tutulmasını önerir. Halbuki kölelerin diğer insanlardan doğal anlamda bir farkının olmadığı düşünüldüğünde, Rousseau'nun bu düşüncesi hayli sınıfçı bir söylemdir. Ayrıca doğal hayatta kölelik, sınıf ayrımcılığı yoktur. İnsanların doğduğu koşullar değişebileceğinden ve bunu seçme imkanları olmadığından, Rousseau'nun bu katılığı şaşırtır niteliktedir. Hatta eşitsizliğin son

[72] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 22.
[73] **Age,** 22.
[74] **Age,** 93.
[75] **Age,** 118
[76] **Age,** 120.
[77] **Age,** 109.

aşaması ise körü körüne boyun eğme[78] olduğunu belirten Rousseau, devlet düzenine bu son aşamayı dahil etmiş ve meşrulaştırmıştır.

Toplumda insanların eşit durumda olması ile ilgili çeşitli filozoflar başka söylemlerde bulunmuşlardır. Bu konuda Eflatun, insanların eşit olmadıklarını ve bu yüzden sınıflandırılarak toplumda görevlendirilmeleri gerektiğini savunur[79]. Ancak bu yolla her insan yetisi olan işi yapabilecek ve toplumda bir düzen sağlanacaktır. Devlet yönetimi hakkında görüşlerinin epeyce tartışıldığı Machievelli ise insanların ancak kendilerinden daha güçlü ve daha kabiliyetli kimselerin izinden gittiklerini, çünkü ancak bu yolla başarıya ulaşacaklarını (hiç olmazsa kendilerini suçlamayacaklarını) belirtir[80]. Rousseau da insanların yaratılış itibariyle eşit olmadıklarını belirtmiş ve toplum hayatı içerisinde bu eşitsizliği adaletsizlikle birleştiğini savunmuştur. Bu eşitsizlik, dil araçlarında dahi karşımıza çıkmaktadır. Rousseau'ya göre bilge kişilerin dili farklıdır ve eğer halka halkın diliyle seslenmeye kalkarlarsa söyleyemeyecekleri birçok şey ortaya çıkar[81]. Toplumsal dilbilimin araştırma alanı olan toplumların dil yönelimleri, Jean Jacques'ın da dikkatini çekmiş ve toplum sınıflarının dillerinin dahi farklı olduğunu öne sürmüştür. Nitekim bu durum dilbilimci Hudson tarafından da kanıtlanmıştır[82]. Öyleyse insan, tek başına bireyler olarak birbirlerine eşit olmadıkları gibi, toplumda sınıflar olarak da birbirlerinden ayrılmaktadır. Rousseau, bu eşitsizliği bir ileri seviyede inceler ve toplumların da birbirlerine eşit olmadıklarını belirtir. Her toplumun birbirinden ayrı olduğunu ve olgunluk zamanlarının farklı olduğunu belirtir[83]. Örneğin Rusya gibi devletlerin barbar olduğunu öne sürer. Bu devlet ve toplum ayrımında iklim[84] ve toprak da rol oynar; fakat yine de bu etkenler Rousseau'nun sınıf ve toplum ayrımına gittiği gerçeğini değiştirmez. Buradan hareketle Rousseau'nun insan doğasının birey, sınıf ve toplum açılarından eşit yaratılmadığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

[78] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 172.
[79] Eflatun, **Devlet** (Ankara: Elips Kitap, 2007): 76.
[80] Niccolo Machievelli, **Hükümdar,** çev. Yusuf Adil Egeli (Ankara: Yıldız Matbaası, 1555): 22.
[81] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 39.
[82] Richard A. Hudson, **Sociolinguistics,** (Cambridge: Cambridge University Press, 2001): 204.
[83] **Age,** 42-43.
[84] **Age,** 74.

3.4. İnsan Doğasında Ahlak ve Erdem

3.4.1. İnsan Doğasında Ahlak ve Erdemin Yeri

Jean Jacques Rousseau, özellikle *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev* kitabında ahlak ve erdem üzerinde durmuştur. Dijon Akademisi'nin "Bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlakın düzelmesine yardım etmiş midir?" sorulu yarışmasına katılmak için 1749'da yazdığı kitap, Rousseau'ya ödül kazandırmakla kalmamış, ün de kazandırmıştır. Rousseau'nun orta halli olarak değerlendirdiği [85] bu yazı, Rousseau'nun ahlak ile ilgili düşüncelerini açığa çıkartır. Ahlakın insan doğasındaki ve toplumdaki yerini karşılaştırmalı olarak açıklayan Rousseau'nun Dijon Akademisi'ne sunduğu tezde, insan ahlakının medeniyet, bilim ve sanatlar tarafından nasıl bozulduğu; doğal (ilkel) haliyle insanın nasıl iyi bir ahlaka ve erdeme sahip olduğu açıklanır.

Rousseau'ya göre ahlak, insanın doğasında var olan değerler bütünüdür ve insan doğuştan iyi bir ahlaka sahiptir [86]. Erdem ise, insanın duygulanımlarını yenebilmesidir[87]. Ahlak ve erdem kavramlarını sık sık birlikte kullanan Rousseau, ahlakın iyi olması gerektiğine ve erdemden ayrılmayacağına inanır. Rousseau, insanın ahlakına Kant gibi ödevci bir şekilde yaklaşmaz. Rousseau'nun yaklaşımı daha çok insanların özündeki ahlakı ortaya çıkartmak, onların süs ve gösterişten uzak bir şekilde erdem sahibi olmalarını sağlamaktır. Çünkü ahlak, insan doğasında var olan bir değerdir. Rousseau *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*'de ahlak ve erdemin ilk çağlardaki haliyle medeni toplumdaki halini kıyaslar ve alışılmadık bir tabloyu şu sözleriyle sunar: "ahlak üzerinde düşünürken, ilk çağların sadeliğini anmamak mümkün değildir. O çağlar doğanın eliyle süslenmiş bir kıyıdır... İşte lüks yüzünden bozulan ahlak böylece zevkin de bozulmasının nedeni olur."[88] Rousseau'nun bu sözlerinden anlaşılan, ahlak kavramına ulaşmak için ilk çağlara, insanın bozulmadığı, doğal halini koruduğu zamanlara gitmek gerekir. O çağlardaki ahlak, doğanın ahlakıdır ve Rousseau'ya göre güzellikle bezenmiştir. Fakat medeni insanın icat ettiği "lüks", bu ahlakı bozmuş ve kirletmiştir.

---

[85] Rousseau, **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev**, çev. Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 1.
[86] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 5.
[87] **Age,** 659.
[88] Rousseau, **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev**, 24.

İnsan doğasının ahlak ve erdemi içermesi, duygulara sahip olmasından ileri gelir[89]. Rousseau'ya göre insanın sahip olduğu erdemler, insanın duygularından doğmuştur ve bu açıdan Rousseau, Hobbes, Descartes ve Durkheim'dan ayrışır. Hobbes insanın tutkularının esiri olduğunu düşünür, Descartes ise sağduyunun en iyi paylaştırılmış duygu olduğunu. Oysa Rousseau, insanların sağduyudan yoksunlaşabileceğini belirtir ki bu da insan doğasının bozulması demektir. İnsanın duygularını, dolayısıyla ahlak ve erdemini saklamaması, doğanın ona verdiği bu değerleri bozması mümkündür. Örneğin filozoflar, erdem çok üne önem verdiklerinden, evlerinin önünde bir insan öldürülüyor olsa kendi yapacakları üzerinde biraz düşünüp, müdahale etmeden ve sağduyusunu kullanmadan hayatına devam eder. Durkheim ise ahlak ve erdemin başkalarını ilgilendiren noktalarda söz konusu olduğu ve insanın kendinden tamamen bağımsız olduğunu öne sürer[90]. Rousseau'ya öre ise ahlak ve erdem, önce insanın kendini sevmesidir ve insanın başkalarına karşı aynı erdemde olmasının ön koşulu da budur. Oysa erdem, insanın duygularıyla temellendirilmiştir; aklıyla değil. Bu açıdan Rousseau'nun ahlak ve erdem ile ilgili düşünceleri Sokrates'in akılcılığı ile de çelişir. Sokrates erdem üzerine konuşurken akla çok fazla önem vermiştir, fakat erdemin akıl temellendirmesi Rousseau'ya göre yanlıştır[91]. Ona göre ahlak kuralları da doğal halinde duygu olarak varlığını sürdürmektedir. Doğal insan aklı üzerine değil, ahlakı, merhamet duygusu üzerine diğer insanlara yardım edecektir.

Rousseau'ya göre ahlak ve erdem, insan doğasında diğer yetilerden önceliklidir. Eleştirdiği modern toplumda ona göre parlak bir zekanın, ahlaktan ve erdemden daha kıymetli bir hale gelmesi de bu sebepledir ki, oldukça yanlıştır. Ahlak ve erdem yalın, övgü ve gösterişten uzak değerlerdir. Bu yüzden de fazlaca süslenmiş ve özünden ayrılmış toplumlarda özünü koruyamaz, süs ve gösteriş içerisinde varlığını sürdüremezler[92]. Çünkü erdem, ruhun gücüne ve sağlamlığına dayanır: "Erdem sözcüğü güçten gelir; güç de erdemin temelidir"[93]. Rouseau'nun ritüelizmden ve şekilcilikten uzak ele aldığı ahlak ve erdem kavramları, insan ruhun özünde barınır. Bir ruh ne kadar güçlü ve sağlamsa, erdem de o kadar yüksek olacaktır. Bu açıdan her bireyin aynı derecede erdeme sahip olmadığını var saymış

[89] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 122.
[90] Emile Durkheim, "The Dualism of Human Nature and Its Social Conditions", **Essays on Sociology and Philosophy,** ed. Benjamin Nelson, (New York: Harper Torchbooks, 1960): 327.
[91] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 123.
[92] **Age,** 9.
[93] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 659.

olur Rousseau. "Erdem doğası bakımından zayıf, iradesi bakımından güçlü bir insana vergidir"[94] ve insan; ruhunu, ahlakını ve erdemini yükseltebilir.

3.4.2. Ahlak ve Erdemin Gelişebilmesi Sorunsalı

Ruhu üst mertebeye çıkarmak, antik zamanlardan bu yana insanların gayelerinden olmuştur. Hatta inançlarını (dinlerini) de buna göre düzenleyen insanlar arasında, Antik Doğu felsefesinde ruhun üst mertebelerine benzemek somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Rousseau'nun doğal insan / insan doğası şeklinde bahsettiği kavramlara Upanişadlar 'atman' ile gönderme yapıyorlardı. Atman, her insanda bulunan ve insanların ancak kendilerinin ulaşabilecekleri "saf insanlık hali" idi[95]. Upanişadlar'dan sonra gelen Antik Hindular'da ise 'brahman' kavramı evrenin tümünü kaplayan ve tüm Tanrı ve Tanrıçaların hizmet ettiği bir kutsallıktır. İnsanların da ulaşmak istedikleri bu kutsallıktır. Konfüçyüs ise insanın kendini gerçekleştirmesi gerektiğine inanır, bu da ritüeller ve müziklerle olacaktır[96]. Antik Doğu felsefesine ait bu üç akımdan Rousseau'ya en benzeyeni, insanın en üst halinin yine kendisinin içerisinde var olduğuna inanan Upanişadlar olacaktır. Çünkü Upanişadlara göre de insan, kendini keşfettikçe ve tanıdıkça daha erdemli olacak, ahlakını daha üstün kılacak ve ruhunu yükseltecektir. Antik Hinduizmdeki brahman ise, insanlardan ayrı bir yerdeki kutsallıktır; ve insan ona benzemek için kendini keşfetmez. Kendinden başka bir nesneye benzemeye çalışan insan ise, aslında yapmacıklık ile ahlakını iyileştiriyor demektir. Bu durumda Antik Hinduizmdeki ahlakın bugünün medeni toplumundaki ahlak ritüellerinden çok bir farkı olmayacaktır. Konfüçyüs ise, insanın kendini gerçekleştirmesi gerektiğini söylerken bunun yöntemini Rousseau'dan oldukça farklı ele almıştır. "Od Kitabı"nda bulunan öğretilerin benimsenmesi ve belirli hareket dizelerinin tekrarlanması şeklinde insanın ahlak eğitimini alması gerektiğini söyleyen Konfüçyüs, insanın zamanla tekrar edilenleri benimseyeceğini belirtir. Bu durum da yine, insanın kendi özünden gelen değil dışarıdan bir öğretidir. İnsanı tekrar yapmacıklığa, 'mış gibi yapma'ya itecek olan bu durum Rousseau'nun felsefesi ile çelişir.

Erdem, insanın doğuştan getirdiği haliyle korunan, ilk haliyle kalıp değişime uğramayacak bir kavram değildir. Doğal hayatta erdem, insanın kendisine fayda

[94] **Age,** 659.
[95] Kupperman, **age,** 29.
[96] **Age,** 44.

sağlamaktı ve en erdemli insan doğaya en az müdahale eden insandı[97]. Fakat insanın gelişim sürecinden de anlaşılmaktadır ki insan, zamanla daha erdemli olabilir. Çünkü erdemin kaynağı olan ruh, beslenebilir. "Ruhun da vücut gibi ihtiyaçları vardır"[98] ve bu ihtiyaçlar karşılığında kendini geliştirmesi mümkün olacaktır. Nasıl ki insan medeni toplumda kendi özünden ayrılıp ruhunu karartabiliyorsa, doğal ihtiyaçlarını karşılayan ve doğasıyla kavga etmeyen bir insan da ruhunu doyurarak onu yüksek mertebelere taşıyabilir.

Erdem, toplumu da bir arada tutar ve en iyi şekilde yaşamasını sağlar. Rousseau, erdemin bu özelliğinden bahsederken Montesqiue okumalarına gönderme yapar ve onun bir cumhuriyet için erdemi nasıl en üst sıralara koyduğunu anlatır[99].

3.5. İnsan Doğasında Adalet Kavramı

Jean Jacques Rousseau, 'adalet' kavramının insanın doğasında, diğer bir deyişle özünde var olduğunu savunur: "…hak eşitliği ve bu eşitlikten doğan adalet kavramı, her kişinin kendini üstün tutmasından, dolayısıyla insanın yaratılışından gelmektedir" [100] . İnsanların doğada eşit olduklarını savunan Rousseau, onların haklarının da eşit olması gerektiğini belirtir. İnsan kendini diğer insanlara eşit hissederken, bu eşitliğin tatbik edilmesi için adalet kavramının dünya üzerinde vukuu bulmasını umması beklenebilecek bir durumdur. Rousseau'nun bu cümlesinde çarpıcı olan, insanın kendini üstün görmesinden dolayı adalet kavramının doğasında var olmasıdır. Buradaki üstün görme, insanın diğer insanları küçümseyerek kendini daha değerli görmesi değil, insanın ilk eğilimi olan kendini sevmesidir[101]. Buradaki kendini sevme bencilce bir sevgi değil, insanın diğer insanları da sevmesini sağlayan bir ön koşuldur[102]. Kendini seven insan, bu sevgi sayesinde kendi varlığını diğerler insanların varlığıyla genişletir ve adalet kavramının gerekliliği bu sayede ortaya çıkmış olur. Çünkü insan, kendisini sevdiğinden diğer insanları da benimseyip korumak isteyecek, böylelikle de dünyada adaletin ne olduğu fikrine ulaşacaktır. Bu adalet düzeninin oluşmasına iyilik neden olur, bu düzenin korunması ise adaletin kendisine düşer.

---

[97] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 117.
[98] Rousseau, **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev**, 9.
[99] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 63.
[100] **Age,** 29.
[101] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 400.
[102] **Age,** 392-393.

Adaletin oluşmasını sağlayan iyilik, her zaman adaletli olmakla aynı anlama gelmez. Rousseau'ya göre adaletin ölçüsü, başkalarına en az zarar verecek iyiliği yapmaktadır[103]. Adalet, ortak iyiliğin en büyük yardımcısıdır[104]. Diğer bir deyişle adalet, herkesin iyiliğini düşünerek yapılan eylemlerdedir. Örneğin bir insanın ortak bir kazançta hak ettiğinden fazlasını almasını sağlamak, tekil düşünüldüğünde o kişiye iyilik etmektir. Fakat bütüncül düşünüldüğünde, o kişinin fazla pay almasını sağlamak, başka bir kimsenin payının hak ettiğinden daha az olmasına yol açacağından, adaletli bir eylem sayılmaz.

Öte yandan insanın adalet duygusu, izlendiği zamanlarda daha çok ortaya çıkar. "Tiyatro temsillerimizde, zorbanın yerinde kendisi bulunsaydı düşmanının çektiği acıları daha da artırmaktan geri kalmayacak olan bir kimsenin, bir bahtsız kişinin mutsuzluğu karşısında yumuşayıp gözyaşı döktüğünü her gün görürüz"[105]. Mengzi'nin görüşlerine paralel olan iyiliğin gösterildiği zaman daha kıymetli olması durumu, Rousseau tarafından da kabul edilmiştir[106]. Aynı şekilde insan, başkalarının şahitliği durumunda daha adil davranmaya eğilimlidir.

Muhtemel ki bu sebeple Rousseau, adalet yasalarının toplumda olması gerektiğini ve bu yasaların kontrol edilmesi gerektiğini belirtir[107]. İnsan, adalet kavramını, iyiliği aldığı gibi Yaratıcı'dan almaz. Fakat sahip olduğu akıl sayesinde kendisi için en adil yasaları bulup onları tatbik etmeyi bilmelidir. Rousseau, bu yasaların oluşturulması sırasında insanların faydacı kimliklerinin ön plana çıkabileceğini göz ardı etmemiş ve yasaların oluşturulmasında bütün halkın göz iyiliğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir[108].

3.6. Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan

3.6.1. İnsanın Toplumdaki Yeri

Rousseau insanın toplumda yaşaması ile ilgili önemli fikirler ortaya koymuş ve özellikle *Toplum Sözleşmesi* kitabında bir toplumun nasıl olması gerektiği ile ilgili ayrıntılı bilgilendirme yapmıştır. Rousseau kitabında fikirlerini söze dökerken, en çok bahsettiği unsurlardan bir tanesi "genel istem"dir. İnsanların bir toplum

[103] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 123.
[104] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 348.
[105] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 119.
[106] Kupperman, **age,** 76.
[107] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 34-35.
[108] **Age,** 34.

düzeninde mutlu ve eşit bir biçimde yaşamaları için genel istemi, yani tüm insanların bir araya gelerek herkesin iyiliğini gözeten kurallar bütününü elzem görür. İnsanların doğal hayattan toplum düzenine geçişleri, devlet yasaları ve işleyiş hakkında oldukça değerli tespitler yaptığı kitabında, "Yalnız genel istem (irade) devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani, herkesin iyiliğine uygun olarak yönetebilir" [109] diyerek genel istemin ne kadar gerekli olduğunu açıklar ve halkın tamamının tepkilerinin araştırılmasını önerir. Yurttaş olmayı, bir devletin vatandaşı olmayı birey olmaktan sonraki sıraya koyan, diğer bir deyişle bir insanı tanımlayan ilk kimliğin birey olmak olduğunu ve en son gelen kimliğin yurttaşlık olduğunu savunan Rousseau[110], insan doğasına uygun görmediği toplum düzenini ancak bu şekilde insanları mutlu kılacak hale büründürmüştür. Çünkü bir devlete mensup olmak, insanın son sorumluluk alanıdır ve zorlamadır. Çünkü insan, öncelikle bir bireydir ve daha sonra onun sorumluluğu günlük işleri, yani sahip olduğu mesleğidir. Bir topluma, bir devlete mensup olması ve topluma/devlete karşı sorumlulukları ise zorlama ve doğadan uzaktır, bu yüzden en son sırada gelmektedir.

Rousseau'nun insan doğası görüşünün toplum hayatına uygun olup olmadığını incelemek için, onun devlet düzenini incelemek ve toplumu üzerine inşa ettiği temelleri bugünkü toplumun temelleriyle kıyaslamak gerekir. Toplumların devlet düzenleri için, Rousseau en iyi yönetim biçiminin demokrasi olduğunu savunur. Fakat bu yönetim şeklinde her bir insanın düşünceleri kayda değer görüldüğünden, insanların nitelikleri üst düzey önem taşımaktadır. "Bir tanrılar ulusu olsaydı, demokrasi ile yönetilirdi. Böylesi olgun bir yönetim insanların harcı değil"[111]. İnsan, devlet yönetiminde söz sahibi olacak kadar olgunlaşmamıştır. Bu yüzden Rousseau'ya göre"basit hükümet, salt basit olduğu için, en iyi hükümettir"[112] diyerek bir yöneticinin bulunduğu, daha çok monarşik hükümetleri insanlara uygun görür. Bir devletin temellerini sağlamlaştırmak için diktatörlüğe, ölçülü bir baskının bir devletin temellerini inşa edeceğine inanan Rousseau[113], insanların bir yönetim içerisine girmesi için zorunluluğun olması gerektiğini açıkça ifade etmiş olur. Bahsi geçen olgunluk Eflatun'un bilgelerinde vardır ve Rousseau devlet yönetimini bir kontrol mekanizmasıyla beraber onlara bırakır. Buradan da Rousseau'nun insanı

[109] **Age,** 23.
[110] **Age,** 59.
[111] **Age,** 63.
[112] **Age,** 73.
[113] **Age,** 118-120.

yönetilme ihtiyacı duyan ziyade ilkel bir varlık olarak gördüğü sonucu çıkar. İnsanın bu ihtiyacını en küçük toplum olan ailede yetkin kişinin, babanın, sözünün geçmesine benzeten Rousseau, "doğal aristokrasi" adını verdiği bu ilk yönetim şeklinin genişleyip devletlere dönüştüğünü ve yönetenlerin erkekler olduğunu ima eder. Fakat ne yazık ki Rousseau'nun bu düşüncesinde onun ataerkil bir düşünce yapısına sahip olması büyük rol oynamıştır. Jean Jacques, kadınların erkekler tarafından yönetilmesi gerektiğine inandığından, bu düşüncesini oldukça yanlı bulmak mümkündür. Rousseau kadınların söz sahibi olmasını destekler bir kimse olsaydı, bu demokratlığı mutlaka devlet yönetimi hakkındaki fikirlerini de etkilerdi.

Genel olarak bakıldığında ise Rousseau'nun insan doğasını sosyal değil; fakat toplumsal olarak ele aldığı görülür. Rousseau gerek *Toplum Sözleşmesi'*nde gerekse *Yalnız Gezerin Hayalleri'*nde insanı toplumdan tamamen soyutlamamış; onu bir bütünün parçası olarak göstermiştir. İnsanın iyiliği, merhameti, adaleti ve eşitliği konularında öne sürdüğü fikirler de insanı toplumsal bir varlık olarak ele aldığını gösterir. Fakat konu sosyalliğe, insanların kişisel ilişkilerine ve ilişki dinamiklerine geldiğindeyse Rousseau'nun duraksadığı gözlemlenir. Özellikle *Emile* ve *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* eserlerinde ön plana çıkarttığı insan ilişkileri ve ritüellerin insan doğasına uyumsuzluğu da Rousseau'nun insan doğası felsefesinde sosyalliğe yer vermediğini gösterir. Michael Sonenscher de Rousseau'nun sosyal olmayan başlangıç noktasını Kant'ın insan doğası görüşleriyle benzeştirmiş ve ikisinde de sosyalliğin ön planda olmadığını belirtmiştir[114].

3.6.2. Yöneten ve Yönetilen İnsan

Devlet yönetiminde yöneticinin insanlara eş değer bir kimse olmasının insanlar için zor olduğunu[115] ve bilge kişiler olması gerektiğini söyleyen Rousseau, bu yöneticilerin halk tarafından sevilmesinin ve onaylanmasının da hayli önemli olduğunu belirtir[116]. Çünkü insan için devletin getirdiği imkan ve maddelerden çok, ona duyduğu sevgi ve bağlılık onun için yaptığı görevlerde iyi olmasını sağlar[117]. Rousseau, iyi bir devlet mekanizması oluşturmak için insanı iyi tahlil etmiş, insanları boyunduruk altına girmeye yönelik eğitmeni iyi bir adım olmayacağını belirtmiştir.

[114] Michael Sonenscher, "Sociability, Perfectibility and the Intellectual Legacy of Jean-Jacques Rousseau", **History of European Ideas,** c.46 s.1 (2015): 684, http://dx.doi.org/10.1080/01916599.2014.987563 [04.05.2016].
[115] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 127.
[116] **Age,** 65.
[117] **Age,** 90.

Çünkü boyunduruk altına girdikçe insan hükmetmeyi öğrenir[118] ve insan, doğası gereğince boyunduruk altına girmeyi reddeder. Fakat bunun tersi de mümkün olduğuna göre, insan doğası hükmetmeye de elverişli değildir. Öyleyse Rousseau'nun "doğal aristokrasi" adını verdiği aile içinde babanın sözünün geçtiği yönetim şekli de tehlikeye girmiş olur.

Bir zorundalığı olmayan insan, hükmetmez ve hükmedilmez. Rousseau da hükümet kurma işinin sözleşme ile değil, yasa ile olacağını belirtir[119]. Diğer bir deyişle bir devlet oluşturmak için özgürlük değil, zorunluluk devreye girer. Hatta bir devlet için, din dahi ancak yasa sevgisiyle birleştirildiğinde faydalıdır[120]. Çünkü tamamen özgür bırakılan insan, devletin istediği gibi davranmaz. Bir devlet kurmak için de önce ortaklık ve bağlılık sağlanmalıdır ki bir hükümdar seçilebilsin[121]. İlk toplumlarda da bir yasa olmadığından, en küçük toplum birimi olan ailede de hükmetme söz konusu olmayacaktır. Nitekim ilk toplumlarda kadının söz sahibi olduğu, toplumda etkin rol aldığı bilinen bir gerçektir.

"Toplumsal sözleşme ile bütüne varlık ve yaşam verdik"[122] diyen Rousseau, genel istem kurallarını toplum için olmazsa olmaz kılmıştır. Öyleyse bir toplum için kurallar vazgeçilmezdir. Eğer devlet iyi bir devlet ise, bu kurallara uymayan insan sayısı ve dolayısıyla cezalar da az olacaktır. Kurallara uymadığında insan cezalandırılıyorsa, kural onun hayatını yalnızca kolaylaştıran bir seçenekten ziyade; bir zorunluluk halini alır. Burada düşünülmesi gereken durumlardan biri, insanlara cezanın tanıtılmasıdır. İnsan kendi faydasına olan şeylere zaten eğilimlidir. İhtiyacı olan besini almaya, suyu içmeye; hatta sosyalleşmeye dahi eğilimlidir. Bu ihtiyaçlarını yerine getirmeyen insan, karşılığında yoksunluk çekecektir. Besinden alacağı enerjiden yoksun olacak, sağlığından yoksun olacak veya alacağı hazdan yoksun olacaktır. Fakat toplumda yaşayan insana getirilen kurallar, insanın uymadığı durumda yalnızca düzenin yoksunluğunu çekeceği bir unsur olmaktan çıkartılmıştır. Kurallara uymayan insan hem düzen veya huzurunu bozacağından hem yoksunluk çekecek, hem de cezalandırılacaktır. Öyleyse insan doğası için kurallar ihtiyaç değil, bir zorunluluktur.

[118] **Age,** 71.
[119] **Age,** 95.
[120] **Age,** 130.
[121] **Age,** 94-97.
[122] **Age,** 34.

Toplum içerisindeki bu zorunluluk, toplum faydası ile birey faydasının her zaman aynı çizgi üzerinde olmamasından ileri gelir. *Toplumsal Sözleşme*'de iyi bir toplum, iyi bir devletten bahseden Rousseau, "Herkesin istemi ile genel istem arasında çoğu zaman hayli ayrılık vardır"[123] diyerek bu farklılığa dikkat çekmiştir. "İnsanla Doğası İyi Midir?" başlığında da belirtildiği gibi önce kendi faydasını düşünen insan, hem toplum yararını zaman zaman gözden kaçırmaktadır hem de bireyler ile toplumun çıkarları her zaman aynı olmamaktadır. Çünkü bir devletin oluşması için toplumun bir bütünlüğe ulaşıp kendi benliğini oluşturması gerekmektedir ve bu benlik tek tek bireylerin benliklerinden farklı olacaktır[124]. Rousseau bu ayrılık içerisinde doğru olanın genel istem olduğuna işaret eder. Çünkü hükümdar da o devleti yönetmekle ve herkesin iyiliğini sağlamakla görevli olmasına karşın, gücünün halktan fazla olduğu durumlarda salt kendi faydasını gütme eğiliminde olacaktır[125].

Bunun yanında Rousseau, kendi oluşturduğu devletin genel istem yasalarına öyle bir kontrol mekanizması ekler ki, onun felsefesiyle taban tabana zıttır. "Burada sözünü ettiğim şey, ahlak, töreler ve özellikle kamuoyudur"[126]. Kamuoyu "censor"ler tarafından izlenir ve devlete değiştirilmeden aktarılır, töreler ise "censor"ler tarafından yönlendirilir ve devletin isteğine söre şekillendirilir[127]. Doğal hayattan ve sadelikten yana olan Jean Jacques'ın toplum baskısına neden olan kamuoyunu ve töreleri böylesine ön plana çıkartması ilginçtir. Rousseau penceresinden bakıldığında, kamuoyu ve töreleri birer mekanizma olarak görmesinin tek sebebi bu mekanizmaları yalnızca toplu istemi uygulayan ve aşırılığa asla kaçmayacak mekanizmalar olarak farz etmesinden kaynaklanır. Oysa kamuoyunun fikirleri çoğu zaman eleştirilmiş, töreler her zaman insanı haksız yere sınırlandıran mekanizmalar olarak görülmüştür. Bugün feminizm kamuoyuna, törelere ve ahlaka karşı savaş vermektedir, kadınların haklarını erkekler kadar eşit kılabilmek için. Alt sınıflardan sayılanlar sayısız dernek ve vakıf kurmuştur, kamuoyuna karşı savaşmak ve diğer insanlarla eşit sayılabilmek için. Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulduğu yıllardan bu zamana siyahi insanlar kamuoyu ve törelere karşı savaşmaktadır, beyazlarla eşit sayılabilmek için. Öyleyse kamuoyu ve töreler, ve bu iki mekanizmadan çıkan ahlak

[123] **Age,** 26.
[124] **Age,** 57.
[125] **Age,** 56-59.
[126] **Age,** 51-52.
[127] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 122, 123.

kuralları, insana adaletsiz davranabilmektedir ve kontrol mekanizmaları olarak kullanılmaları doğru olmayacaktır. Toplum düzenine güvenmek insanı yanıltır, çünkü toplum düzeni değişkendir ve tatmin edilemez[128]. İnsanın koyduğu düzen, yarattıkları şeyler değişebilir; ama doğanın koyduğu düzen ve yarattığı karakterler değişmez.

3.6.3. Hobbes ve Rousseau'nun Sözleşmeli Toplumları

Rousseau'nun toplum hakkındaki düşüncelerini Hobbes'a değinmeden vermek eksik kalacaktır. Hobbes ve Rousseau, toplum düzenini hem farklı temellerden ihtiyaç addetmiş, hem de farklı biçimlerde oluşturmuştur. Hobbes "doğa insanı beden ve zihin bakımından eşit kılmıştır, bazen bir kimse bedensel olarak diğerinden daha güçlü veya zihinsel olarak daha keskin olsa da, tüm insanlar göz önüne alındığında bir kimse ile diğeri arasındaki fark dikkate değer olmaz, bu yüzden bir kimse bir faydadan diğeri kadar talepkar olabilir"[129] diyerek toplum kurallarına olan ihtiyacın eşitlikten ileri geldiğini savunur. Rousseau ise toplum kurallarına duyulan ihtiyacın toplumda yaşamaktan ileri geldiğini savunur, bunu insan doğasındaki bir özelliğe dayandırmaz. Ona göre doğal hayattaki insan oldukça mutlu ve iyidir: "Onu bir meşe ağacının altında karnını doyurmuş, ilk rastladığı derede susuzluğunu gidermiş, kendisine yemeğini sağlamış olan aynı ağacın dibinde yatağını bulmuş görüyorum. Böylece onun gereksinmeleri giderilmiştir"[130]. Doğal hayattaki insan böylesine rahattır; fakat toplum içerisinde yaşamak onu bazı kurallara ihtiyaç duyar hale getirir.

Thomas Hobbes ile Jean Jacques Rousseau arasındaki toplum hayatını temellendirme farkı böyle iken, toplum hayatının oluşumu da farklılaşmıştır. Rousseau toplum hayatını genel istemin oluşturulmasıyla meydana getirmeyi önerirken[131], Hobbes toplumsal sözleşmenin akıl yoluyla kendiliğinden oluştuğunu savunur[132]. Rousseau da insan aklının toplum sözleşmesinde (Rousseau'nun terimiyle 'genel istem'de) varlığını yok saymaz. Fakat bu aklın işlenmiş bir akıl olduğunu belirtir[133]. Rousseau'ya göre insanların bir toplum olarak yaşamaları için oluşturduğu yasalarda, doğal hal yerini işlenmiş akla, işlenmiş isteklere bırakır.

---

[128] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 256.
[129] Hobbes, **age,** 86-87.
[130] Rousseau, **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev**, 94.
[131] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 16.
[132] Hobbes, **age,** 91.
[133] Rousseau, **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev**, 117.

Rousseau'nun "İnsanı toplumsal yapan şey zayıflığıdır"[134] cümlesi, Hobbes'un "Toplumsal Sözleşme"sinde bahsini ettiği, insanların birbirlerinin fenalıklarından kurtulmak için farzi bir anlamda imzaladıklarını varsaydığı anlaşmaya benzer. Hobbes, insanların özünde iyiliğin değil bencillik ve kötülüğün olduğunu varsayar ve bu yüzden kendilerini korumak amacıyla aralarında bir anlaşmaya vararak varlıklarını devam etmeleri tavsiye eder. Bir egemenlik altında yaşamak bu yüzden bir toplumun ilk kuralıdır (Hobbes, s2). Üzerine ikinci kural ise hükümdarın hak ve kendini korumayı ön planda tutmasıdır. Bunun için o toplumda insanların birbirlerine zarar vermelerini engelleyecek polisler olmalıdır. Çünkü insan, fırsat durumunda kendi çıkarları için diğer insanlara zarar verebilecek bir varlıktır. Hobbes insanın bencilliği için toplumsal bir sözleşmeyi önerirken, Rousseau da genel istemi önerir.

Rousseau Hobbes'un toplum kurallarındaki eksikliği çok iyi bulduğunu, fakat bunu yorumlarken doğaya dönmekten bahsetmemesinden dolayı hata ettiğini savunur[135]. Ona göre Hobbes modern hukuktaki hataları çok iyi fark etmiştir. Fakat Rousseau, Hobbes'un gürbüz çocuğun saldırgan ve bağımlı olacağı fikrini reddetmiştir. Çünkü Rousseau'ya göre gürbüz çocuk sağlıklı ve özgürdür. Sonuç olarak Rousseau ve Hobbes, hukuk ve devletle ilgili benzer problemler tespit etmelerine rağmen, doğal hali ve insan niteliklerini farklı yorumladıklarından farklı sonuçlara ulaşmışlardır.

3.7. Medeniyet ve Doğal Hayatın İnsan Doğasına Yansımaları

Jean Jacques Rousseau'nun terimiyle doğal hayat, insan toplumlarının var olmadığı dönemde, insanın temel gereksinimlerini karşıladığı ve özgürce yaşadığı hayat tarzıdır. Doğal hayatta insan açlığını, susuzluğunu ve dinlenme ihtiyacını giderdiği sürece gereksinimlerini karşılamıştır[136]. Elinde şimdiki aletler yoktur ve bu durum insanın avantajınadır; çünkü "o, bir baltaya sahip olsaydı, bileği, o kadar sağlam dalları kırıp koparabilir miydi?"[137]. Doğa insanları güçlendirir ve daha yetenekli kılar; fakat diğer bir yandan da sağlam yapıda olmayanları yok eder. Ayrıca Rousseau, insanın doğal hayattaki gereksinimlerini sadece bedensel ihtiyaçlar olarak görür ve buna kadın-erkek ilişkisi de dahildir[138]. Vahşi yaşamda (Burada vahşi

[134] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 297.
[135] Rousseau, **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev**, 118.
[136] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 94.
[137] **Age,** 95.
[138] **Age,** 110.

yaşam olumsuz olarak değil, ilkel yaşam, medeniyetin olmadığı hayat tarzı anlamında kullanılmaktadır) kadın ve erkek ihtiyaçları olduğu için birleşirler, aralarında bir bağ kurmak için değil. Fakat Butler'a göre insan eğer tek bir şeyle uğraşıyorsa tatminsizlik yaşar. Buna rağmen Rousseau, insanın doğal hayatta ne kadar iyi olduğunu ve hiç de acınacak halde olmadığını şu sözleriyle açıklar:

"Ama bu 'zavallı' sözünü doğru anlıyorsam, bu hiçbir zaman anlamı olmayan veya acılı bir yoksunluktan, vücudun ya da ruhun çektiklerinden başka bir şey anlatmayan bir kelimedir. Oysa, yüreği dinginlik içinde vücudu sıhhatte olan özgür bir varlığın zavallılığının ne cinsten olabileceğinin bana açıklanmasını isterim"[139].

Rousseau'ya göre doğa varlığın sonsuzluğu içerisindedir[140]. Diğer bir deyişle ölümsüz olan doğa, her zaman insanlarla bir uyum içerisinde olmuş ve olacaktır. İnsana sonsuz imkan sunan doğa ile ondan hem faydalanan hem de ilham alan insan arasındaki uyumun da ölümsüz olduğuna inanır Rousseau. Bu uyumu, insanın doğa ile içine girdiği savaş durumu bozamayacaktır. Fakat insan bir kez doğal durumdan ayrılırsa, onun için sınırlar ve dengeler anlamsızlaşmıştır[141].

Rousseau'ya göre insan, doğal hayatta değil evrildiği toplum hayatında zavallıdır. Bu yüzden insanlara şunu öğütler: "Doğanın sesinin masumiyetin sesi olduğu mutlu durumlarda uzun süre yaşayın"[142]. Ancak maalesef insan, aletleri hayatını kolaylaştırması için icat edip daha sonra temel gereksinim olarak görmeye başlamıştır[143]. Çünkü "insan, doğa halinde yaşamak için gereken her şeye içgüdüsel olarak sahipti; toplumda yaşamak için gerekli olanlara ise ancak işlenmiş bir akılla sahip olabilir"[144]. Fakat doğa nasıl ki insanı ihtiyaçlarına göre şekillendiriyor ve hayatta kalması için ona gerekli yetenekleri kazandırıyorsa, diğer bir deyişle evrilme nasıl insan faydasına gerçekleşiyorsa; insanın toplumları icat etmesi ve toplum içerisinde yaşamasının da onun faydasına olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Rousseau da bu durumu destekler ve sanatınve öğrenmenin[145] dahi ihtiyaç sonucu ortaya çıktığını belirtir. Çünkü "ormanda hayvanlar arasında dağınık bulunan insan türü nasıl ilerleyebilir?"[146]. Diğer bir deyişle insanın ilerlemesi için birbiriyle işbirliği

[139] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 116.
[140] Rousseau, **Yalnız Gezerin Hayalleri**, 32.
[141] **Age,** 71.
[142] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 369.
[143] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 139.
[144] **Age,** 117.
[145] **Age,** 106-107.
[146] **Age,** 108.

yapması ve bir toplum oluşturması gereklidir. Fakat bu durum, aynı zamanda doğallıktan çıkmak olarak addedilir Rousseau tarafından. Kanımca insanın ilerlemesi için yaptığı bu işbirliği ve kurduğu düzen de doğallığın bir parçasıdır. İnsanı zamanla daha güçlü kılan ve hayatta kalmasını sağlayan doğa ile onu diğer insanlarla işbirliğine iten doğa aynıdır. Kaldı ki evrilme, daha iyi olmaya doğru giden bir süreçtir ve aynı yerde kalmak bu teoriye ters olur. Yani insanın ilk zamanlardaki gibi kalmasının bugünkü halinden çok daha iyi olduğunu söylemek, evrim teorisine ters düşecektir. Halbuki Rousseau insanın "toplumsallaşır ve kökleşirken, zayıf, korkak, sürünür hale"[147] geldiğine işaret eder. Burada iki yanlıştan biri söz konusudur: i. Ya evrim insanı daha iyiye yöneltmemektedir, ii. Ya da doğa insana iyi davranmamaktadır.

Rousseau medeni toplumların ahlak yasası olarak kabul edilen nezaket kurallarının da yapmacık olduğunu, ve bu şekilde özünü yansıtmayan insanların dürüst de olmadıklarını, bunun da sonucu olarak insanların birbirlerine karşı güvenlerinin azaldığını savunur[148]. Çünkü nezaket kurallarına uyan insan, onları benimsediği için uymamıştır. Çünkü nezaket kuralları insanın doğasında var olan, içinden gelen kurallar değil; süs ve gösterişten ibarettir. Rousseau kibar alemi bir maske olarak görür[149]. Kendi doğasına uygun davranmayan, benimsemediği/benimseyemediği kurallara uymaya çabalayan insan, 'mış gibi' yapacaktır. Bu şekilde bir maske ile dolaşan insanların ise birbirlerine güvenmemelerini anlamak çok zor değildir. Fakat bu önermeye karşılık insandaki nezaket unsurunu derinlemesine incelemek gerekir. Eğer medeniyet nezaketi insanlara dayatıyorsa ve nezaket kuralları olarak adlandırılan, yazısız bu kurallar insan doğasına uymuyorsa; insan doğasında ne olduğunu incelemek gerekir. İnsan doğası nazik midir yoksa insan doğasında nezaket tamamen yok mudur? Bu dorunun cevabını nezaketin tanımında aramak mümkündür. Nezaket, eğer bugünkü anlamıyla belli başlı ritüeller olarak algılanırsa insan doğasında bu ritüellerin olmadığını söylemek mümkündür. İyi bir davranışa karşı teşekkür etmek, hemen her toplumda kabul gören bir nezaket kuralıdır. Fakat bu teşekkürü eğer bir cümle ("Teşekkür ederim") olarak ele alırsak, insan doğasında bu şekilde bir nezaketin olmadığı söylenebilir. Ancak insan, kendisine iyilik yapan bir insana karşı minnet duygusunu

[147] **Age,** 110.
[148] **Age,** 10.
[149] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 312.

hisseden bir varlıktır. Edilecek teşekkür de bu yüzden bir tavır, bir bakış veya başka bir iyilikle olabilir. Bu durumda bu nezaket unsurunun insan doğasında var olduğunu söylemek mümkün olur. Kaldı ki Rousseau da iyiliğin karşılıklı kalması için minnet duygusunun önemine işaret etmiştir[150]. Öyleyse nezaket, insan doğasında var olan; fakat medeni toplumların nezaket kuralları insan doğasında var olmayan unsurlardır.

Öte yandan bugün iyi ve ahlaki olarak adlandırdığımız birçok duygu ve durum da medeniyetle birlikte ortaya çıkmıştır: ana-baba sevgisi, karı-koca aşkı, çocuk sevgisi ve onu koruma iç güdüsü. Çünkü doğal hayatta insan başka hiçbir insana bağlılık hissetmiyordu ve aralarında bir bağ yoktu. Bu bağların oluşması, yardımlaşma, sevgi ve saygı gibi duygular insanların bir arada yaşamaya başlaması ve medeniyetle beraber ortaya çıkmıştır.

Toplumda yaşamak ve doğada yaşamak ikilemine gelince, Rousseau doğaya ve doğada yaşamaya olan özlem ve sevgisini çalışmalarında sık sık dile getirir. Tabiatın içerisinde bir kuş sesi duymak, ağaçlara, meyvelerine bakmak ve doğayı izlemek onu oldukça mutlu etmiştir[151]. Hatta o kadar ki Rousseau'nun uzun zaman yanında kaldığı ve büyük bir bağlılıkla sevdiği Anne'den uzak kalıp doğa içerisinde onu düşünmek, Rousseau için Anne ile birlikte vakit geçirmekten daha değerlidir[152]. Bir olayı yaşamaktansa onu hayal etmenin daha büyük tesirine inanan Rousseau'nun bu düşüncesi, "İnsan düşünen bir varlık mıdır?" başlığı altında daha detaylı incelenmiştir.

Rousseau gençlik yıllarından itibaren yalnız kalmaktan ve doğa ile baş başa olmaktan hoşlanmıştır[153]. Fakat toplum tarafından hor görüldüğü ve sıkıntılar yaşadığı bir dönemin ardından yine kabuğuna çekilen Rousseau, daha sonra bu yalnızlaşması hakkında yakın arkadaşı Diderot'un *Le Fils Naturel*'de ancak kötülerin yalnız kaldığını söylemesiyle[154] kırılır ve toplumdan soyut yaşamanın ancak kötülere has olduğunu reddeder[155]. Yalnızlaşmasının nedenlerini açıklama ihtiyacı duyan Rousseau, yalnız kalan kendisinin değil, toplumdaki insanların bu yalnızlığa sebep olduğunu belirtir[156]: "...insanlar arasında yaşamayı sevmeyişimin kendimden ziyade onların kusuru olduğunu bana işaret etmiştir." Her ne kadar bu

[150] Rousseau, **Yalnız Gezerin Hayalleri**, 69.
[151] Rousseau, **İtiraflar I**, 258.
[152] **Age,** 278.
[153] Rousseau, **İtiraflar I**, 32.
[154] Rousseau, **İtiraflar II**, 289.
[155] **Age,** 335.
[156] **Age,** 289.

sebeplendirmenin sonucunda doğal hayatın çok daha iyi olduğunun savunulması beklense de, Rousseau kendinin toplumda yaşama isteksizliğinin sebebinin diğer insanların sevgisiz davranması olduğunu belirtir. Çünkü Rousseau'nun gittiği yabancı bir memlekette insanlar ona öylesine kucak açmıştır ki, Rousseau orada yaşamak istemiştir. Bir toplumda yaşamayı ona isteten bu toplumun özelliklerini görünce, diğer toplumları suçlamaya girişmiştir. Öyleyse toplum içerisinde yaşamak söz konusu olduğunda tek düşünülmesi gereken doğa ve toplum ikilemi değil, aynı zamanda toplumun özellikleridir de. Örneğin, Rousseau *Yalnız Gezerin Hayalleri* eserinde "Türklerin arasında yaşasaydım ... kötü bir koca olurdum" der[157]. Türk toplumu arasında yaşamak onun kişilik özelliklerini de etkileyecektir, çünkü Türk toplumu ona göre kendi toplumundan daha kötüdür ve bu kendisini de kötü kılacaktır. Öyleyse Rousseau'nun doğada yaşama fikri, insan doğasından gelen bir gereksinim değil; kendisinin kötü deneyimlerinin bir sonucudur. Her ne kadar Rousseau insan doğasının medeniyeti kaldırmayacağından ve insanlığın amacının medeniyet olmadığından bahsetse de kendisinin yaşadığı kötü hadiselerin bu fikri üzerindeki etkisini yadsımak yanlış olacaktır. Bu açıdan insan doğası ve medeni toplumdan kaçma tekrar değerlendirilirse, sorunun yalnızca medeniyetten değil aynı zamanda insanlardan da kaynaklandığı görülür. Oysa medeni hayatta da olsa insan erdemini koruyabilseydi, erdemi yitirmesine neden olan medeni hayattan ve toplumdan kaçıp doğaya sığınma ihtiyacı doğmayabilirdi.

3.8. Düşünen Bir Varlık Olarak İnsan

Rousseau'ya doğaya ve hayatta kalma amacına odaklanmış bir insan felsefesi güder. Onun için yaşantılar en iyi öğretmenler, sadelik en iyi biçimdir. Fakat Rousseau insanın zihnini, yaşantıdan daha tesirli bir mertebeye yükseltir[158]. *İtiraflar I*'de belirttiği üzere, Rousseau çok sevdiği Anne hakkında düşünmeyi, onunla birlikte vakit geçirmeye yeğler. Aynı şekilde gençlik yıllarında da alacağı cezalardan korkmasının, ceza almasından çok daha tesirli olduğunu dile getirir[159]. Öyleyse bir insanın düşünme yetisi, yaşama yetisinden dahi etkili sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Nitekim Matmazel Lambaruer'in tehditleri, ceza almaktan çok daha tesirli olmuştur.

[157] Rousseau, **Yalnız Gezerin Düşleri**, 67, 68.
[158] Rousseau, **İtiraflar I**, 278.
[159] Rousseau, **İtiraflar I**, 15.

Düşünme becerisi, doğal hayattaki insandan medeni toplumlardaki insana kadar her zaman insanın hamurunda var olmuştur[160]. Fakat doğal insan, düşünerek hareket etmez. Rousseau, "Doğa bizim sıhhatli olmamızı alnımıza yazmışsa, ben düşünme halinin doğaya aykırı ve düşünen insanın yozlaşmış bir hayvan olduğuna güvence vermeye cüret ederim" [161] diyerek insanın düşünen bir varlık olarak yozlaştığını dile getirir. Çünkü insan, organik ve doğal bir varlıktır. Kendi kendine hayatını sürdürebilen, yaşama amacının yalnız "yaşamak" olduğu bu varlığın uzun mesailer harcayarak bir konuyu tahlil etmesi Rousseau'ya göre zararlıdır. İnsan düşünme becerisine sahip olsa da, amacına göre davranmalı ve bu beceride boğularak doğallığına, özüne zarar vermemelidir.

İnsanın zihni, ancak belli bir sınıra kadar doldurulabilir[162]. Rousseau bu durumu, bir sahilde kucağına denizyıldızlarını toplayan, sonra daha güzellerini bulan ve kucağındakiler fazla olduğundan yenilerini almak için bir kısmını bırakmak zorunda kalan insana benzetme yaparak açıklar. İnsan zihni de, deniz kabuklarının toplandığı yer gibidir. Eğer insan gereğinden fazla şeyi zihnine yerleştirmeye çabalarsa, önceden edindiklerini bırakmak; unutmak zorunda kalacaktır.

Bunun yanında Rousseau, insanın düşünme becerisinin gelişebilen bir beceri olduğunu ve insanın benlik algısıyla yakından ilgili olduğunu belirtir[163]. Anne karnında çocukların hiçbir düşüncesi ve duygusu yoktur; yalnızca duyumları vardır. Çünkü anne karnındaki çocuklar, şu anda 'ergenlik dönemi' olarak adlandırılan, Rousseau'nu ise gençlik dönemine geçiş dönemi olarak gördüğü 12-13 yaşlarından 16 yaşına kadar benlik algısına sahip değildir. Rousseau'ya göre insan, kendini algılamadığı ve bir 'benlik'e sahip olmadığı sürece düşünme becerisini de geliştiremez. Çocuklar da bu yüzden yetkin düşünme becerilerine sahip değildir.

İnsanın düşünme becerisinin varlığını ve olumlu etkilerini kabul eden Rousseau, bu yetinin başka bir getirisinin ve bu yetiye hizmet eden bir aracın daha olduğunu savunur: dil gelişimi[164]. Dil olmadan düşünmenin gelişmesi ve düşünme olmadan dilin gelişmesi mümkün değildir. "Düşünceler dil ile gelişmiştir"[165]. Dilin ortaya çıkışı ise, toplum içerisinde yaşamak ihtiyacını gidermek içindir ve bu

[160] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 108.
[161] **Age,** 98, 99.
[162] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 218.
[163] **Age,** 63.
[164] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 109-111.
[165] **Age,** 108.

doğuşun nasıl olduğunu tahmin etmek güçtür. Rousseau "insanın kullandığı ilk dil, doğanın çığlığıdır" [166] diyerek insanın ve insan dilinin doğa ile nasıl bir bütün olduğunu açıklar. Dil teorisyenleri tarafından da kullanılan ilk dillerin doğadaki yansımalar olduğunu kabul etmeleri göz önüne alınırsa, Rousseau'nun yanıldığını söylemek güçtür. Rousseau, toplum hayatında dilin ortaya çıkışı hakkında doğal bir yol izler. Ona göre zamanla nesneleri işaretten başka bir yolla anlatmak ihtiyacı doğar. Daha sonra ise, mesela karanlıkta, işaretler de yeterli kalmaz ve seslerle iletişim kurulmaya başlanır. Önce geniş anlamlara sahip isimler meydana getirilir ve sıfatlar, şimdiki zamanın dışındaki çekimler çok sonra meydana gelir. Kategorizasyon, yani "çam ağacı" ayrımı hemen oluşmuş bir kavram değildir[167]. Yalnız bu anlatılanlar, toplum içerisinde dilin doğuşunu açıklar. Doğal insanların toplum içinde yaşamadığını bildiğimize göre, Rousseau'nun bu ilerleyiş şeması toplum hayatına geçen insanlar için geçerli olacak, doğal insanların dil gelişimi (eğer varsa) eksik kalacaktır.

Öte yandan Rousseau'nun açıkladığı dil gelişimi incelendiğinde, insanın bütüncül düşünmeye sonradan alıştığı görülür. İnsan önce genel isimler bulur ve kategorileştirmeyi sonradan öğrenir. Önce gördüğü nesnelere isimler vermeye başlar, yani tekçil düşünür. Daha sonra parçadan bütüne ulaşır, benzer özellikleri bulur ve kavramları, cins isimlerini üretmiş olur. Öyleyse Rousseau'nun dil gelişimi teorisinden insanın tümevarımcı düşündüğü sonucu çıkartılabilir. Ayrıca Rousseau insanın tüme varmasının ancak sözcükler yardımıyla olacağını belirtir ve "her genel fikir zihne aittir" [168] diyerek kavramların dile değil, zihne ait olduğunu vurgular. Buna rağmen "madde, tin" gibi bazı kelimeler çok sonradan bugünkü anlamına ulaşmıştır ve bugün dahi filozoflar bu kelimelerin tam anlamını açıklamakta aciz kalırlar[169]. Çünkü "...kelime kullanımını kolaylaştırmak için doğanın ne kadar az emek harcadığı" [170] aşikardır. Doğanın el vermediği bu yetenek, insanlar tarafından da zor elde edilmiştir.

İnsanın kendini koruması, "özsaygı" ile mümkündür ve bu özsaygı, insanın düşünme yetisiyle güçlenir[171]. İnsanın ilerlemesi ise, ilkel hayattan modern topluma

[166] **Age,** 111.
[167] **Age,** 108-113.
[168] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 113.
[169] **Age,** 114.
[170] **Age,** 115.
[171] **Age,** 122.

geçişinde gözlenir. Rousseau ne kadar doğal hayat yanlısı olsa da, insanın bu gelişmesini yadsımaz. "İnsan aklı daha çok aydınlandıkça, hünerler ve sanayi daha yetkinleşti" [172] diyen Rousseau, "yetkinleşmek", "hüner", "aydınlanmak" gibi kelimeleri kullanarak insanın daha iyi bir hale geldiğini kabul eder.

3.9. İnsan Doğası Değişken midir?

Değişim konusunda söylenmiş ünlü sözlerden bir tanesi Heraklitus'un "Aynı nehirde iki kez yıkanamazsın" sözüdür. Aynı şekilde durumcu psikoloji de insanların farklı durumlarda değişken davrandıklarını belirtir [173] . Bu değişkenlik hem Heraklitus'a hem de durumcu psikolojiye göre insanın ne ya da kim olduğunu değiştirmez. Rousseau da benzer biçimde insanların çevre ve zaman şartlarına göre değişebileceğini savunur; ama bu değişim insanın kendisini değiştirmez, ona yalnızca farklı bir kıyafet giydirir [174]. Nitekim Rousseau da kendi hayatında da çevreye göre farklı kostümler giymiş ve insanların arasında gösteriş ve kibarlığı ön planda tutarken, inzivaya çekildiği dönemlerde bu rol giysilerinden kurtulmuş olmanın hazzını yaşamıştır [175] . Fakat aynı değişimin, insanı değiştirdiğini de yadsımaz Rousseau. Ona göre insanın geçirdiği değişim, onun özünü de etkilemektedir ve silinmez izler bırakır. Bu başkalaşma, dış kaynaklar sebepli de olsa insanın ruhunda oldukça etkilidir: "... duygularımızla organlarımızın durmadan başkalaştırdığı bizlerin, hiç farkına varmadan, fikirlerimizde, duygularımızda, hatta davranışlarımızda bu başkalaşmanın etkisi altında olduğumuzu görürüz."[176].

Nitekim insan, zaman içerisinde değişmiş, özünden ayrılmıştır ve tekrar özüne dair bilgiye ulaşması güçtür. Dahası bu değişim olumlu değil olumsuz yönde olmuştur [177] . Rousseau insan ruhunun da zamanla değişime uğrayabileceğini belirtir[178]. Ruhta oluşan bu değişim, yaşanan deneyimler sonucunda oluşur. İnsanın başına gelen felaketler ve bahtsızlıklar, onun ruhunu ya güçlendirir veya alçaltır.

---

[172] **Age,** 138.
[173] Kupperman, **age,** 92.
[174] Rousseau, **Yalnız Gezerin Hayalleri**, 67-68.
[175] Rousseau, **İtiraflar II**, 246.
[176] **Age,** 256.
[177] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 79, 80.
[178] Rousseau, **Yalnız Gezerin Hayalleri**, 70.

3.10. Cinsi Bir Varlık Olarak İnsan Doğası

3.10.1. Kadın

Rousseau bir insanın cinsiyetinin onun için çok önemli olduğunu ve insanı, cinsiyetine dair özelliklerinin tekrar doğurduğunu belirtir[179]. Jean Jacques Rousseau, insanları kadın ve erkek olmak üzere ikiye ayırmıştır. Erkekler doğada ve toplumda güçlü kişilerken, kadınlar daha çok zayıflık simgesi ve eleştirilerle sunulmuştur. Örneği kadın, insanın doğal hayattan medeni hayata geçerken geçirdiği cesaretsizleşme ve güçsüzleşme sürecine benzetilir: "insanın yumuşak ve kadınsı yaşama tarzı hem gücünü hem de cesaretini azaltma, onu gevretme sonucuna varır"[180]. Vücut olarak da kadın, daha güçsüz ve yumuşaktır [181]. Kadınlar daha duygu yüklüdür, bu yüzden de "ateşli, coşkun, bir cinsi ötekine muhtaç kılan" [182] aşk duygusunun manevi boyutunu da onlar oluşturmuştur.

Rousseau, insan doğasını ele alırken erkeği ele aldığı gibi, kadını tanımlarken de erkekle kıyaslayarak tanımlamalarda bulunur: "Cinsiyetle ilgili olmayan her yerde kadın, erkektir ... aynı gereksinimlere, aynı yetilere sahiptir"[183]. Fark edileceği gibi Rousseau burada kadın ve erkeğin eşitliğinden değil, kadının erkeğe olan benzerliğinden bahseder. Burada kıstas ve rol model erkek, ona benzemeye çalışansa kadındır. Rousseau, kadınların erkeklere göre eksik olmadıklarını, yalnızca fiziken eksikliklerinin olduğunu söyler[184]. Kadının bu güçsüzlüğü bir engel olarak çıkmaz karşımıza; çünkü Rousseau'ya göre kadının gücü güzelliğindedir ve bunu kullanarak erkeği kendi istediğini erkeğe yaptırmaya çalışır[185]. Kadın, bu zayıflığını bir koz olarak kullanıp istediğini elde etmeyi bilir. Kadının erkek üzerindeki üstünlüğü, kadın olmasındadır[186].

Rousseau'ya göre kadın ve erkek ayrımı, toplum tarafından insanlara verilmiş cinsiyet görevlerinden de önce kendini göstermektedir. Örneğin kız çocuklarının tercih ettiği oyuncaklar erkek çocuklarınınkinden farklıdır[187]. Kız çocukları genelde mücevherler, kumaş parçaları ve en önemlisi bebeklerle oynar, süslü ve hoş

[179] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 281.
[180] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 100.
[181] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 200.
[182] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 124.
[183] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 511.
[184] **Age,** 281.
[185] **Age,** 513.
[186] **Age,** 521.
[187] **Age,** 527.

görünümlü oyuncakları tercih ederler. Kız çocukları bebeklerle oynamayı o kadar çok severler ki, bu oyunları sırasında yemek yemeyi dahi unuturlar. Rousseau'nun deyimiyle kız çocukları "yemekten çok, süse acıkmıştır"[188]. Bebekleriyle oynarken kendilerini bebekle eşdeğer tutup sanki bebeğin içindeymiş gibi hissederler. Onlar için okumaktan ziyade, bebeklerine kıyafetler dikmek önemlidir. "Kız çocukları neredeyse doğuştan süslenmeyi severler"[189].

Kadının kendini beğendirme eğilimi, aslında başka bir amaca hizmet etmektedir. Rousseau kadının yaratılıştan gelen özelliklerinden bahsederken, onun erkeğin hoşuna gitmek için yaratıldığını belirtir[190]. Kendini beğendirmeye eğilimli kadın, yaratılış amacını gerçekleştirmiş olacaktır. Bunu yaparken de kadın, erkek gibi davranarak değil, kadınlığını kullanarak kendini sevdirmelidir[191]. Rousseau kendi hayatında da karşılaştığı birçok kadının ona cilve yaptığını, onda gözü olduğunu düşünür[192]. Rousseau'nun kadınlarla ilgili bu kendini beğendirme düşüncesi, kendi hayatından ileri geliyor olabilir. Aynı şekilde Owusu-Gyamfi de Rousseau'nun kadınlarla ilgili düşüncelerinde kişisel hayatından oldukça etkilendiğini savunur[193].

Rousseau kadınların güzel görünmek için giydikleri korsenin yanlış bir uygulama olduğu söyler[194]. Doğallıktan yana olan rousseau'nun korselere karşı çıkması anlaşılabilir bir durumdur. Yalnız ilginç olan, korseye karşı çıkmasının yanında 20 yaşındaki bir genç kızın sarkık bir görüntüsünün de hoş olmayacağını belirtir. Ama yaşlılığında giymek zorunda değildir, çünkü yaşlı bir kadının sarkık veya estetik olmayan bir görüntüsü erkeklerin beklediği bir durumdur. Buradaki söylemin bir erkek tarafından olduğuna dikkat etmek gerekir. Güzel görünmenin kadınlar için önemli olduğunu iddia eden Rousseau, genç bir kadının hoş ve biçimli görünmesini beklediğinden, onun korse giymesine tamamen karşı durmaz. Halbuki kadının doğasında güzel görünme isteği Rousseau'nun bahsettiği gibi diğer duygularına ve davranışlarına baskın olsaydı, yaşlı kadınların da güzel görünmek uğruna korse giymesi beklenir ve hoş karşılanırdı. Çünkü Rousseau, doğanın getirdiği ve gerektirdiği her şeyin doğru olduğuna inanır. Halbuki burada söz konusu

[188] **Age,** 528.
[189] **Age,** 524.
[190] **Age,** 513.
[191] **Age,** 524.
[192] Rousseau, **İtiraflar I,** 222.
[193] Owusu-Gyamfi, Clifford. "Who Won the Debate in Women Education? Rousseau or Wollstonecraft?." **Journal of Education and Practice,** c.7, s.6, (2016): 191-193.
[194] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 527.

olan kadının doğasındaki güzel görünme arzusu değil, Rousseau'nun güzel kadın görme arzusudur.

Kadının niteliklerini, ancak çevre tarafından olumlu algılandığında iyi olarak kabul edilebilir[195]. Kadının iyi olması yeterli değildir, diğer insanların onu iyi anmaları gerekir. Kadının namuslu olması yeterli değildir, eşinin ve çevresinin onu namuslu bir insan olarak bilmesi gereklidir. Emile için başkalarının ne düşündüğünü umursamamak gerektiğini belirten Rousseau, kadınlar için bu durumu dikkate almak bir yana bir görev haline getirmiştir.

Doğal hayatta ise kadının yeri, tekrar bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğal hayatta kadına karşı duygular sevgi ve aşktan farklıdır. İnsan vahşi hayatta orantılı gibi kavramlardan bihaber olduğundan vahşi hayatta aşk yalnızca fizikseldir[196]. O dönemde kadınların her birinin "işe yaradığını" belirten Rousseau, duygulara bu kadar önem verirken kadınlara gelince birden faydacı kesilmiştir. Aşk duygusunu daha sonra hayvanlarla kıyaslayan Rousseau, insanlarda manevi boyutu kadınlar tarafından eklenen aşkın bu boyutu yüzünden ölümcül sonuçlara ulaştığını belirtir[197]. Manevi boyutuyla beraber sadakatin eklendiği ve toplumsal hayatla beraber geçicilikten sürekliliğe dönüşen[198] aşk, "zina, şeref" gibi kavramları doğurur, insana zarar evren coşkun bir öfkeye dönüşür, kıskançlığı doğurur ve bu yüzden ahlaksızlıklar meydana gelir. Ahlaksızlığı yapan kimseler yerine aşka ahlak ekleyen kadınları suçlayan Rousseau, bu yükü kadınların omzuna yüklemekten kaçınmamıştır.

İlk toplumlarda ise kadınlar, evin içerisindeki erkek tarafından yönetilir ve söz sahibi değildir[199]. Doğal hayat ve düzenden yana olan Rousseau, kadının toplumdaki ilk yerini doğal bir şekilde "yönetilen" konumuna sokar. Hatta "kadınlar konutların inşasıyla daha çok evde oturmaya başladılar. Erkekler ise ortak ihtiyaçların peşinde koşar oldular"[200] diyerek kadınları pasifize eder ve onları evlere hapseder. Kadınlar hemen evde oturmaya ve sorumluluğu erkeğe vermeye başlarlar. Fakat kadınların evde oturmaya başlaması, yerleşik hayata geçildiği dönemde hemen oluşan bir

[195] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 523.
[196] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 125.
[197] **Age,** 127.
[198] **Age,** 141.
[199] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 65.
[200] **Age,** 139.

durum değildir. Çünkü yerleşik hayata geçmekle birlikte tarım da başlar ve kadınlar tarımla uğraşmaya başlarlar.

Kadının aile içerisindeki yeri, hem aileyi bir arada tutucu, hem de muhtaç konumundadır. Rousseau'ya göre kadının görevleri: gebelikte güçlü olmak, loğusalıkta dinlenmek, emzirebilmek için evinde dingin bir hayat sürmek, çocuk yetiştirirken sabırlı, yumuşak, gayretli ve sonsuz bir sevgi besliyor olmak, çocuklara babayı sevdirmek, babayı çocukların onun olduğuna inandırmak, tüm aileyi bir arada tutmak[201]. Kadın tabii ki erkeğin hizmetçisi değildir; ama yaşaması için erkeğe muhtaçtır ve kadınların gereksinim duyduğu bu muhtaçlık, ancak buna layık olduklarında giderilir[202].

Kadının erkeğe muhtaçlığının giderilmesi için buna layık olması, insanlar tarafından iffetli, iyi huylu, hoş ve güzel bilinmesine bağlıdır. Kadın sadık bir eş olduğuna, eğer bir anneyse çocukların babasının eşi olduğuna hem eşini hem de çevreyi ikna etmelidir. Çünkü kadının yalnızca iffetli olması değil, iffetli bilinmesi gerekir. Bunun karşılığında erkeğin görevi ona karşı sadakatli olmaktır ve eğer bunu yapmazsa erkek çok kaba ve kötü birisi olarak anılır. Karşılığında kadının erkeğe ihaneti ise aileyi yıkacak bir olaydır ve Rousseau bu durumu "cinayet" olarak tanımlar. Ayrıca kadının sadakati, erkek için yeterli bile değildir.

Rousseau'ya göre doğaya ve akla uygun olan, kadınların evlendikten sonra evlerine kapanmalarıdır[203]. Rousseau'nun belirlediği bu şemanın dışına çıkan kadınlar, erkekliğe öykünmüşler ve kitap okuyarak kendilerini bozmuşlardır[204]. Halbuki kadınların çocuklarına dahi gösterdikleri şefkat, Rousseau'ya göre kendi gereksinimleri içindir. Örneğin "ana, çocuklarını, kendi öz gereksinmesi bakımından emzirirdi"[205] diyen Rousseau, kadının çocukları konusunda merhametten ziyade ihtiyaç sahibi olduğunu belirtmiş olur. Çocuğu olan bir kadın, sütü geleceğinden kendi ihtiyacını karşılamak adına çocuklarını emzirmiş olur.

Bu yüzden, Rousseau medeni toplumdaki kadını oldukça eleştirir ve bu durumu şöyle özetler: "Kadınlar anne olmayı bıraktılar; artık anne olmayacaklar; artık anne olmak istemiyorlar; istediklerinde zar zor olabiliyorlardı; bugün tersi adet

[201] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 517.
[202] **Age,** 522.
[203] **Age,** 526.
[204] **Age,** 488.
[205] Rousseau, **İnsanların Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 110.

yerleştiğine göre, her biri, kimilerinin vermiş olduğu, kimileri de izlemek istediği eski âdetin örneğine karşı birleşip, bu adete yaklaşan tüm kadınların karşı koymasıyla savaşmak zorunda kalacaktır"[206]. Rousseau'ya göre kadınlar dürtüsel olarak anne olmak istiyorlar; ama bu dürtüye karşı koyuyorlar. Rousseau'ya göre zaten pek de beceremiyorlardı anne olmayı.

Rousseau her ne kadar kadın ve erkeğin birbirinden üstün olmayıp doğaya uygun olduklarını belirtse de[207], kadının asıl görevinin çocuk doğurmak olduğunu[208]; ama anne olma konusunda pek de başarılı olmadıklarını[209], hatta annelerin çocuklarını kendi ihtiyaçları için emzirdiklerini[210], şefkatten ziyade bencil bir yol güttüklerini belirtir.

Anne olmak iyidir ve çekicidir. Kadınlar bu çekiciliğin cazibesine kapılıp anne olmak isterlerse ne ala[211] (Rousseau, 2014b, s19).

3.10.2. Erkek

Rousseau, 18. yüzyılın ataerkil düşünce yapısından oldukça etkilenmiş, toplumun temeline erkekleri almıştır. En önemli eserlerinden biri olan *Emile* adlı eserinde de bir erkek çocuğunun doğuşundan itibaren eğitimini üstlenmiştir. Her ne kadar kitabın içerisine "Sophie" karakterini eklese de, bu karakter Emile'nin hayatını tamamlayacak bir araç niteliğindedir. Onun için erkek, güçlü olduğu için kadından üstündür[212]. Yalnız bu üstünlük, erkeğin fiziksel gücüyle ilişkilidir.

Rousseau erkek çocuklarının oyuncaklarının kız çocuklarınınkinden farklı olduğunu belirtir[213]. Erkek çocukları genelde davul, tahta topaç, küçük arabalar gibi hareketli ve ses çıkartan oyuncaklarla oynamayı tercih ederler. Onların doğaları daha gürültülü, daha hareketlidir.

Kadınlara belirli görevler addeden Rousseau, erkeklere de kadınlarla olma misyonunu yüklemiştir[214]. Ona göre eğer kadınlar erkeklere ilgi göstermezse, erkekler işe yaramaz olacaktır. Fakat bu durum, erkeğin salt görevi

[206] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 19.
[207] **Age,** 512.
[208] **Age,** 518.
[209] **Age,** 19.
[210] Rousseau, **İnsanların Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**,110.
[211] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 19.
[212] **Age,** 512.
[213] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 527.
[214] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 513.

tamamlamamaktan dolayı işe yaramaz olması değil, kendi ihtiyacını karşılamayan birinin işe yaramaz olmasındandır.

Emile ergenlik çağına gelip de istek duymaya başladıktan sonra Rousseau ona yasaklar koyup engellemeye çalışmaz[215]. Emile'yi bu döneminde kötü eğilimlerden ve davranışlardan korumanın yolu, ona davranışlarının sonuçlarını göstererek onu engellemeye çalışmaktır. Rousseau insan doğasının akledebilmesine inanır ve 15 yaşından sonra ruhunun da farkında olduğunu ileri sürer[216]. Öyleyse bu yaşından sonra onu engellemek, insanlığına bir hakaret olacaktır. Bu doğrultuda da Rousseau, Emile'yi korumak için onun bilgisine başvurur, bu sayede onu kötü davranışlarından ve eğilimlerinden korur.

Erkek, kadın ile ilişkilerinde ona aldanan ve onu anlamaya çalışan bir varlık olarak karşımıza çıkar[217]. Çünkü kadın erkeğe üstünlük sağlamak için önce onu reddeder ve erkek kadını elde etmek için çabalamaya başlar. Bu çabanın sonucunda eğer erkek başarıya ulaşmışsa, bir ikilemdedir: Başarısı gücünden mi yoksa kadının rıza göstermesinden mi ileri gelmektedir? Burada erkek sorusunun cevabını kadına sormaz bile, çünkü Rousseau'ya göre kadın daha çocukken aldatmaya ve yalan söylemeye meyillidir.

3.11. İnsan Doğasında "Kendi" Algısı

İnsanın kendisini tanıması, Rousseau için insan doğasına ilişkin diğer meseleler kadar önemli bir konudur. İnsanın kendisi hakkında bilgi sahibi olması ve kendisini tanıması, sahip olduğu bütün bilgilerinden daha önemlidir. "İnsanların sahip oldukları bilgiler içinde en fazla yararlı ve en az ilerlemiş olanı, insan hakkındaki bilgi gibi görünüyor"[218]. Çünkü insan, dünyayı kendi algılarıyla görür. İnsan olmadan, dünyanın algılanması da mümkün değildir. Bilimlerin kraliçesi olarak görünen matematik[219], doğayı araştıran fen bilimleri, ekonomi, eğitim bilimleri gibi birçok bilim insana hizmet etmektedir. İnsana hizmet eden tüm bu bilimler ve hatta varlık, insan algısı olmadan araştırılamaz. Öyleyse insan önce bu bilimleri ortaya çıkartan aracını, yani kendisini, araştırmalı; daha sonra bilimlere yönelmelidir.

---

[215] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 450.
[216] Rousseau, **Age,** 290.
[217] Rousseau, **Age,** 515.
[218] Rosseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 79.
[219] Egon G. Guba & Yvonna, S. Lincoln. "Competing Paradigms in Qualitative Research", **Handbook of Qualitative Research**, ed. N. K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (Thousand Oaks: Sage): 105-117.

İnsanın kendini tanıması konusunda Rousseau, önemli bir örnek ortaya koymuş ve *İtiraflar*'ı yazarak bir model ortaya koymuştur. Rousseau, kendi hayatında da başkalarının düşüncelerinin önemsiz olduğunu ve kendi gibi olmaktan çekinmediğini belirttiği *İtiraflar*'da, bunun sebebinin tabiattan olduğunu, kendisinin de tabiattan geldiğini ve tabiattan gelen her şeyin iyi ve güzel olduğunu belirtir. İnsan, önce kendi doğal halini tanımalı ve kabullenmeli, diğer insanların doğadan ayrı olarak önem verdiği şeylere ise aldanmamalıdır. Sakal da bunlardan bir tanesidir[220]. Rousseau'nun yaşadığı dönemde sakalsız olmak ve iyi görünmek oldukça önemli idi. Hâlbuki Rousseau'ya göre sakal, doğanın insana verdiği bir unsurdu ve sırf bu yüzden bile güzeldi. İnsanın doğuştan getirdiği, ya da ona sonradan doğanın verdiği özellikleri kaybetmeden ve onlardan utanmadan kendi olabilmesi önemlidir.

Rousseau, kendisini tanımayabilmesi için de iyi kötü tüm özelliklerinin tanınması gerektiğini belirtir[221]. Kişinin 'kendi'ne ait tüm özelliklerinin, ayırt edilmeksizin bilinmesi gerektiğini ifade eder. Bunu yaparken de insan, kendi gibi görünmeli, yapmacıklıktan ve maskelerden uzak olmalıdır[222]. Rousseau da benliğini değiştirmek istemez ve yaşadığı felaketlerde de en korktuğu şey benliğinin değişmesi, özünü, kendisini kaybetmesidir[223]. Çünkü Rousseau'nun insan felsefesinde de önemli olan ilk önce bireydir ve Rousseau devlet düzenini dahi bunun üzerine kurar: "Öyle ki, hükümette her üye önce birey, sonra yönetici, en sonunda da yurttaştır"[224]. Sorumluluğu bir devleti yönetmek olan, kıdemde en üst mertebedeki insanların dahi öncelikli görevi birey olmaktır. Daha sonra yaptıkları iş ve en sonunda bir devlet mensubu olmaları gelir. Öyleyse bir insanın birincil sorumluluğu "kendisi" olmasıdır.

Öyle ki insan, eninde sonunda kendi olmaya zorlanır[225]. Bu da insanın kendi gibi davranmamasının doğal bir durum olmadığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Eğer bu durum doğal olsaydı insan 'mış gibi yapma'yı uzun süreli devam ettirebilirdi. Fakat Rousseau, insanın yaşadığı deneyimlerin, onu zamanla kendi gibi olmaya zorladığını, kendinin de aynı süreçten geçtiğini ve ancak özüne döndüğünde mutluluğa ve gücüne ulaşabildiğini belirtir[226].

---

[220] Rousseau, **İtiraflar II**, 194.
[221] Rousseau, **İtiraflar II**, 241.
[222] **Age,** 194.
[223] Rousseau, **Yalnız Gezerin Hayalleri**, 98.
[224] Roussaeu, **Toplum Sözleşmesi**, 59.
[225] Rousseau, **Yalnız Gezerin Hayalleri**, 93.
[226] Rousseau, **İtiraflar II**, 385.

Kendi algısı, son yüzyılda daha çok 'benlik algısı' olarak kullanılmaktadır, Rousseau'ya göre varlığın gereksinimlerindendir. İnsanların sahip olduğu kendi algısı onların hayatlarına sahip olmalarını sağlarken, bu varlık gereksinimi toplumlarda/devletlerde de ön plana çıkmaktadır[227]. Rousseau'ya göre devletlerin bir benliği, kimliği olmalıdır. Bunun yanında devletleri yöneten hükümetlerin ya da iradenin de kendi içerisinde paylaşılan duyguları, ortak paydaları olmalı, devletten ayrı olarak varlıklarını sağlayabilecek bir 'kendi' algılarının olması gerektiği belirtilir. Ancak bu yolla hem hükümetler/iradeler hem de devletler varlıklarını sürdürebilir. Kendisini tanıyamamış bir insanın diğer insanlar tarafından kayda değer alınması ne kadar güçse, halk tarafından da benliği oluşmamış bir devletin veya hükümetin/iradenin kayda değer alınması bir o kadar güç olacaktır.

[227] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 57.

4. JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN FELSEFESİNDE İNSAN DOĞASI VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

4.1. İnsan Doğası ve Eğitim

4.1.1. İnsan Olmak ve Eğitim İlişkisi

Rousseau, tüm inceleme alanlarının ve felsefelerin başına insanlığı koymuştur. Çünkü ona göre insan, varlıkların en üstünüdür[1] ve bilgeliklerin en üstünü de insanlıktır[2]. O, dünya üzerindeki tüm varlıklardan daha etkin, daha beceriklidir. İnsan istemeden diğer varlıkların onun üzerinde bir etkisi olamaz; ama insan diğer maddelerden ve varlıklardan yararlanmayı bilir. İnsanın ne olduğunu anlamak da, eğitimin nasıl olması gerektiğini anlamaya eş değer olacaktır. İnsanın nasıl tanımlandığı, eğitimin de nasıl şekilleneceğini belirler.

Rousseau'nun insana verdiği ilk görev de insan olmaktır: "İnsanlar, insan olun; bu sizin ilk görevinizdir: Her durumda, her yaşta, insana yabancı olmayan her şeyde insan olun"[3]. Fakat bu insan olma görevi kolay değildir; nitekim pek az kişi insan olmayı başarabilir. Öyleyse Rousseau'nun eğitiminin de insana, insan olmayı öğretmesi beklenir. Nitekim Rousseau, Emile'yi doğal bir insan olarak yetiştirmiş, ona insan olmanın gerekliliklerini sunmuş ve onun da bunları keşfetmesini sağlamıştır.

Rousseau için insan olmak, doğanın bir parçası olmak anlamına gelir. Rousseau, insan olmanın, doğanın getirdiği karakter ile olduğunu ve doğanın yarattığı karakterlerin değişmeyeceğini savunur[4]. İnsan karakteri doğadan gelir ve bellidir, değiştirilemez. Doğuştan belirli olan bu karakter, Rousseau'ya göre iyidir, çünkü doğadan gelmektedir. Belirli bir karakterle dünyaya gelen insan için eğitimin amacı, Rousseau'ya göre, bu iyiliği korumaktır. Bu durumda Davranışçı Yaklaşım'ın yansımalarıyla yapılan eğitim tanımı – Davranışçı Yaklaşım çerçevesinde "eğitim insanda kalıcı ve istendik davranışlar geliştirmektir" şeklinde bir tanım geliştirilmiştir- Rousseau'ya göre doğru olmayacaktır. Çünkü ona göre insan, halihazırda iyidir ve eğitimin amacı da insanda iyi davranışlar geliştirmekten ziyade,

[1] Rousseau, **Toplum Sözleşmesi,** 386.
[2] **Age,** 68.
[3] **Age,** 68.
[4] **Age,** 256.

onun doğasındaki iyiliği korumaktır. Rousseau'nun bu savı hem doğuştan iyiliği hem de Ozar'ın da desteklediği[5] doğaya göre eğitimi içerir. Doğanın iyi kıldığı bu insanda eğer kötü bir unsur varsa, bu ya kötü yönlendirilmiş bir insanın seçimi, ya da yanlış eğitimin bir sonucudur. Çünkü Rousseau'ya göre "doğa bizi hiçbir zaman yanıltmaz; onu her zaman yanıltan biziz"[6]. Diğer bir deyişle kötülük doğadan gelmez, insandan gelir; doğa insanı kötü kılmaz, fakat insan insanı kötü hale getirebilir. Doğanın insana verdiklerini kaybetmemek, onları korumak gereklidir. İnsan olma, Rousseau'ya göre bunu gerektirir. Bunun örneklemelerini kitaplarında gözler önüne seren Rousseau, *İtiraflar*'da da kendi karakterinin uysal olduğundan sıkça bahsederken, Sophie'den bahsederken de onun uysal bir karaktere sahip olduğunu belirtir. Uysal karakteri sayesinde, diğer bir deyişle doğanın ona verdiği karakter sayesinde Rousseau, amcasının yanında serbestçe yaşarken ve iyi bir eğitime tabii tutulmazken dahi taşkınlıklarda bulunmamış, kendisinden istenenleri kolayca kabul etmiştir. İnsan doğasına ait bu 'uysallık/iyilik' özellik genellendiğinde ve eğitime olan yansımaları incelendiğinde ise, Rousseau'nun çocukların kötü karakterle dünyaya gelmeyeceğini savunduğu tekrardan göze çarpar. Çünkü ona göre çocuklar doğaldır ve doğadan gelen hiçbir şey kötü değildir. Bu noktada eğitime tekrar dönülecek olursa, kolay bir eğitimin tasavvur edilmediği anlaşılacaktır. Rousseau'ya göre anne-babalara ve öğretmenlere çocuk yetiştirme ile ilgili ağır bir görev düşer ve çocukların kötü karakterler geliştirmemelerinden onlar sorumludur.

Doğadan ayrılma, Rousseau'ya göre insanlık için bir çöküş, bir buhran dönemi demektir. Çünkü ona göre, insan doğasından bir kez çıkıldı mı geri dönmek oldukça zordur[7]. Rousseau'nun bu dönüşü imkansız bulması da onun aslında ilkel hayata dönüş propagandası yapmadığını, doğallığa dönüşten kastının insan doğasına olduğunu göstermektedir[8]. Hatta bu bir kez olan çıkış, bireysel çapta kalmayıp diğer insanları da beraberinde sürükleyecektir. Öyleyse insan olma, yalnızca bireysel değil, özellikle bugün toplumlar halinde yaşandığından, toplumsal da bir olgudur.

Benzer bir şekilde Rousseau, bir mekan olarak da doğanın "insan olmak" için gerekliliğinden bahseder. Ona göre insan doğadan uzaklaştığında, olmaması gereken yerde konuşlanır ve bu onu zora sokar. Oysa doğada olan insan, başka bir yere

[5] Ryan Ozar, Sharing A Room With Emile; Challenging The Role Of The Educator İn Experiential Learning Theory", **Ohio Valley Philosophy of Education Society,** c.41 s.1 (2015): 90.
[6] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 271.
[7] **Age,** 254.
[8] David Dwan, "Modernism and Rousseau", **Textual Practice,** c.27 s.4 (2013): 541.

gitmek zorunda kalmaz[9]. Bu durumda da anne-babalara, öğretmenlere düşen de, çocuğu olabildiğince doğada yetiştirmektir. Rousseau da bu yüzden Emile'yi doğada, kırlarda yetiştirir.

İnsan olma konusunda Rousseau'nun eğitimcilerden beklediği ise, kendi insan tanımına uygun beklentilerinin olması ve karşısındaki bireyleri tanımalarıdır. Ona göre öğretmenler, çocukları modern dünyanın gerektirdiklerine göre değil, insan olma'nın gerektirdiklerine göre eğitmelidirler. Bunun için de öğretmenlerin, Rousseau'nun "doğal hayat savı"nı benimsemeleri, insanı "doğal" olarak ele almaları gerekir. Bununla birlikte öğretmenlerin çocukları iyi tanımları ve ona göre hareket etmeleri gerekmektedir. Çünkü ona göre insan, çözümlemesi zor olan bir makinedir[10]. Bu zor makineyi çözümlemek de bu yüzden oldukça uzun ve yorucu olacaktır. Rousseau buna rağmen çocukları kolayca tanıyıp anlayabildiklerini zanneden eğitimcileri eleştirir ve onlara şöyle seslenir: "Oysa bir çocuk, hatta bir yetişkin bile bir anda anlaşılmaz"[11]. Bu yüzden Rousseau'ya göre çocukları hemen tanıyabildiğini zanneden öğretmenler büyük yanlışlar yaparlar. Bu da her insanı ayrı bir dünya olarak ele alan ve bireysel yaşamın insan doğasında var olduğunu savunan Rousseau'nun bu görüşünü nasıl eğitime yansıttığını gösterir. Eğitim için de öncelikle öğrencinin tanınması gerektiğini belirten Rousseau, bunun ne kadar zor olduğunu böylece ortaya koymuş olur.

Rousseau'ya göre insan olmanın tam anlamı, kişinin kendini tanımasıyla gerçekleşir. İnsan doğasında "kendi" algısı bölümünde de Rousseau'nun insan doğası felsefesinde benlik bilgisinin önemine değinilmiştir. İnsanı zor anlaşılan bir varlık olarak ele alan Rousseau, ir insanın kendini tanımasının da Rousseau kolay olmadığını savunur. Özellikle çocukların kendilerini tanımları için zamana ihtiyaçları olduğunu belirtir. Çünkü ona göre bir insanı tanımak, öncesinde birçok şeyi bilmeyi gerektirir[12] ve insanın düşünme yeteneğinin de çocukluk döneminde gelişmediğini savunan Rousseau için bu bilmek eylemi, bir çocuğun sahip olabileceği türden bir eylem değildir. Dolayısıyla bir çocuk, yeterli bilgiye sahip olacağı yaşa gelmeden kendi algısına sahip olamaz ve de tam anlamıyla "insanlık"ını gerçekleştirmiş sayılmaz. Bu yaşı da Rousseau, günümüzde "ergenlik" olarak tabir edilen, Rousseau'nun ise "gençlik dönemi" olarak tabir ettiği "15 yaş" olarak belirler. Ona

[9] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 75.
[10] **Age,** 371.
[11] **Age,** 205.
[12] **Age,** 245.

göre insan 15 yaşına kadar ne kendine ne de diğer insanlara dair bilgi sahibi olamaz. Hatta Rousseau bir çocuğun 16 yaşına kadar da cinsiyet farkını öğrenmediğini savunur [13] . Ancak çocuklar 2-3 yaşlarında kendi vücutlarını tanımaya ve cinsiyetlerinin farkına varmaya başlarlar. Ayrıca çocukların toplumsal rolleri ne kadar çabuk algıladıkları anne babalarına ilk seslenmelerinde ortaya çıkar. Çocuklar diğer insanların kendi anne babalarına "anne" veya "baba" diye seslenmemesini garipsemez, hatta ebeveyninin sadece kendine ait olduğunu derinden bilir ve kimseye bu seslenmeleri kullandırmak istemez.

Rousseau'nun insan doğası felsefesinde doğanın önemine ve kendini tanımanın önemine değindikten sonra belirtilmesi gereken bir diğer nokta, Rousseau'nun kaderci anlayışıdır. Doğa yanlısı bir filozof olan Rousseau, insanın gücünün yetmediği bir kader olduğunu kabul eder ve bunu da şu sözleriyle doğaya bağlar: "Yazgıya boyun eğme yasasını bize doğa getirir"[14]. Ona göre doğanın getirdiklerine sonsuz bir kabul vardır ve insanın yapması gereken doğa ile savaşıp en iyisine sahip olmaya çalışmak değil, doğanın getirdiklerinden memnun olup hayatına devam etmektir. Örneğin çok hızlı koşma yeteneği verilmemiş bir insan bunun için savaşmamalı, aksine kendini tanımalı ve bu şekilde yapabilecekleri ile meşgul olmalıdır. Çünkü ona göre hayat kısadır ve insanlar yaşamayı bilmediklerinden zamanlarını yanlış harcarlar[15]. Yaşamanın, derinlemesine hayatı hissetmek olduğunu şu sözleriyle açıklar: "En çok yaşamış olan insan en çok yıl saymış olan değil, yaşamı en çok hissetmiş olandır"[16]. Çok uzun yaşamaktan ziyade, iyi bir hayat sürmek ve yaşadığını hissetmek önemlidir. Çünkü hayat, ne olursa olsun ona acı verecektir ve ona göre ölüm de bundan bir kurtuluştur.[17]. Çünkü ölüm umuttur, aklı yerinde olan insan öleceğine sevinir: "Ölmek zorunluluğu bilge bir insana göre yalnızca yaşamın acılarına dayanmak için bir nedendir"[18]. Öyleyse Rousseau ikinci bir dünyaya inanmaz. Çünkü ikinci dünyaya inanan bir insan, ölümden sonra gelecek hayatla ilgili endişelere sahiptir. Sorgulanma ile, ikinci dünyada nasıl yaşayacağı ile ilgili endişeler vardır. Rousseau ise ölümle ilgili görüşlerini sunarken yalnızca hayattaki acıların biteceğine ve sonraki hayatın değil, bu hayatın bitişinin bir kurtuluş olduğunu söyler. Kendisi ne reenkarnasyon inanışında olduğu gibi acı çeken bir

[13] **Age,** 290.
[14] **Age**, 74.
[15] **Age,** 281.
[16] **Age**, 13.
[17] **Age**, 72.
[18] **Age**, 73.

kimsenin bir sonraki hayatta mutlu olacağını, ne Hristiyanlık ve İslam'daki gibi cennet-cehennem inanışından bahseder.

Rousseau'nun ölümle ilgili bu düşünceleri, onun insan doğası felsefesinin Budizm'e de yakın olduğunu gösterir. Buddha'nın felsefesine göre de insan hayatında acı çekmek kaçınılmaz bir durumdur ve insan bunu kabullenip ona göre yaşamaya başladığında mutlu olabilir. Buddha bunu hayatın bir gerekliliği olarak öne sürerken, acı çekeceğini kabullenmiş bir insanın beklentilerinin ne kadar düşük olacağını göz ardı etmemek gerekir. İnsan, ne kadar az şey beklerse karşılaşacağı şeylerle o kadar mutlu olur. Kendini en kötü senaryolara hazırlamış bir insanın hayal kırıklığına uğraması zordur. Buna benzer olarak Buddha da insanların acı çekeceklerini kabul etmeleri gerektiğini savunmuştur. Aynı şekilde Rousseau da, insanın hayatında acıların olacağını kabul etmiş ve bu yüzden de insan için ölümün bir kurtuluş olacağını belirtmiştir. İnsan doğasını yazgıya boyun eğmesi gereken ve acı çekmeye mahkum olarak ele alan Rousseau, eğitim anlayışına da bu görüşünü yansıtmış ve çocukların acı çekmeye alışması gerektiğini savunmuştur. Ona göre böylelikle çocuklar, acı çektiklerinde en azından şaşırmayacaklar ve daha çabuk uyum sağlayarak bu acıdan kurtulabileceklerdir. Rousseau'nun bu görüşü, insanı iyi bir şekilde eğitmekten ziyade onu acı çekmeye alıştırmak ve bu sayede mutlu olmasını sağlamaktır. Bu görüş, çocuğunu eğitmek için ona dayak atan anne-babaya benzer. Onlar da çocuklarına zarar vererek ve acı çektirerek öğretme yoluna giderler, ideal yolu seçmezler. Benzer olarak Rousseau da, çocukların gece uyandırılması, kız çocuklarının oyunlarının ortasında çağırılması gibi beyhude sebeplerle onları ileride çekecekleri acılara hazırlamayı amaçlar. Bu görüş maalesef eğitim açısından oldukça sakıncalı olmakla birlikte, Rousseau'nun "doğallık" felsefesine de uymamaktadır. Çünkü Rousseau'nun doğal hayat felsefesi içerisinde acı çekmek kabul edilmesi gereken bir tecrübe olsa da, aynı felsefe içerisinde çocukların bunu öğrenmeleri doğal bir yolla gerçekleşmeliydi. Çocuklar ileride çekecekleri sıkıntılara hazır olmak için değil, hayatlarının akışı öyle gerektirdiği için çeşitli acılara maruz kalmalılardı. Çocuk olmak ve eğitimle ilgili diğer konular ise, "Çocuk Olmak ve Eğitim" başlığı altında incelenmiştir.

4.1.2. Çocuk Olmak ve Eğitim

Çocuk olmak, insanlık manasına bir hazırlık, insan doğasının en saf haliyle ortaya çıktığı bir masumluk dönemidir. Çocuklar insanlar tarafından kimliğine

bakılmaksızın sevilir. Bunun sebebini Rousseau, güzel bir gelecek fikri uyandırmalarına bağlar[19]. Çocuklar güzel bir gelecek fikri uyandırdıklarına göre, Rousseau'nun onların eğitimine oldukça önem vermesi beklenir. Nitekim Rousseau da *Emile'*de eğitim alanında ilk defa bir çocuğun gözünden bakarak, öğrenciyi merkeze alarak değerlendirmeler yapmıştır. Bu eserde Rousseau, bir çocuğun kundak zamanından yetişkinliğine kadar her anını çocuğun gözünden değerlendirmiş, onun hislerine tercüman olmuştur. Çocuğa da bir söz hakkı vererek onun kimlik sahibi olmasını sağlamıştır. Bu açıdan Rousseau'nun çocuklara bakış açısı hem oldukça radikal hem de mühimdir.

Rousseau'ya göre acı ve sevinç, çocuklar için var olan iki yegâne duygudur ve çocuklar daima bu iki duygunun devinimi içindedir[20]. İnsanın en küçük formunu bu iki duyguyla sınırlandıran Rousseau, çocuklara acı veren bazı uygulamalara karşı çıkarken, bir yandan da onların eğitiminin acı çekmeyi de öğretmesi gerektiğini savunur. Örneğin ona göre bir bebeğin kundaklanması, hareket ihtiyaçlarını engellediğinden ona acı verir[21]. Rousseau da, kundağı zincirlere, prangalara benzetir ve çocukların ihtiyacının özgürlük ve rahatlık olduğunu savunur. Halbuki öte yandan çocukların zaman zaman acı çekmeleri gerektiğini, hayatta karşılaşmaları zorunlu olan bu acılara alışmaları gerektiğini savunur. Ona göre eğer hasta bir çocuk tüm gereksinimleri karşılandığı halde ağlamaya devam ediyorsa, bu onun acı çekmeyi öğrenmemesinden ileri gelir ve bunun sebebi çocuğu yetiştiren kimsedir. Yoksa ihtiyaçları karşılanmış bir çocuk, hasta olsa dahi buna dayanacak güce sahiptir ve ağlamaz[22]. Bakıcının / sütannenin bu ısrarlı ağlamaları durdurmasının tek yolu ağlamaya aldırış etmemesi ve ilgiyi –çocuğa kandırıldığı hissini vermeden- başka yöne çekmektir. Fakat Rousseau çocuklara acı çekmeyi öğretirken -bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi- bunu zaman zaman yapay bir yolla yapar ve kendi felsefesiyle çelişir.

Rousseau, çocukların anlama yetilerinin kısıtlı olduğunu belirtir ve çocukların bu yüzden her şeyi sonsuzmuş gibi algıladıklarını öne sürer[23]. Çocuklar için bir şeyin sonu yoktur, onun sona ermesini düşünemez. Benzer bir şekilde Piaget[24] de nesnelerin korunumundan bahseder. Nesnelerin korunumu, bir çocuğun gördüğü

[19] **Age,** 199.
[20] **Age,** 312.
[21] **Age,** 15.
[22] **Age,** 55-56.
[23] **Age,** 354.
[24] Jean Piaget, **The Origins of Intelligence** (New York: International Universities Press, 1952), 18.

nesnelerin var olduğuna inanması, onları görmediği zaman ise varlıklarını kaybettiklerini düşünmesidir. Örneğin çocuğun bir oyuncağı göremeyeceği bir yere alınırsa çocuk onun yok olduğunu düşünür. Aynı şekilde annesinin de gözden kaybolması çocuk için annesinin kaybı anlamına gelir ve onun için çok üzücüdür. Piaget, nesnelerin korunumunun sekizinci aya kadar olmadığını belirtmiştir. Fakat daha sonra yapılan araştırmalarda ise çocukların beş aylıkken nesne korunumunu öğrendikleri gözlemlenmiştir[25].

Çocuklar zaman zaman duyumlarında yanılabilirler[26]. Yalnız bu yanılmanın sebebi duyumlarından değil, yargılarındandır. Rousseau'ya göre çocukların hislerinde bir yanılma yoktur, fakat ne zaman ki duyu organlarını yargılarıyla birleştirirler, o zaman yanılırlar. Çünkü çocuklar, yargıya varmak için gerekli olan 'gözlem'i yeterince yapmamıştır[27]. Bir çocuğun bu yanılgılara düşmemesi içinse ihtiyacı olan şey deneyimdir, bunu da kazanması zamanlar ve iyi bir yönlendirmeyle olur. Rousseau da Emile'nin gözlem deneyimlerini arttırmak için onu gezilere çıkartmış, ona doğayı gözlemleme fırsatı vermiştir.

Rousseau, çocukların etraflarındaki nesneleri ve kişileri birbirinden ayırt etmediğini savunur[28]. Onlara göre kardeşleri oyuncaklarından, arkadaşları da evde beslediği kuştan farksızdır. Çünkü Rousseau'ya göre çocuklar tek başınadır, cinsiyetleri bilmezler ve ilgilenmezler. Bu yüzden çocuklara, başkalarına da muhtaç olduklarını hissettirmek gerekir[29]. Oysa çocuklar, çevrelerine karşı yoğun bir ilgi içerisindedirler ve etraflarındaki her şeyi keşfetmek için çabalarlar.

Rousseau'ya göre bir çocuğun yetişkinlik öncesi geçirdiği değişim dönemi, 12-13 yaşlarına denk gelmektedir ve12-13 yaşlarında bir çocuğun hem fiziksel hem de bedensel gücü, arzularından daha fazladır[30]. Rousseau bunun sebebini hayal gücünün gelişmemiş olmasına bağlar. Ona göre hayal gücü gelişmediğinden henüz ne kadar çok şey arzulayabileceğini keşfetmemiş çocuk, ihtiyacı olandan fazla bir güce sahip demektir. Shuffleton da Rousseau'nun eğitimde hayal gücünü iyi kullandığını belirtmiş, hayal gücünün iki tehlikesinden bahsetmiştir. Bu iki tehlikeden bir tanesi gerçeklikten kopma, diğeri de yeteneklerinden fazlasını hayal edip başkalarından

[25] Baillargeon, Renee, Elizabeth S. Spelke, and Stanley Wasserman. "Object permanence in five-month-old infants." **Cognition,** c.20 s.3 (1985): 200.
[26] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 272.
[27] **Age,** 276.
[28] **Age,** 294.
[29] **Age,** 255.
[30] **Age,** 207.

yardım istemek zorunda kalma, sonunda da başkalarına bağımlı olmadır[31]. Bedensel yeterliliğinin zihin yeterliliğinden fazla olduğu bu dönem, Rousseau'ya göre oldukça tehlikelidir. Oluşan bu dengesizlik, insanın doğal halinden çıkmasına yol açabilecek tehlikeleri beraberinde getirdiğinden olsa gerek, Rousseau, çocuğun keşif zamanında ona rehberlik edilmesini oldukça önemli görür. Bu dönemde çocuk tek başına bırakılmamalı, her zaman yanında olup sırdaşı olunmalı ve ona rehberlik edilmelidir. Çünkü bu dönemdeki tehlikeler çocuğun doğallığından çıkmasına, dolayısıyla da Rousseau'nun tasavvur ettiği "insan"a ulaşamamasına sebep olacaktır.

Çocuklarda merak döneminin 12-13 yaşlarında olduğunu belirten Rousseau[32], bu konuda Piaget ile ters düşmektedir. Gelişim dönemlerini belirleyen Piaget, çocukların 2 yaşından 7 yaşına kadar "İşlem Öncesi Dönem"de olduklarını ve birçok "nasıl" ve "neden" soruları sorduğunu belirtir[33]. Rousseau'ya göre ise merak, 12-13 yaşlarında kendini gösterecek ve doğuştan gelen mutlu olma arzusunu gerçekleştirmek için insanın çeşitli yollar bulmasını sağlayacaktır. Ayrıca ona göre bu merak, bilgi sahibi olundukça daha da artacaktır[34]. Rousseau bu konuda yanılmamış olsa da, çocukların kendilerini ve dünyayı keşfettikleri okul öncesi dönemde ne kadar meraklı olduklarını atlamıştır. Bilgi sahibi olan bir kimsenin merakının daha da artacağı, öğrenme gerçekleştikçe merakın da tetikleneceği kabul edilmesi gereken bir gerçektir; ama öte yandan yedi yaş öncesi dönemdeki çocuğun merakıyla öğrenebildikleri ve 12-13 yaşlarında bir çocuğun merakıyla öğrenebildikleri kıyaslandığında başlangıç noktasından başlayan çocuğun çok daha fazla yol kat ettiği söylenebilir. Merak boyutunun eğitim yönüne dönüldüğünde ise, Rousseau'nun merak eden çocuğa asla bıkkınlık göstermediği gözlemlenir. Fakat bunun yanında, onun bilmemesi gereken şeyler hakkında da açıklamalarda bulunmamıştır. Çünkü Rousseau'ya göre bir şeyi zamanından önce öğrenmek büyük bir yanlış olur ve özellikle bu dönemdeki çocuklar için kötü sonuçlar doğurur. Dolayısıyla Rousseau'nun felsefesine göre merak, çocuğun öğrenme hakkı anlamına gelmez. Rousseau'ya göre de bilgi merakı doğuruyorsa, merak eden çocuğun öğreneceği bilginin seviyesine tırmanmış olması gerekir. Çünkü çocuk, zaten önceki

[31] Amy Shuffleton, "Rousseau's Imaginary Friend- Childhood, Play, and Suspicion of the Imagination in Emile", **Educational Theory**, c.62 s.3 (2012): 308.
[32] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 211.
[33] Jose B. Ashford & Craig W. LeCroy, **Human Behavior in the Social Environment: A Multidimensional Perspective**. (Belmont: Cengagae Learning, 2009), 302.
[34] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 605.

bilgilerinin üzerine basarak diğer bilgiyi bulmaya çalışır. Bu noktada Rousseau kendi felsefesiyle çelişir ve insanın ihtiyacı olan bilgiyi merak ettiğini göz ardı etmiştir.

4.2. Bir Organizma Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi

İnsan olmak ve çocuk olmaktan bahsettikten sonra, Rousseau'nun insan doğası ve eğitim arasında kurduğu bağı bir organizma olarak insandan bahsetmek doğru olacaktır. Çünkü Rousseau'nun insan doğası felsefesi, yalnızca davranışsal ve hissel boyutlarda kalmamakla birlikte, bir beden olarak da insanı inceler ve eğitimi de buna göre şekillendirir. Bu başlık altında "insan vücudu" ve "çocuk bakımı" başlıkları altında insanın, bedensel açıdan incelemeleri sunulmuştur.

4.2.1. İnsan Vücudu

Rousseau, insan vücudunun da doğasını inceleyerek bedenin eğitiminin nasıl olması gerektiği konusunda birtakım gözlem ve yorumlamalarda bulunmuştur. İnsan vücudundan bahsederken duyuları temel alan Rousseau, "duyular geliştirilmesi gereken ilk yetilerdir, unutulan ya da ihmal edilenler de özellikle bunlardır"[35] diyerek duyuların hem doğal sıralamada ilk olması bakımından; ve bu sebeple de eğitim bakımından ne kadar önemli olduğunu belirtir. Rousseau'nun incelemelerine insan vücudunu da katması, onun insan doğasını incelerken ne kadar kapsamlı düşündüğünü gösteren bir ibaredir. Bu bakımdan Rousseau'nun insan vücudu ve insan vücudunun eğitimine dair öne sürdüğü görüşlerden bahsetmek faydalı olacaktır.

Rousseau'ya göre duyular arasında ilk gelişen dokunma duyusudur ve dokunma duyusu görmeyle birleştirilen ve en çok kullanılan duyudur[36]. Dokunma duyusunun görme duyusuyla olan ilişkisini doğrulamak için görme engellilere gönderme yapan Rousseau, onların görme ihtiyaçlarını dokunma duyularıyla giderdiklerini savunur. Çünkü görme engellilerin dokunma duyusu daha çok gelişecektir. Rousseau bu konuda kısmen haklı olsa da, bir duyusu engelli olan kimselerin diğer duyularının "tümünün" daha hassas ve gelişmiş olduğunu gözden kaçırmaktadır. Nitekim görme engelli bir kimsenin işitme duyusu da, koku alma duyusu da görme ihtiyacını gidermek için kullanılır ve bu konuda yalnızca dokunma duyusuna gönderme yapmak yanlış olur.

[35] **Age,** 156-158.
[36] **Age,** 163-164.

Dokunma duyusundan bahseden Rousseau, bu duyunun geliştirilmesine ilişkin uygulama önerilerinde, diğer bir deyişle bu duyunun eğitilmesine dair tavsiyelerde de bulunur. Onun için insanların dokunma duyularının önüne geçirilen engellerden kurtulması, örneğin ayakkabıları kullanmaması önemlidir[37]. Örnek olarak da Cenevrelilerin savaş zamanında ayakkabısız dışarı çıkıp başarılı olduklarını ve ayakkabısız yaşayabilmeleri sayesinde hayatta kalabildiklerini gösterir. Oysa ki ayakkabı, insanın kendini korumak için geliştirdiği bir araçtır ve insanın kendini daha iyi koruyabileceği bir yol varken bunu reddetmek doğal değil, insana zarar verici yönde olur.

Rousseau, görme duyusunu ise tüm duyuların en fazla yanılanı olduğunu ifade eder ve bu duyunun yanılmasının sebebinin perspektif ve mesafe olduğunu savunur[38]. Görme duyusu sonradan gelişir ve diğer duyulara nazaran algılama becerisinden en az bağımsız duyudur. Bir insan uzakta bir masa görüyorsa, masa görmesini sağlayan tek şey görme becerisi değildir. Perspektif sayesinde masanın boyutlarını algılar, yargısı sayesinde masa ile arasında ne kadar mesafe olduğunu kestirir. Perspektif, daha sonrasında resim sanatında da kullanacağından ve yeni bir akım başlatacağından; Rousseau'nun bu noktaya temas etmesi önemlidir. Görme duyusu böyle 'bileşik' bir duyu olduğundan, Rousseau birden fazla duyunun beraber kullanılmasını önerir.

Rousseau'ya göre koku alma duyusu ise hayal gücüne aittir. Bir insanın başkasını özlediğinde kokusunu duyması, anne kokusunun ve evlat kokusunun özel olması Rousseau'nun bu düşüncesiyle bağdaşmaktadır. Koku birçok dilde ve kültürde bir sembol olarak kullanılmakta ve duyguları anlatırken koku alma duyusuna atıf yapılmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Türkçe'de bir deyim olan "burnunda tütmek" de koku ile bağlantılı bir deyim olup, insanın birini ya da bir şeyi çok özlediğine işaret eder. Burada özlem duygusu da koku alma duyusuyla birleştirilmiştir. Hayal gücü ile olan bağın yanında Rousseau, koku alma ile ilgili bünyeyi canlandırıcı bir etkinin de olduğundan bahsetmiş, fakat bunun sürekli olması durumunda yorucu olacağını belirtmiştir. Doğu kültüründe de bünyeyi canlandırmak için tütsü kullanılması, insanın ferahlamak için kolonya kullanması da yine Rousseau'yu doğrular niteliktedir. Batı'da ise özellikle ayinlerde, insanların canlanmasının ve odaklanmasının gerekli olduğu zamanlarda, koku kullanılarak etki

[37] **Age,** 166-167.
[38] **Age,** 168-173.

arttırılmaya çalışılmaktadır. Fakat Rousseau'ya göre hayal gücü ve canlılık etkileri olan koku alma duyusu, çocuklarda fazla gelişmemiş, yetişkinlerde ise kadınlarda daha fazla gelişmiştir[39]. Nitekim Rousseau çocukların hayal güçlerinden bahsetmez, bu durum da onların koku alma duyularının gelişmemiş olduğuna bağlanabilir. Bu açıdan Rousseau'nun tutarlı bir görüş sergilediği savunulabilir. Koku duyusu gelişmemiş çocuk, hayal dünyasını da geliştiremeyecektir.

İnsanın görme, dokunma, tat alma, duyma ve koku alma duyularının yanında bir altıncı duyunun daha olduğunu, fakat bu duyunun tam bir adının olmadığını yazar Rousseau[40]. Ona göre bu duyunun kullanımı içseldir, kısmen 'his' de denebilir. Bugün "altıncı his" şeklinde adlandırılan bu duyuya Rousseau "algı" ya da "düşünce" ismini vermeyi uygun görmüş ve ikiye ayırmıştır: "duyusal/çocuksu akıl" ve "zihinsel akıl/insan aklı"[41]. Duyusal ya da çocuksu akıl, birçok duyuya katarak basit bir düşünce oluşturma yetisidir. Zihinsel akıl ya da insan aklı ise, basit düşünceleri birleştirerek karmaşık düşünceler oluşturma yetisidir. İlki basit ikincisi karmaşık olan bu yetilerin isimleri oldukça anlamlıdır. Rousseau insanın basit olan yeteneğini çocuksu olarak addederken daha karmaşık olanını insan olarak nitelendirmiştir. Öyleyse çocuklar daha basit düşünmekte, yetişkinler ise "insan"lıklarının gerektirdiği karmaşık düşünceleri becerilmektedir. Başka bir deyişle Rousseau çocukları "insan"lıklarını tamamlayamamış varlıklar olarak addetmektedir. Rousseau'nun bu düşüncesini Peter Gay de fark etmiş ve Rousseau'nun çocukları yetişkinlerin gelişmemiş hali olarak gördüğünü; fakat bir taraftan da hem çocukların hem de yetişkinlerin mükemmel formlar olduğunu, birinin diğerine üstünlüğünün olmadığını savunduğunu belirtmiştir[42].

Duyuların gelişimini bu şekilde sıralayan Rousseau, insan vücudunda önce vücut ve duyular, sonra zihin ve düşünceler, en son olarak da organların kullanımı ve yetilerin çalıştığını belirtir [43] . Öyleyse Rousseau'dan, çocukların vücutlarını çalıştırması, bunu eğitimine katması beklenir. Nitekim Rousseau da çocukların vücutlarını kullanmalarına izin verilmesini, onların haylaz çocuklar olmalarından korkulmaması gerektiğini belirtir ve şöyle der: "Önce haylaz çocuklar yetiştirmeyi

[39] **Age,** 196.
[40] **Age,** 197.
[41] **Age,** 197.
[42] Peter Gay, **The Enlightment: An Interpretation Volume II: The Science of Freedom** (New York: Alfred A. Knopf, 1969), 35.
[43] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 271.

başaramazsanız, hiçbir zaman bilge çocuklar yetiştirmeyi de başaramazsınız"[44]. Çünkü ona göre zihnin gelişmesinden önce, duyuların ve vücudun gelişmesi gerekir: "Ruha boyun eğmesi için vücudun güçlü olması gerekir: … güçsüz bir vücut ruhu güçsüzleştirir"[45]. Bu bağlamda Rousseau Spartalılardan örnek verir ve onların çocuklara önce yemek çalmayı öğrettiklerinden bahseder[46]. Bu sayede de güçlü bir millet olduklarını, hem söz hem de kuvvet anlamında birçok devletten üstün olduklarını belirtir. Fakat Rousseau bu noktada kendisiyle çelişmektedir. Eğer bir çocuğa kötü hiçbir zaman gösterilmemeliyse; haylazlık öğretilen, hele ki çalmak gibi bir ahlak bozukluğu öğretilen bir çocuk için de eğitim oldukça zararlı olacaktır. Eğer bir çocuğa çalmak fikri hiç verilmemeliyse, asla da öğretilmemelidir. Fakat burada Rousseau'nun kullandığı vücut gelişimi fikirleri ile bunun eğitime yansımalarına dikkat etmek gerekir. Rousseau, insan doğasında önce vücut ve duyular, sonra zihin ve düşünceler, daha sonra organların kullanımı ve en son olarak yetilerin geliştiğini belirtmiş ve bu gelişim sırasını eğitim görüşüne de yansıtmış, Emile'yi aynı sıra içerisinde eğitmiştir.

Rousseau'nun fiziksel gelişime verdiği bu önem, Adler'in tasavvurundaki beden ve ruh arasındaki bağını hatırlatmaktadır. Adler, hareket ve metafizik arasında kuvvetli bir bağ olduğunu öne sürmüş, gezinen ayakların aslında değişime uğramış eller olduğunu savunmuştur[47]. Ona göre hareket eden bir bedenin amacı, ruhun bir amacıdır. Bu açıdan bakıldığında Rousseau'nun fiziksel gelişime, doğada gezinmeye ve beden hareketlerine verdiği bu önem, insan doğası hakkında araştırma yapan diğer filozoflarla da benzeşmektedir.

Rousseau için insan vücudunun gelişimine yardımcı olan belli başlı araçlar da vardır ve dans bunlardan biridir. Onun için dans, bir sanattan ziyade insanın vücudunu güçlendirmesini, insanın vücudunu kullanabilmesini sağlayan bir araçtır[48]. Belli hareketleri ritimle tekrarlamak yerine, Rousseau'ya göre dans; oturabilme, başını tutabilme, ayakta durabilme sanatıdır. Sanatlara genel anlamda karşı olan Rousseau'nun bu düşüncesi şaşırtıcı olmamakla birlikte, insan ruhuna iyi gelen bir etkinliği basitleştirip daha az faydalı kılması yanlıştır. Çünkü dans, insanın kendini ifade etme biçimidir ve insanı rahatlatmaktadır. Bunu yadsıyan Rousseau, kanımca

[44] **Age,** 135-136.
[45] **Age,** 31.
[46] **Age,** 136-137.
[47] Alfred Adler, **Understanding Human Nature,** çev. Walter Beran Wolfe (New York: Garden City Publishing Inc., 1927), 17-20.
[48] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 167.

bu konuda tek yönlü düşünmüş ve insan vücuduna olan faydayı ön plana çıkartırken, insan ruhunu unutmuştur.

Rousseau'nun insan vücuduna dair analizlerinden bahsederken, ergenlik döneminde çocuğun geçirdiği bedensel değişiklikleri de atlamamak gerekir. Rousseau'ya göre ergenlik döneminde ise, insan vücudu değişir, ses yok olur ve yenisini alır[49]. Ayrıca çocuğun huyu değişir, sık sık öfkelenir ve disiplin altına alması oldukça zordur. Rousseau, ergenlik döneminden bahsederken çocukların bireysel olmalarını ve birbirlerinden farklı olmalarını da atlamaz. Örneğin ergenlik döneminin ne zaman başlayacağı ise bireyin mizacına, içinde bulunduğu topluma ve yaşadığı iklimin özelliklerine göre değiştiğini savunur[50]. Ayrıca bu değişim döneminin şiddeti ve nitelikleri de bireylere göre farklılık gösterecektir. Bu açıdan Rousseau, öğretmenin öğrencisini çok iyi gözlemleyip onu tanıması gerektiğini savunur. Burada öğretmenin görevi çocuğun gelişimini takip etmek, onu yönlendirmektir.

4.2.2. Çocuk Bakımı ve Eğitimi

Jean Jacques Rousseau, insan vücuduna önem verirken sağlığı birinci sırada tutar ve çocukların sağlıklı, gürbüz ve dayanıklı bir biçimde yetiştirilmesi gerektiğini savunur. Onun öğrencisi hastalıklı ve sıska olmamalıdır[51]. Rousseau, çalışmasında insanın bir organizma olarak var oluşundan ve gelişiminden bahsederken, bu gelişimin nasıl sürdürülmesi gerektiğinden de bahseder. Bu gelişimin sürdürülmesi, çocuğun iyi bir bakıma tabi tutulmasıyla olacaktır ve vücut gelişiminin eğitimde önemli olduğunu belirten Rousseau için bu bakım da bir eğitim, bedenin eğitimidir.

Rousseau, bebek için yapılması gerekenleri şöyle sıralar:

- Sık sık yıkamak, kirlenmesi buna ihtiyacı olduğunu gösterir
- Yıkarken ılık su değil, suyun normal sıcaklığını kullanmak
- Çocuğu kundaklamamak, geniş bir beşiğe yerleştirmek
- Çocukların bir nesneye kendi başlarına ulaşmaya çabalaması için izin vermek, böylece mesafeyi anlamalarını sağlamak[52]. Rousseau'nun bu önerilerinde, çocuk bakımında tek kriter olduğu ortaya çıkar: doğa. Çocuk doğası gereği kirlenir ve kirlendikçe yıkanır. Çocuk için kullanılacak suyun sıcaklığı, doğal bir sıcaklıktır, çocuk rahat etsin diye sıcacık suda yıkanmaz. Çocuk kendine zarar vermesin diye

[49] **Age,** 282.
[50] **Age,** 287.
[51] **Age,** 31.
[52] **Age,** 47.

kundaklanmaz, dünyaya geldiğinde nasıl kundaksız geldiyse aynı şekilde kalması gerekir, doğasının dışına çıkartılmaz ve istedikleri/ihtiyaçlarının olduğu nesneyi o rahat etsin diye sürekli eline vermek doğru olmaz; kendisinin çabalaması gerekir. Eğer bir bebek bir şeyi istiyorsa ve ona ulaşmaya çabalıyorsa, istediği şeylere ulaşabilmeyi öğrenecek kıvama gelmiş demektir. Bu doğal gelişiminin sonucunda verdiği çabayı yok saymamak, onun doğal sürecine müdahale etmemek gerekir. Rousseau, bugünün çocuk gelişimcilerinin tavsiye ettiği "özgürlük"ü bebeklere 18. yüzyılda vermiştir.

Çocuk bakımında Rousseau, annenin sorumluluğuna güvenir ve sütannenin bir bebeğe bakmasını doğru bulmaz[53]. Çünkü ona göre art arda değişen eğitimciler çocuğa zarar verecektir. Bu noktada anne ve baba da tek bir mekanizma gibi hareket etmeli, çocuğun nezdinde tek bir insan gibi davranmalıdırlar. Ayrıca Rousseau için annenin ve babanın sorumluluğu ne kadar önemliyse – gerçi Rousseau babaya çocuk bakımı konusunda yüksek bir iltimas geçip yok denecek kadar az sorumluluk yüklemektedir – çocuğa bakacak ve onu eğitecek herkes – buna yeri geldiğinde çevre de eklenir – oldukça önemlidir. Bu yüzden eğer bir sütanne seçilecekse bu seçim iyi yapılmalı, insanın ruhu ve karakteri vücudunun sağlığını da etkileyeceğinden, sütannenin karakterine de dikkat edilmelidir. Nitekim sütannenin hem karakteri hem de sağlığı çocuğu yakından etkileyecektir. Çocuğa süt de vereceğinden, anne veya sütanneler beslenmelerine dikkat etmeli ve besinlerin doğal hallerini bozmadan tüketmelidirler. Rousseau bu noktada da doğallıktan yana bir tutum sergilemiş ve annenin de sütannenin de doğal beslenmelerini, sağlıklı olmalarını öğütlemiştir. Fakat Rousseau'ya göre bu doğallığı yakalamak adına da olsa ani değişimlere gidilmemelidir. Çünkü ani değişimler ona göre doğal değildir ve doğal olmayan her şey insana zarar verecektir. Fakat annenin veya sütannenin doğal olmayan besinlerden tükettiği her an çocuğa zarar verir. Rousseau bu noktada kendi felsefesi içinde tutarlı bir tutum sergilese de, bu tutumunu çocuğun ve annenin/sütannenin sağlığı pahasına sürdürmektedir. Doğal olmayan şeyden hızla uzaklaşmak, hele ki sağlığa zarar veriyorsa, en güzel çözüm yolu olacaktır.

Çocukların anne sütünden sonra almaların gereken besinlerden de bahseden Rousseau, etin insanlar için doğal bir besin olmadığını, çünkü çocukların doğal olarak ete yönelmediklerinden bahseder[54]. Bu savıyla Rousseau, hem çocukları insan

[53] **Age,** 36-39.
[54] **Age,** 190.

doğasını yansıtan varlıklar olarak gördüğünü, hem de doğal besinlerin yalnızca sebze ve meyveler olduğunu öne sürmüş olur. Ona göre et yemek çocukları daha vahşi kılacağından, insanlık da etten önce sebze yemiştir. Çünkü eti elde etmek için bir canlıyı öldürmek gerekir ve bu eylem, duyarlı bir insanın yapabileceği türden bir eylem değildir. Hâlbuki ilk çağlara bakıldığında avcılığın yaygın bir yöntem olduğu, hatta tarımın daha sonradan gelişen bir beslenme yöntemi olduğu gözlemlenir. Eğer insan doğası Rousseau'nun savunduğu gibi ilkel hayatta vuku buluyorsa, ilk besin bulma yöntemlerinden olan avcılığı insan doğasından ayrıştırmamak gerekir. Öte yandan Rousseau et yemenin insanı vahşileştirdiği konusunda yanılmamıştır. Araştırmalar da gösteriyor ki besin olarak et enerji bakımından daha zengindir ve insanın haleti ruhiyesini de etkiler ve onu vahşileştirir.

Beslenmeden sonra çocuklar hakkında bahsedilmesi gereken nokta, uykudur. Rousseau'ya göre çocukların uykusu yeterli, fakat onları sonradan zora sokmayacak düzende olmalıdır. Her insan zaman zaman uykusuz kalmak zorunda olacağından, çocukların da bu sıkıntıya göğüs gerecek şekilde alıştırılmaları gerekir. Bu açıdan Rousseau'nun düşünceleri Buddha'nın insana dair düşünceleriyle çok benzeşmektedir. Buddha, insan hayatının acılarla dolu olduğunu, bu acıları inkar etmenin ve acısız bir hayatın hayallerinin insanı daha çok üzeceğini belirtmiş ve bu durumun kabullenilerek önlemler alınması gerektiğini belirtmiştir[55]. Buddha'nın önerdiği bu önlemler arasında kişisel bağlar kurmamaya kadar gidenleri vardır. Bu açıdan bakıldığında Rousseau'nun çocuk yetiştirirken aldığı önlemler anlaşılabilecek; fakat aşırıya kaçan önlemleri yine de eleştiri oklarının hedefi olacaktır. Çocuk genelde güneşin doğmasıyla uyanıp batmasıyla yatarken, zaman zaman gece uyandırılmalı ve uykusuz dahi kalmalıdır. Hatta çocuğun yatağı ve yastığı çok rahat olmamalı, böylece çocuğu hem çok rahata alıştırmamalı hem de tembelliğe itmemelidir. Çocuklar kendiliğinden uyanmalı ve bu otonom çocuklara kazandırılmalıdır. Eğer erken kalkmaları gerekiyorsa, ebeveyn onu uyandırmamalı ve ne etkinliği yapılacaksa onsuz devam etmeli. Böylece çocuk uyanmanın onun sorumluluğu olduğunu anlayabilir[56].

Peki çocuklar nerede yaşamalıdır? Rousseau, çocukların bir kişinin değil, doğanın öğrencisi olduğunu belirtir[57] ve "...çocuğun kentin kötü havasını soluyacak

[55] David Brazier, **The Feeling of Buddha: A Buddhist Psychology of Character, Adversity and Passion** (New York: St Martin's Press, 2001), 66.
[56] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 152-153.
[57] **Age,** 42.

yerde gidip kırlarda temiz hava almasını yeğlerim"[58] der. Çocukların yetişmesi gerektiği yer doğa, kırlardır. Çünkü Rousseau'ya göre çocuklar doğada yetiştiklerinde sağlıklı olacaklardır ki bu çok da yanlış bir görüş değildir. Bugün de toplumlarda doğaya özlem ve doğaya dönüş gözlemlenmekte, insanların hem bedensel hem de ruhsal ilaç olarak doğal yerlere gittikleri görülmektedir. Hatta bugün doğa, eczanelerden alınan ilaçların yerine geçmekte, hastalıklara çare olarak tekrar başvurulmaktadır. Rousseau ise doğaya daha geniş bir açıdan bakmış ve doğayı insanlığın bir gereksinimi olarak sunmuştur. Ona göre doğal olan her şey iyi olduğu gibi, hastalıklar da öyledir ve hastalıklarından çok korkmamak gerekir. Çünkü ona göre çocuklar, zaman zaman hasta da olmalıdır ki hastalığı yenmeye alışsın. Rousseau'yu bu noktada çok yanlış bulmasam da, hastalıkla başa çıkma konusunda biraz aşırıya kaçtığını söylemek zorundayım. Çünkü Rousseau, çocukların aşı olmasını da doğru bulmaz ve bu işi de doğaya bırakmanın en güzeli olduğunu ifade eder[59]. Rousseau her ne kadar hekimden kurtulmanın azımsanamayacak bir iyilik olduğunu belirtse de, aşının bulunmadığı dönemlerde birçok çocuk bu "doğal yöntemin" bedelini hayatlarıyla ödemiştir. Bu konuda Rousseau, doğanın iyiliğine yönelmekten ziyade "doğa paranoyası"na düşmüştür.

Rousseau'ya göre çocuk bakımı ve eğitimi –onun inşa doğası felsefesiyle de uyumlu olarak – tamamen doğa endeksli ilerler. Belli noktalarda aşırıya kaçsa da Rousseau, bir çocuğun nasıl yetiştirileceğini doğanın bizlere gösterdiğini savunmuş olur. Bahsi geçen beslenme, uyku gibi hususların dışında da Rousseau *Emile*'de kıyafet[60], diş çıkartma ve sütten kesme gibi konularda da bilgiler verir[61]. Bu bilgiler de yine doğa ile uyumlu olmak etrafında şekillenen bilgilerdir ve Rousseau'nun insan doğası felsefesi ile uyumludur.

4.3. Ahlaksal Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi

"İnsan doğal olarak iyi bir varlık mıdır?" başlığı altında incelenen Rousseau'nun felsefesinde insanın iyiliği sorunsalı ve "İnsan Doğasında Ahlak ve Erdem" başlığı altında sunulan Rousseau'nun ahlak ve erdem anlayışı ve bunların gelişimi, eğitime de yansımalarını göstermiştir. Bu bölümde, bahsi geçen bu iki başlığın insan doğası felsefelerinin eğitime yansımaları incelenmiştir. İnsanın iyiliği,

[58] **Age,** 39.
[59] **Age,** 155.
[60] **Age,** 148-151.
[61] **Age,** 56-57.

merhameti ile ahlak ve erdeminin eğitim durumları bu başlık altında sunulmuş ve "ahlak ve erdem" terimleriyle bu üç konu belirli bir noktada toplanmıştır.

Ahlak ve erdemin Rousseau'nun insan doğası felsefesindeki yerini hatırlatmak gerekirse, Rousseau'nun insanın ahlak durumu ile yakından ilgilendiğini, insanın ahlakını ve erdemini, insan doğasında bulduğunu belirtmek gerekir. Ahlak eğitimi de bu sebepten Rousseau'nun üzerinde durduğu bir konudur. Çünkü ahlaksal bir düzene girmek, insanlığa atılan ikinci adımdır[62]. Diğer bir deyişle Rousseau'nun ahlak ve erdemi eğitim anlayışında bu kadar önemli olmasının sebebi, onun ahlak ve erdemi insan doğasında da oldukça önemli bir konuma yerleştirmesindendir.

Bu bölümde özellikle bahsedilecek olan ahlak ve erdemin öğretilmesi, Rousseau'nun zamanında kullanılan 'teorik yöntem'den veya 'ödül-ceza'dan çok daha farklı bir biçimde, Rousseau'nun öngördüğü insan doğası ilkelerine uygun bir biçimde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada Rousseau ahlak ve erdemin öğretilmesiyle ilgili birçok eleştiri almıştır. Bunlardan biri, Nietzsche'nin Rousseau'yu "ahlak tarantulası" olarak görmesi ve ahlakı zehirlediğini ima etmesidir[63].

4.3.1. İyilik, Kötülük ve Eğitim

İnsan doğasının iyi olduğuna inanan Rousseau, bu tezin temel savı olan "insan doğası görüşlerinin eğitim anlayışlarını derinden etkilemesi"ni kanıtlar nitelikte iyilik durumunu eğitim anlayışının temeline yerleştirmiştir. İyiliğin eğitime yansımalarını incelemek için, öncelikle iyilik tanımını hatırlamak gerekir. Bu durumda Rousseau'nun insan doğası felsefesini gözden geçirmek yerinde olacaktır. Eğer insan doğası yaratılışından iyiyse, iyinin ne olduğu da insanın içinde saklı olmalıdır. Rousseau da bu yönde bir açıklama yaparak iyinin ve kötünün duyumsama ile ayrıştırdığını ve insanın iyi diye hissettikleri iyi, kötü olarak hissettikleri kötü olduğunu belirtir[64]. Fakat iyi ve kötü ayrımını yalnızca duyumsamalara bırakmaz ve aklın da bu ayrımda oldukça etkili olduğunu savunur[65]. Bu noktada açıktan olmasa da hem hislere hem de akla misyon yükleyen Rousseau, iyiliği öğrenmede aklı sorumlu tutarken insanın düşünme yetisi gelişmeden yaptığı iyilikleri de insan doğasında bulunan iyiliğe bağlar. Ona göre insan bilmeden yaptığı iyiliklerde

[62] **Age,** 320.
[63] Irving Babbitt, **Day Break: Thoughts on The Prejudices of Morality,** ed. Maumarine Clark ve Brian Leiter (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 3.
[64] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 400.
[65] **Age,** 52.

doğasındaki iyiliği açığa vurmakta; fakat bilmeden yaptığı kötülüklerde akıl edemediği için kötülük yapmış sayılmamaktadır.

Rousseau'ya göre çocukluk döneminde akıl gelişmediğinden, insan iyiliği de kötülüğü de bilinçsiz bir şekilde yapar[66]. Çünkü ona göre "çocukluk aklın uykusudur"[67] ve çocukların hareketleri salt hareket etme ihtiyaçlarından başka bir amaç gütmez. Dolayısıyla da bir çocuğun yaptığı davranışın veya kendisinin iyi veya kötü olarak sınıflandırılması mümkün değildir. Nitekim Rousseau da ebeveyn ve öğretmenlere, çocukların iyi veya kötü olduklarını söylemeden önce sabırlı olmayı öğütler[68]. Yani bir çocuk hareket etmek istediğinden koşup zıplayacak, belki de etraftaki nesneleri kıracaktır. Bu durumdaysa çocuğa yaptığının kötü olduğunu söylemek Rousseau'nun anlayışına göre yanlış olacaktır. Ona göre çocuklar doğalarına uygun hareket etmektedir ve bilinçli olmadıkları halde verdikleri zararların oldukça azdır. Çünkü ona göre Yaratıcı, onlara fazla güç vermeyerek kötülük yapmalarını engellemiş, onları doğalarına göre donatmıştır. Rousseau'nun bu düşüncesi onun insan doğası felsefesiyle de örtüşmektedir. Hatırlanacaktır ki Rousseau insanın iyi olarak yaratıldığını savunur ve şunları ekler: "Tanrı insanı kötülük yapması için değil, seçerek iyilik yapması için yarattı"[69]. Bu yaratılış yalnızca insanın akıl edebildiği yetişkinlik dönemini değil, aynı zamanda aklının gelişmemiş olduğu çocukluk dönemini de kapsar.

İyilik ve kötülük yaparken bilinçli davranmayan çocukları sorumlu tutmayan Rousseau, elbette ki davranış geliştirmede bilinci ön planda tutmalıdır. Nitekim Rousseau'ya göre çocuklarda davranış geliştirme yaptıkları işin özünün bilincinde olarak gerçekleşmelidir[70]. Ona göre çocuklara iyiliği öğretmek adına yaptırılan sembolik hareketler anlamsız olacak ve hiçbir işe yaramayacaktır. Örneğin Rousseau'ya göre sadaka vermek, yardım etmek gibi davranışlar büyüklere özgüdür ve bu davranışların altındaki manayı ancak yetişkinler anlayabilir. Çocuklara göstermelik olarak yaptırılan sadaka verme taklitleri ise başarıya ulaşmaz, çünkü çocuğun dimağı henüz sadaka vermenin manasına erişemez. Bu yüzden de büyük paraları çok kolay sadaka olarak verebileceğin; fakat kendisi için değerli olan yiyecek, oyuncak gibi şeyleri vermekten kaçınacağını belirtir.

---

[66] **Age,** 52-53.
[67] **Age,** 115.
[68] **Age,** 115.
[69] **Age,** 391.
[70] **Age,** 108.

Dolayısıyla, çocukların eğitimini bahsedilen iyilik ve kötülük çerçevesinde gerçekleştirmek ve onlarda aynı iyilik ve kötülük anlamlarını oluşturmak gerekir. Ona yapılan iyiliğin değerini öğretmek ve müteşekkir olmayı aşılamak gerekir. Bu da onun her istediğini yerine getirmekle değil, yerine gelen isteklerinin kıymetini vurgulayarak olur. Çocuğu her şeyi elde etmeye alıştırmak, mutluluğunu elinden alarak onu sonsuz bir öfkeye bırakmaktır[71]. Her şeyi her istediğinde elde eden çocuk, doyumsuz olacağı gibi iyiliğin kıymetini de bilemeyecektir. Çocukları lükse alıştırmak çok büyük yanlıştır. Onlara basit ama kullanışlı gereçler ve basit oyuncaklar verilmelidir[72].

Fakat iyi ile kötüyü ayırt edemeyen çocukların iyiyi tanıyıp ona yöneltilmesinde eğitim nasıl rol oynayacaktır? Rousseau nasıl bir eğitim anlayışı sunar ki çocuklar iyi ile kötünün hem ayrımını yapabilen zihin hem de iyiyi seçebilir erdeme ulaşabilsin? Çünkü onun insan doğası felsefesine göre insan, Tanrı'nın verdiği yetilerle iyiliği seçmekle mükellef bir varlıktır[73].

Rousseau bu soruların cevabını öyle karmaşık bir biçimde vermez, çünkü ona göre çocuğun iyiliğe yönelmesi için çok şey yapmaya gerek yoktur, çünkü çocuklar doğuştan iyiliğe eğilimlidir[74]. Bu noktada Emile Bojesen'in de savunduğu 'Rousseau'nun felsefesinde iyilik ve merhametin öğretilmemesi' durumu karşımıza çıkmaktadır[75]. Görülüyor ki Rousseau'nun bu zor soruya yanıtı, insan doğasının kendinde çözülebilen yalın bir cevaba sahiptir. Eğitim anlamında yapılması gereken, çocuğun zayıf olarak yetişmemesini sağlamaktır ki buradaki zayıflık yalnızca bedensel değil aynı zamanda ruhsal anlamda da kullanılmaktadır. Çünkü Rousseau'ya göre insanın kötülüğü, zayıflıklarından ileri gelmektedir; zayıf olan her şey kötüdür[76]. Burada Rousseau'nun bu düşüncesinin doğal güce olan düşkünlüğünden ileri geldiğini hatırlamak gerekir. Ona göre gürbüz çocuklar en sağlıklı olanlarıdır. Çocuklar da zayıf olduklarından isteklerini yerine getiremeyecek ve bu yüzden hırçınlıkla etrafa zarar verecektir. Fakat zayıflıktan kaynaklanan bu kötülük, çocuğun doğasından ileri gelmez; çocuğa bakanların hatasından

[71] Age, 82.
[72] Age, 56.
[73] Age, 391.
[74] Age, 285.
[75] Emile Bojesen, "The Primacy of Pity: Reconceiving Ethical Experience and Education in Rousseau", **Ethics and Education,** (2016): 4, http://dx.doi.org/10.1080/17449642.2016.1160521 [05.06.2011].
[76] Age, 51.

kaynaklanır. Nitekim zayıflığı engellemek yine annenin veya sütannenin elindedir. Onlara düşen, gürbüz ve sağlıklı çocuklar yetiştirmektir.

Rousseau'ya göre yapılması gereken çocukların deneyim kazanmalarına izin vermektir. Bu uğurda da kötülük yapmalarını yasaklamak değil, kötülük yapmalarını engellemek yeterlidir[77]. Çocukların kötülük yapacağı durumlardan uzak tutmak; örneğin hareket ihtiyacı olduğundan etraftaki nesneleri kırabileceği düşünülerek ortadan kaldırılması gerekir. Çünkü Rousseau'ya göre iyilik yapmak, kötülük yapmamakla mümkündür, aksi tehlikelidir[78]. Ona göre her insan iyilik yapar; fakat bir kez iyilik yapıp sonradan büyük kötülükler yapmış birçok insan da bulunmaktadır. İnsan doğası açısından bakıldığında da, bir insanın iyi olarak nitelendirilebilmesi için kötülüğün içinde olmaması gerekir ki Rousseau da insan doğasındaki iyiliği aynı şekilde açıklamıştır. Hal böyle iken insanların yalnızca iyiliklerine bakmak doğru bir yargıya götürmeyecektir. Rousseau hiç kötülük yapmamış bir insanın bulunmasının da oldukça zor olduğunu bilse de, ona göre insan doğasındaki iyiliğin gerçekleşmesi için kötülük çocuklara asla öğretilmemelidir. Ancak bu sayede insan, doğasındaki iyiliği tamamlayabilir.

Hatırlanacaktır ki Rousseau'nun insan doğası felsefesindeki iyiliğin temeli, merhamet duygusudur. Rousseau'nun merhameti ele alışını inceleyen White, kendisinin bu konuda kapsamlı bir felsefe öne sürdüğünü savunur[79]. Fakat Rousseau'ya dair eleştirilerden birisi olan "manipülasyon", White'ın da dikkatini çekmiştir ve Emile'ye iyiliği ve merhameti öğretirken düzmece senaryoların kurulması, Emile'nin her hareketinin kontrol edilmesi ve sınırlı bir daire içerisinde eğitilmesinin doğru olmadığını savunur. White bu konuda kısmen haklıdır. Çünkü insan eğer hiç yapmadığı kötülüğe bir kez bulaşırsa, bunu farklı ve heyecanlı bulması, ya da en azından kolay ve faydacı bulması çok yüksek bir ihtimaldir. Bu sebeple de kötülüğe yönelmesi mümkün olacaktır.

Kötülükle karşılaşma konusunda ise Rousseau aynı derecede koruyucu değildir. Çünkü ona göre çocuğun "…büyük iyilikleri hissedebilmesi için küçük kötülükleri tanıması gerek"ir[80]. Kötülükle karşılaşıp acı çekmek, yalnızca kötüyü ve acıyı tanımalarını değil, iyiyi de takdir etmelerini sağlar. Öte yandan bir mutsuz

[77] **Age,** 79.
[78] **Age,** 111.
[79] Richard White, "Rousseau and the Education of Compassion", **Journal of Philosophy of Education,** c.42 s.1 (2008): 39.
[80] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 81.

prense dönüşecek çocuklar, hayatlarındaki iyiliğin ve güzelliğin asla farkına varamayacaklardır. Ayrıca bir çocuğun canının yanması, onun merhamet duygusunu da olumlu etkileyecek ve ona acımayı öğretecektir[81].

Rousseau, insanın kötülükle karşılaşması konusunda başka bir noktaya daha dikkat çeker: İnsan, kendisine yapılan kötülüğü ancak o kişi kendisine de zarar verirse unutur[82]. İnsanın önce kendini düşünme durumu, burada da karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında şu da açığa çıkmaktadır ki insan, iyilik ve kötülüğe kendinden bağımsız bir gözle bakamaz. White'ın da bahsettiği Rousseau'nun iyilik prensipleri, insanın kendine olan sevgisinin önüne asla geçmemektedir. İnsan öncelikle kendini düşünmekte ve diğer insanlara karşı merhametinin de ölçüsü yine kendisi olmaktadır. Bu durumun eğitim açısından bir tehlikesi vardır ki Rousseau'nun eğitim anlayışının temeline koyduğu "öğretmene güven"i zedeleyebilir. Eğer çocuk öğretmenin ona zarar verdiğini düşünürse, çocuk onun da zarar görmesini isteyecek ve bunu yapabileceği en kolay yolla, onun sözlerine karşı çıkmakla yapacaktır. Öyleyse bir öğretmen, bir anne, ya da bir baba; asla çocuğa zarar verdiği izlenimini oluşturmamalıdır ki çocuk onlara güvensin.

Rousseau, insanın yalnızca kendinden daha kötü durumda olanların yerine geçmek istediğini belirtir[83]. Çünkü insan, bir zenginin mutluluğuna kıskançlık hissetmeden bakamaz ama çok acı çektiğini bildiği bir köylünün mutluluğuna yalnızca imrenerek bakabilir. Ayrıca insan, başka bir insanın mutsuzluğu ile hiçbir ilgisi ve sorumluluk durumu yoksa ona karşı acı duyar. Acıma duygusu, insanın çektiği acıya değil, o insanla olan bağa oranla hissedilen bir duygudur.

Rousseau'ya göre çocuklara iyiliği öğretmenin diğer bir gerekliliği de onlara iyilik sevgisini aşılamaktır. Rousseau, iyiliğin ancak iyiliğe karşı bir sevgiyle yapılabileceğini savunur[84]. İyiliğe ve kötülüğe dair bu noktaya kadar doğal yolu seçmiş olan Rousseau, yine aynı yolu tercih edecek ve iyilik sevgisinin de vaazlarla değil, deneyimle verilmesi gerektiğini savunur. Fakat ona göre bu iyilik deneyimi, çocuklara iyilik yaptıklarında ödülle vermekten başka eylemleri gerektirir. Böylesine bir ödül sistemi, ancak iyilik yapma arzusunun insan doğasında hali hazırda var olmadığına inanan bir eğitim felsefecisinin düşüncesi olabilir. Çünkü ödül ve cezalar dışsal etmenlerdir ve insanın ruhuna nüfuz etmeleri zordur. Oysa Rousseau'nun insan

[81] **Age,** 81, 82.
[82] **Age,** 334.
[83] **Age,** 301.
[84] **Age,** 406-411.

doğası felsefesinde insan doğasının iyiliği ve iyilik cezbediciliği mevcuttur. İnsan doğasındaki iyiliği ortaya çıkartmak için de Rousseau, öğretmenin yapması gerekeni çocukların iyilik yapmasına izin olduğunu belirtir. Böylece öğrenci doğasındaki bu eğilimi keşfedecek ve iyilik yapmak isteyecektir. Gerekli olan, insanın yargıları ve değerlendirmeleri bozulmadan bu eğilimi keşfetmesini sağlamaktır. Çünkü bunlar bozulduğu taktirde geri dönüşü yoktur, bu da insanın iyiliğe yönelmesini sonsuza kadar bile engelleyebilir.

İyiliğin insan doğasından ileri gelmesi, iyiliğin kibir ile çatışmasını da açıklar. Rousseau'ya göre iyilik yaparken alçak gönüllü olmak, gurur yapmamak gerekir[85]. İyilik gurura imkân vermemeli ise eğer, iyiliğin öğretiminin de bu yönde olması gerekir. Nitekim Rousseau da çocuklara kazandırılması gereken bir diğer özelliğin de alçak gönüllülük olduğunu savunur. Rousseau, bu özelliğin çocuklara 'başkalarının görüşlerine göre davranmama'yı öğreterek kazandırılabileceğini düşünür. Eğer bir insan eylemlerinde başkalarının ne düşündüğüne göre değil de, kendi değerlerine göre hareket ediyorsa; başka bir insanın övgüleri onun için anlamsızlaşacaktır. Yapılan iyilik de, gurur kaynağı olmaktan çıkacaktır. Çünkü Rousseau'ya göre "hangi işte olursa olsun, kötüler asla iyi bir işe yaramazlar"[86]. Buna iyilik yapmak da dâhildir.

4.3.2. Adaletin Bireylere Öğretilmesi: Gurur ve Kibir Sorunsalı

İnsan doğasındaki adalet sorunsalı, "İnsan Doğasında Adalet Kavramı" başlığı altında incelenmiş ve insan doğasındaki adalet ve insanın kendini sevme durumları, iyilikten doğan adalet ve toplumda adaletin sağlanması konularına değinilmiştir. Adaletin bir erdem olarak öğretilmesi sorunsalında ise, Rousseau'nun insanlığın merkezine koyduğu "kişinin kendini sevmesi" karşımıza bir engel olarak çıkar. Hobbes'un öne sürdüğü gibi kişinin önce kendini sevmesi, bencilce davranmasına ve adaletten uzaklaşmasına neden olabilir. Önce kendini seven insan, adalet pahasına kendi çıkarlarını gözetebilecektir. Kendini sevme ve adalete dair çatışma durumu, Relsert'in de dikkatini çekmiş ve ikisinin farklı yönlerde hareket ettiğini belirtmiştir[87]. Ayrıca Frederick Neuhouser da Rousseau'nun kendini ve başkalarını sevmeyi (Eserlerinde sırasıyla *amour de soi* ve *amour de* propre olarak geçmektedir) ele alışını zaman zaman karıştırdığını ve özellikle *Emile*'de bu iki terimi birbirinin

[85] **Age,** 268.
[86] **Age,** 36.
[87] Joseph R. Relsert, "Authenticity, Justice and Virtue in Taylor and Rousseau", **Politicy,** c.33 s.2 (2000): 305.

yerine kullanıldığını savunur[88]. Neuhouser ayrıca Rousseau'nun adaletli olmayı da başkalarını sevme koşuluna bağladığını da belirttiğinden, insanın kendini sevmesinden kaynaklanan guru ve kibrin eğitimde dikkatlice ele alınmış olması beklenir. Çünkü kendini severken gurura ve kibre yenik düşen insan, Rousseau'nun tezahür ettiği adalet kavramını da gerçekleştirmemiş olur. Bu nedenle olacaktır ki Rousseau, *Emile*'de gurur ve kibrin nasıl yenileceğine dair çözümlemelerde bulunmuş ve açıklamalar yapmıştır.

İnsan doğası felsefesi incelendiğinde Rousseau'nun insanın kibirli davrandığını kabul ettiği, fakat kibri doğal bulmadığı görülür. Bu yüzden de çocuklara kibirli olmaktan uzak durmanın öğretilmesini öğütler. Çocuklar toplumda bir şey sayılmaktan hoşlanıyorsa, doğal değildir ve kibri yok edilmemiş demektir[89]. İnsanın toplumda iyi karşılanması iyi gibi görünse de, Rousseau'ya göre bu durum iyi sonuçlar doğurmaz. Çünkü ona göre kibir, insanı başkalarına zarar vermeye ve erdemsiz davranışlarda bulunmaya; adaletsiz olmaya itecek bir güçtür. Örneğin Rousseau'ya göre eğer insan bilgiyi ün kazanmak için kullanıyorsa, filozofların yaptığı gibi, bu kibri uğruna insanları yalana sevk etmekten çekinmez.

Rousseau'nun yetiştirdiği öğrenci ise içten ve dürüst olmalı ve bunun için gururlanmamalıdır. Çünkü doğası bunu gerektirir ve Rousseau bununla ilgili Emile'ye şöyle öğüt verir: "İyi yürekli delikanlı, içtenlikli ve doğru olduğun için gururlanma" [90]. Fakat bu öğüt Rousseau'nun eğitim anlayışında nasıl kendini gerçekleştirecektir? Rousseau'nun bu soruya cevabı, bekleneceği üzere doğal yollardan olacaktır. Ona göre gururu da zımparalayacak olan deneyimdir[91]. Öyleyse insan ancak deneyim kazandığında gurur ve kibrini zımparalayabilecek, adalete ulaşabilecektir. Fakat bu noktada da Rousseau'nun bireysel yaşam düşüncesi insanın adaletli olmayı öğrenmesini engelleyecek niteliktedir. Çünkü adalete dair deneyim, insanın sosyal etkileşmesiyle kazanabileceği türdendir. Nitekim Rousseau'nun da mülkiyete dair adaleti Emile'ye öğretmesi kendilerinden başka bir insanla etkileşimleri sonucunda olmuştur. Fakat ne yazık ki Rousseau'nun teşvik ettiği doğa içerisinde toplumdan uzak yaşam bunu engelleyecektir ve bu durum da Rousseau'nun insan doğasının temeline koyduğu adalet kavramına zarar verecektir.

---

[88] Frederic Nouhouser, **Rousseau's Theodicy of Self-Love: Evil, Rationality, and the Drive for Recognition**, (Oxford: Oxford Unversity Press, 2008): 14.
[89] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 201.
[90] **Age,** 443.
[91] **Age,** 336.

Rousseau'ya göre kibir, insanın yalnızca toplumla olan ilişkilerinde değil, kendi düşünce dünyasında da etkilidir. Rousseau, insanın düşünme becerisinin önemini vurgularken onun düşünme becerisiyle kendini olduğundan üstün görmesini de engellemeyi unutmaz. Ona göre insan, koca evrende küçük bir varlıktır ve tüm evrenin bilgisine sahip olmak insan için imkânsızdır[92]. Ancak insanın kibri, tüm evrenin bilgisine sahip olacağını ona düşündürmekten geri kalmaz. Rousseau'nun öğrencisi ise böyle bir yanılgı içerisinde olmayacak, gurur ve kibre yenilmeyecektir. Rousseau bunun için Emile'yi gereksiz yere övmez, hak etmediği bir şeyle ödüllendirmez ve ona karşı yalın ve dürüst olur. Öyleyse bugün de yapılması gereken, çocukların becerileri ile ilgili onlara karşı dürüst olmak, toplum tarafından övülmeyi onlara sevdirmemektir.

4.3.3. Cesaret

Rousseau başkaları tarafından bozulmamış, cesareti kırılmamış bir öğrenci yetiştirmek ister[93]. Fakat bu, Rousseau'nun kendini her şeyi yapabileceğini düşünen bir çocuk yetiştirmek istediği anlamına gelmez. Rousseau cesaretin bilgi ile var olacağına inanır. İnsanı korkuya iten, bilgisizliktir[94]. Örneğin çevresindeki eşyalar hakkında bir şey bilmeyen ve onları göremeyen kişi korkar, bu doğal bir durumdur. Bunun yanında Rousseau, eylemlerin sonuçlarının bilinmesinin de insanların cesaretin öldürdüğünü savunur[95]. Bu yüzden ölümün tanıtacak doktorları istemez, çocuğun yara alacağını söyleyen anne-babaları istemez. Bu şekilde çocukların bilinçlenmediklerini, korkutulduklarını öne sürer.

Çocuklara karşılaşacakları zararları anlatmak yerine, onlara tehlikeleri öğretmek gereklidir. Bu da ancak çocukların tehlikeleri kendi başlarına deneyimlemeleriyle olur. Çünkü onlar, yalnız kaldıklarında sanıldığı gibi gereğinden fazla cesur olmayacaklar, tersine temkinli davranacaklardır[96]. Çocuklara tehlikeyi öğreterek onların cesur olmalarını sağlamak, onları muhtemel zararlara açık hale getirmek değil; tersine cesaretlerinin kapasitelerine göre olmasını sağlayarak gerçekçi olmalarını sağlamaktır.

[92] **Age,** 372.
[93] **Age,** 33.
[94] **Age,** 159.
[95] **Age,** 33.
[96] **Age,** 156.

Korku kazanmış çocukların da cesaretlerini geri kazanabileceğini belirten Rousseau, bunu aşamalı olarak yapmanın gerektiğini belirtir [97]. Cesaretlerini geliştirmek için çocukları kademeli ve sık olarak korktukları şeye maruz bırakmak gerekir. Aynı tekniği, 20. Yüzyılda John Watson ve asistanı Rosalie Rayner da kullanmış ve psikolojide "Küçük Albert Deneyi" diye adlandırılan deney ile insanların korkuyu da korkmamayı da öğrendiklerini göstermişlerdir[98]. Küçük bir tavşan gösterilen Albert, aynı anda korkutucu bir ses de kullanıldığından zamanla korkmayı öğrenmiş, daha sonra da aşamalı bir şekilde bu öğrenme silinmiştir. Bu tekniği 18. yüzyılda kullanan Rousseau, çocuğun korkularının üstüne gitmesine çabalarken onu korktuğu şeye tamamen ve yardımsız bırakmanın korkuyu daha da tetikleyeceğini belirtir. Çocuğu cesaretlendirmek adına yapılan aşamalı alıştırmanın olumsuz sonuç vermemesi için çocuğa yardımcı olunacağının hissettirilmesi gerekir. Bu şekilde kendini güvende hisseden çocuk, zamanla cesaret kazanacaktır.

Rousseau, cesaretin fazla kullanılmasını ve insanlığın amacını aşmasını da yanlış bulur. Cesaretten bahsederken, görev uğruna insanın kendinden vazgeçmesini övmez[99]. Çünkü doğal olarak bir insanın ilk görevi kendisini korumasıdır, başka bir görevi tamamlaması değil. Bu yüzden de bir insanın örneğin vatanı uğruna hayatından vazgeçmesi onursal bir durum değildir. Onun için önemli olan insanlığı korumaktır, cesaret de bu amaca hizmet ettiği ölçüde değerlidir. Çocukların korkularını yenmesi, tehlikelerin farkına varması ve cesur olmaları da onların hayatlarını kolaylaştırmak içindir. Böylesi bir fedakarlık, Rousseau için insanlığın kaybedilmesi olduğundan yanlış bulunur.

4.3.4. Özgürlük

Özgürlük, Rousseau'nun insanı tanımlamak için kullandığı üç saç ayağından biridir. Rousseau'ya göre "gerçekten özgür olan insan yalnızca yapabileceğini ister ve hoşuna gideni yapar"[100]. Diğer bir deyişle insan, ancak özgür olduğunda kendini gerçekleştirebilir ve bu özgürlük insanın kendi yasalarına uymayla mümkündür. Göre özgürlük, Rousseau'nun eğitiminin ana hedefidir ve bu sayede çocuğun zihinsel

[97] **Age,** 160-164.
[98] John B.Watson & Rosalie Rayner. "Conditioned emotional reactions." **Journal of Experimental Psychology**, c.3 s.1 (1920): 1.
[99] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 255.
[100] **Age,** 76.

gelişimi, yaşayarak öğrenmesi, sorumluluk algısı kazanması ve bireyselliği sağlanacaktır[101].

Rousseau insanın özgür olması gerektiğine bu kadar inanırken, eğitimine de bu özgürlüğü yansıtması beklenir. Nitekim Emile, doğanın öğrencisi olarak ve kalıp fikirlerden uzak yetişmiştir. Rousseau bu doğal özgürlüğü sağlamak adına çocukların her gün çayıra götürülmesini önerir[102]. Bu sayede çocuk doğada özgür kalacak, evin ve okulun duvarlarını yıkacaktır. Bunun yanında Rousseau'ya göre bir çocuk, tüm iyiliklerin başı olan özgürlüğü hem anne-babada, hem de kendinde sezmelidir[103]. Diğer bir deyişle özgürlüğü hem rol model almalı, hem de deneyimlemelidir. Öyleyse öğrenme için ikisi de gereklidir: deney ve rol model. Bu da çocuğu hiçbir bağlayıcılığa, hiçbir alışkanlığa ve seçime yöneltmemekle mümkündür[104]. Çocuk kısıtlanmamalı, deneyim kazanmasına izin verilmelidir. Bir çocuğun çirkin, kötü, iyi, güzel her türlü nesneyle tanışmasına izin vermelidir ki yetişkinliğinde bu nesneler çocuğun yaşamını kısıtlayıp özgürlüğünden çalmasın.

Çocukların istediği de ebeveynlerin korumacı tavırları değil, özgürlüktür. Onlar eğlenmek için acı çekmeyi göze alır, elleri mosmor olduğu halde dışarıda karla oynar, acıktıkları halde yemek yemeden oyunlarına devam ederler[105]. Rousseau ebeveynlerin bu davranışına anlam veremez. Eğer çocuğun eğlenmesi ve mutlu olması isteniyorsa, acı çekmek onlar için bir engel değildir. Bunun yanında çocukların özgürlüğünü almak, onlara yapılan büyük bir kötülüktür.

Çocuklara gerçek özgürlüğü ve daha az egemenliği verebilmek için; doğanın onlara verdikleri gücün kullanımı onlara bırakılmalı (zaten kötüye kullanmayı bilmezler), zeka-güç ve bedensel gelişimleri yardımla desteklenmeli, doğal olmayan hayallere ve arzulara mahal vermemek için yalnızca gerekli olan yardım yeterli miktarda sağlanmalı, ve çocukların doğalarından gelen istekleri ile düşüncelerinden gelen istekleri dikkatle ayırt edilerek giderilmelidir[106].

Rousseau gerçek iradenin de özgürlükle mümkün olduğunu belirtir[107]. Alışkanlık, insanın özgürlüğüne vurulan bir kettir. Rousseau da bu doğrultuda,

[101] Rezzan Özgen, **Eğitime Alternatif Felsefi Yaklaşımlar,** (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 27.
[102] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 67.
[103] **Age,** 76-79.
[104] **Age,** 45.
[105] **Age,** 81.
[106] **Age,** 53-54.
[107] **Age,** 391.

öğrencisine kötü bir alışkanlık edindirmektense onun hata işlemesini ister[108]. Çünkü Emile kötü bir alışkanlık kazandığında bundan sözde iradesi ile kurtulamaz, ancak hatasından özgürlüğü sayesinde dönebilir.

4.3.5. Tutku ve Aşk

Jean Jacques Rousseau, duygular arasında insanın tutkularına ve aşk duygusuna da yer vermiştir. Ona göre tutkular, kendimizi korumamızı sağlar ve doğaldır, onları yok etmeye çalışmak ise yanlıştır[109]. Tüm felsefesi doğallık üzerine kurulu olan Rousseau, tutkuların doğmasını engellemenin de yanlış olduğunu belirtir. Bunun yanında Rousseau, medeni hayattaki insanların tutkularının artık doğal tutkular olmadığını belirtir. Özellikle *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev* kitabında toplumun getirdiği önceliklerden bahseden ve bunların doğal olmadığını belirten Rousseau, toplumun insanda uyandırdığı ve tutku haline gelmiş bu hisleri de doğru bulmaz.

Rousseau'ya göre doğal tutkular insanın kendisine olan sevgiden türeyen, müdahale edilmemiş duygulardır[110]. Onları kötüye çeviren ise hayal gücüdür. Hayal gücü tutkuları besler ve büyütür. Büyük tutkulara sahip olmaksa, Rousseau için ahlakta bozulmalara yol açar. İnsana zarar veren bu büyük tutkuların doğmasını engellemek de öğretmenin görevidir. Ergenlik döneminde değişen ve arzuları gelişen öğrenci için, daha öncesinde önlem alınması gerektiğini belirtir. Ergenlik dönemine girmiş bir çocukta önce düşünce ve kaygı, daha sonra istek oluşur. Fakat eğer bu çocuk düzgün yetiştirilmiş bir çocuksa, istek yerine dostluk duygusunu hissedeceğini belirtir. Etrafındaki insanlara, kadın veya erkek olmasına aldırmaksızın, dostluk duygusu besleyecektir.

Rousseau'ya göre gençlik çağındaki isteklerden korumak amacıyla gençleri aşktan soğutmak da yanlıştır[111]. Aşk, bir yanılsamadır[112]. Olumlu sonuçlar getirmeyebilir, fakat var olması için kişide saygın niteliklerin olması gerekir ve Rousseau aşkın saygın bir duygu olduğuna inanır[113]. Aşk insanları birbirini öldürmeye, kıskançlığa iten bir duygu olsa da, bunun sebebi toplum düzeni ve medeniyetin yanlış değerlerindedir. Örneğin aşıkların kıskançlığı, aşk duygusunun

[108] **Age,** 477.
[109] **Age,** 283.
[110] **Age,** 284-296.
[111] **Age,** 495.
[112] **Age,** 469.
[113] **Age,** 286.

getirdiği bir özellikten ziyade, toplumların icadıdır[114]. Fakat eğer toplumun yargılarından bağımsız bir aşktan bahsediliyorsa, kıskançlığın yerinde sevgiliyi kazanma arzusu olacaktır.

Bir diğer örnek de, para ile aşık elde edebilmedir. Rousseau, parayla kadınları elde etmenin kolay olduğunu, fakat bunun asla gerçek aşk olmayacağını belirtir[115]. Çünkü Rousseau'ya göre gerçek aşkı duygu yüklüdür, uyumdur ve ahlak gerektirir. Emile'nin de bu duyguyu doğru hissetmesi için önce kendine ait değerlerinin oluşması sağlanmış, daha sonra da bu tarz gösteriş odaklı ilişkilerin ne kadar kötü olduğunu göstermek için Rousseau onu Paris'te gece gezintilerine çıkartmıştır. Bu gezintilere çıkmadan önce aldığı bir diğer önlem de Emile ile aşk ve evlilik üzerine yaptığı konuşmadır. Hayal gücünün tutkuları arttırdığını bilen Rousseau, önce Emile'nin hayal gücünü sınırlandırmıştır. Ona hayali bir eş figürü oluşturan Rousseau, Emile'nin hayallerini bu kadının süslemesini sağlayarak onun aşırılığa kaçmasını, büyüyen tutkusunun onun ahlakını bozmasını engellemiştir. Aşk duygusunu da çözümlemiş olan Rousseau, bu çözümlemeye paralel olarak Emile ve Sophie'nin de yanında olmuş, onların da aşklarını doğru hissetmeleri için yönlendirmelerde bulunmuştur. Zaman zaman Emile ile konuşarak, zaman zaman ikisi ile beraber konuşarak yönlendirmeler yapmıştır.

4.3.6. Sevgi

Rousseau, sevgilerin başına insanın kendisini sevmesini koyar[116]. İnsanın önce kendine özen göstermesi gerektiğini, bunun özenlerin başı olduğunu savunur[117]. Tabii bu özen, sevgiden gelmektedir ve insan ilk önce kendisi sevmelidir. Yalnız buradaki kendini sevme duygusunun, bencillikten uzak olduğunu belirtmek gerekir. Bencillikten ve kendine hayranlıktan uzak, bir insan olduğu için kişinin kendini sevmesinden bahsedilir.

İnsanın bir başkasını sevmesi de kendisini sevmesiyle başlar[118]. İnsan önce kendini sever ve kendisini sevip koruyan biriyle karşılaştığında başkalarını da sevmeye başlar. Bir kimsenin bize zarar verme ya da fayda sağlama niyetini göstermesiyle birlikte sevme duygusu bağlılığa, nefret duygusu da kine dönüşür. Rousseau'nun oluşturduğu bu denklem, White'a göre çözülmesi kolay bir denklem

[114] **Age,** 636-638.
[115] **Age,** 501.
[116] **Age,** 284.
[117] **Age,** 400.
[118] **Age,** 284.

değildir. Çünkü Rousseau, insanın sevgisinin önce kendini sevmesiyle başlayacağını kabul etmesi, başkalarını sevmesiyle çelişmekte ve sevgi durumunu gergin bir ipte oynama sanatına çevirmektedir[119].

Emile'ye de Rousseau'nun aşıladığı ilk sevgi, 'kendini sevme'dir. Ve Emile, kendisine iyilik yapan herkesi sever ve bu çok doğal bir duygudur[120]. Ayrıca insanları sevmek bir din görevidir[121]. Rousseau, Emile'nin kendisi gibi insanları seveceğini belirtir[122].

Emile'nin etrafındaki ilk insan Rousseau olduğundan, ilk önce de onu sevmesi beklenir. Rousseau da bir öğrencinin öğretmenini de sevmesi gerektiğini belirtir; fakat bu sevgiyi öğrenci kendisi fark etmelidir[123]. Öğretmen de bu sevgini karşılığında öğrenciyi kendisine bağımlı kılmamalı ve itaat istememelidir.

Bunun yanında Emile, insanları sevdiği için sevilmek de ister[124]. Bu sevilme isteği, Emile'de aşırı olmayacaktır. Çünkü Emile başkaları tarafından çok sevilmese de bu durum Rousseau için çok önemli değildir[125]. Bunun için de onu başkalarının sevgisini kazanacak şekilde değil, başkalarından bağımsız olarak sevgi duygusunu duyacak şekilde yetiştirir. Kendisi de Emile'yi başkalarına göre değerlendirmediği gibi, Emile'nin değerlendirmelerinin başkalarına göre olmasını istemez. Emile, başkalarından daha sevgi dolu bir çocuktur ve Rousseau için önemli olan budur. Diğer bir deyişle önemli olan başkalarının Emile'yi ne kadar sevdiği değil, Emile'nin ne kadar sevebildiğidir.

4.4. Hisseden Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi

İnsan, bir organizma olmanın daha ötesinde bir varlıktır. Rousseau, insanın hisseden bir varlık olduğunu, insanın varlığının buna bağlı olduğunu savunur[126]. Öyleyse Rousseau'nun insanı hisseden bir varlık olarak incelemesi beklenir. Nitekim Rousseau, eserlerinde insanı hisseden bir varlık olarak da ele almış, insan duygularına da yer vermiştir. Bu bölümde Rousseau'nun değindiği insan duyguları, onun eğitim felsefesi ile karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

---

[119] Richard White, "Rousseau and The Education of Compassion", **Journal of Philosophy of Education,** c.42 s.1 (2008): 36.
[120] Rosusseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 318.
[121] **Age,** 442.
[122] **Age,** 486.
[123] **Age,** 318.
[124] **Age,** 483.
[125] **Age,** 313.
[126] **Age,** 405.

4.4.1. Acı Çekmek / Mutluluk - Mutsuzluk

Rousseau, acı çekmeyi doğal bir duygu olarak görür. İnsanın acı çekebileceğini kabullenmesi gereklidir, çünkü bu insanın doğasında vardır. Acıyı kabullenmek, acı hissini azaltır. Eğer insan acı çekeceğini kabul etmişse, acı karşısında şaşırmayacak ve bu duruma daha kolay uyum sağlayabilecektir[127]. Bu yüzden de eğitimde, çocukları hayatın iniş çıkışlarına, aile çevresi dışından da gelebilecek kötülük ve zorluklara hazırlamanın gereğini vurgular: "Ona acıya katlanmayı öğretmek değil, onu acıyı hissetmeye alıştırmak gerekir". Çünkü çocukları korumak yeterli değildir, onlara kendilerini korumaları öğretilmelidir[128].

Çocuğun acı hissine alışması için onun doğal acılarla karşılaşması engellenmemelidir. "Acı çekmek onun öğrenmesi ve bilmesi son derece gerekli ilk şeydir"[129]. Aksi taktirde büyüdüklerinde acıya dayanamaz bir halde olurlar. Oysa herkes için hayatta, zevkten çok acı vardır[130]. Bu yüzden Rousseau, çocuğun acıyla karşılaştığı zamanlarda ebeveyn ve öğretmenlerin nasıl davranması gerektiğini belirler. Kaza anında telaş edilmemelidir, bu telaş yalnızca çocuğu daha fazla ürkütmeye yarar: "...acısını benim bu acıyı nasıl değerlendirdiğimi görerek değerlendirecektir[131]. Çocuklar bir ayna gibi yetişkinleri yansıtırlar. Öyleyse Rousseau'nun çocukların sosyal öğrenmeyi gerçekleştirdiğini savunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyal öğrenme, insanların doğrudan deneyim veya başkalarını gözlemle gerçekleştirdikleri öğrenmelerdir[132]. Albert Bandura'nın 20. Yüzyılda öne sürdüğü ve eğitimi derinden etkileyen bu öğrenme türü, Rousseau'nun eğitim felsefesinde de kendini gösterir. Çocukların yetişkinleri taklidi hakkında, insan doğasını inceleyen filozoflar ve psikologlar da görüşler öne sürmüşlerdir. Mary Cassat'ın "The First Mirror" isimli tablosunda da çocuk, annesine aynadan bakarak onun duruşunu almaktadır.

Rousseau da çocuklara acının karşısında nasıl tepki vermeleri, nasıl hissetmeleri gerektiğini öğretmek için anne ve babalara her ağladığında çocuğun yanına gitmemeyi önerirler. Narin çocuklar ağlamaklı olabilirler, bu durumda

---

[127] **Age,** 154.
[128] **Age,** 12-13.
[129] **Age,** 66.
[130] **Age,** 70.
[131] **Age,** 66.
[132] Albert Bandura, **Social Learning Theory** (New York: General Learning Press, 1977):17.

ağladığında çocuğun yanına gitmemek ve sakinleştiğinde yardım sağlamak çare olacaktır[133].

Acı çekmek, insanda mutsuzluk olsa da başkasının acı çekmesi bir insan için aynı mutsuzluk demek değildir[134]. Rousseau, başka bir insanın acı çekmesi karşısında acıma duygusunun hissedildiğini, fakat bu duygunun insanın kendisini başkasının yerine koyarak aynı acıyı hissetmemesinden dolayı duyduğu hazzın sonucu olduğunu belirtir. Bu durumda aslında acıma duygusu, yine insanın ilk eğilimi olan kendini koruma ve sevme eğiliminden türediği sonucu çıkar. Bu eğilim, insanın kendisine kötülük yapan birine acımamasında da ortaya çıkmaktadır[135]. Öyleyse acımak, sanılanın aksine salt empati sonucu duyulmuş yüksek onurlu bir duygu değil; aksine insanın yine bencilliğinin ortaya çıktığı bir duygudur. Rousseau da buna bağlı olarak Emile'nin şatafatlı bir hayat süren gençlere acıyarak bakmasını istemez. O gençler Rousseau ve Emile'ye göre mutluluktan uzaktır; fakat Rousseau Emile'nin onlara acıyarak bakmasını istemez ve bunun için Emile'yi yönlendirir. Bunun yerine ona, insanları sevmeyi öğretir. Çünkü mutlu olmak, bir insanın diğer insanları sevmesiyle mümkündür[136].

Mutluluk için ise Rousseau, doğal mutluluğu ön plana çıkartır. Doğal mutluluk acı çekmemeyi bilmektir[137]. Fakat burada kast edilen acı çekmemeyi bilmek, hiç acı çekmemekten ziyade karşılaşılabilecek güçlüklere hazırlıklı olmak ve bunları birer hezeyan olarak görmemektir. İnsan böylece acı çekmez. Çünkü mutlak mutluluk veya mutlak mutsuzluk imkansızdır: "Bu yaşamda her şey karışı, hiçbir arı duyguyu tatmıyoruz, aynı durumda iki dakika bile kalmıyoruz"[138]. Bu yüzden ne kadar az beklentimiz olursa, o kadar mutlu oluruz. Çünkü mutluluk, yetileri arzularına denk olmaktır. Bu yüzden mutluluğa ulaşmak, iradeli bir denge ile mümkün olabilir, bu iradeli denge de doğada vardır. "Her şeyin en iyisini yapan doğa"[139], insana arzuyu verdi. Ve bu arzu, düşünce dünyasıyla bağlantılı olduğundan sınırını çizmek zordur. İnsan her şeyi düşünebildiğine göre, her şeyi arzulaması da muhtemeldir. Fakat gerçek dünya sınırlı olduğundan, insanın yapması gereken beklentisini azaltarak bir denge oluşturmaktır. Bu açıdan Rousseau'nun mutluluk ile ilgili düşünceleri

[133] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 65.
[134] **Age,** 298.
[135] **Age,** 334.
[136] **Age,** 297.
[137] **Age,** 288.
[138] **Age,** 69-71.
[139] **Age,** 70.

Buddha'nın düşüncelerine benzer. O da Rousseau gibi insanın acı çekeceğini açıkça ifade eder ve ilkelerinin ilkine acı çekmeyi yerleştirir. Bu sayede insanı acı çekeceğine ikna eder ve beklentisini azaltarak mutluluğa ulaştırır. Beklentisi az olan insan, daha mutlu olur.

Nitekim insanın zayıflık da, Rousseau tarafından arzu ve imkanlarının uyumsuzluğu olarak tanımlanır. Ona göre "insan olduğu şey ile yetinirse çok güçlüdür"[140]. İnsan doğasında yetinmenin böyle bir yere sahip olduğuna inanan Rousseau'nun çocuklara, yetinmeyi ve arzularında ölçülü olmayı öğretmesi beklenir. Nitekim Rousseau da çocuklara imkanlarının kısıtlı olduğunu, zayıflıklarının hissettirilmesi gerektiğini savunur[141]. Bu hissettirme için de anne ve babanın, veya öğretmenin, çocuğun her arzusunu yerine getirmemesi gerekir. Ancak gereksinim duyduğu şeylerin gerçekleştirildiğini gören çocuk, arzularında doğal olarak daha ölçülü olacak, zayıflığını hissedecektir. Ancak bu uygulamada dikkatli olunmalı, çocuğun zayıflığı körüklenip anne ve babaya bağımlı hale getirilmemelidir. Çünkü bağımlılık, bir yetersizlik göstergesidir[142]. Çocuğun zayıflığından faydalanıp onu boyunduruk altına almak, onu mutsuzluktan alıkoyamayacak; aksine daha da mutsuz edecektir. Bunun için çocukların gereksinimleri arttırılmamalı, doğada gerekli olmayan hiçbir şey onlara ihtiyaç olarak sunulmamalı, verilenlerde ölçülü olunmalı ve böylece çocukların acı çekmeleri önlenmelidir.

Çocuğun mutluluğu için yapılması gereken diğer şey, mutluluğu başkalarından bağımsız hale getirmektir. Bu yolla Rousseau, başkalarını sevmeme ve onlarla ilgilenmemeden geçen mutluluk formüllerini – ki bu formüller klasik felsefede yerini almıştır – reddetmiştir[143]. Fakat başkalarından bağımsız olarak bir mutluluk inşa etmek de, insanın kendine ait kurallarının, değerlerinin olması ve bunlara göre hareket etmesini gerektirir. İnsanın başkalarının düşünce ve yargılarından bağımsız olmasının yolu ancak budur ve insan ancak bu şekilde alkışlanmasa da, ya da övülmese de kendi değerlerini gerçekleştirdiği için mutluluk duyar. Bu doğrultuda bir görüşle, Emile'nin de kendi ahlak kurallarına sahip olduğu görülür. Rousseau, Emile'nin sözde kurallara sözde bir uyum gösterisine engel olur[144]. Bu şekilde

[140] **Age,** 72.
[141] **Age,** 77-79.
[142] **Age,** 297.
[143] Arthur M. Melzer, **The Natural Goodness of Man: On The System of Rousseau's Thought** (Chicago: The University of Chicago Press, 1990): 20.
[144] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 108.

Rousseau, insan doğasında temel gördüğü özgürlüğü de mümkün kılmış, Emile'nin kendi kurallara uymasını sağlayarak onu özgürleştirmiştir.

Özgürlükle mutluluk arasındaki bu bağlantıyı Rousseau başka bir biçimde de ortaya koyar. Ona göre "özgürlüğümüzün huzuru birçok acıyı giderebilir"[145]. Rousseau'nun bu cümle ile ifade etmek istediği, özgürlüğün hem ruhsal hem de bedensel acıları dindirebileceğidir. Bedensel özgürlüğü kısıtlanan çocuk mutsuz olacaktır, çünkü hareket etme ihtiyacını karşılayamamaktadır. Aynı şekilde ruhsal açıdan da özgür bırakılmayan, kendisinden beklenen davranışlara göre yaşayan çocuk da çevrenin ona nakşettiği kuralları anlayıp ona göre davranmaya çalışacak, öngörü kazanmaya çalışacak önceden nasıl davranması gerektiğini kestirmeye çabalayacaktır. Oysa Rousseau'ya göre öngörü de insanı mutsuzluğa iter ve şimdiki zamanı yaşamasına engel olur[146]. Rousseau'nun özgürlük ve mutluluk arasında kurduğu bu bağ ve Emile'nin eğitiminde de bu bağı zedelememesi, onun insan doğası ve eğitim görüşleri arasındaki benzerliği tekrar gözler önüne sermektedir.

4.4.2. Kendi Algısı

İnsanın kendi algısı, onun kendini tanıması, anlamlandırmasıdır ve hemen hemen tüm felsefelerde olduğu gibi Rousseau'nun felsefesinde de önemli bir yere sahiptir. Bir önceki bölümde insanın kendini tanımasının, kendi gibi olması için önemli olduğu açıklanmıştı. Rousseau'nun insan doğası felsefesini üzerine inşa ettiği temel yapılar olan kendini sevme, kendini koruma, bireysel yaşam, özgürlük ve doğallığın hem bir gerekliliği hem de bir getirisi olarak "kendi algısı", insanın kendi varlığı fark etmesinin ötesindedir. Hem "kendi bilgisi"ni hem de "insan doğasına ait bilgi"yi içeren kendi algısı, böylece birçok erdemle kesişir konumdadır ve insanın mutluluğu için de bir ön koşuldur. Çünkü insan, kendini tanıdıkça neyin onu mutlu ettiğini ve seçimlerini fark eder[147]. Böylece öngörü kazanır, neyin ona yararlı olacağını bilir ve ona göre hareket eder. Rousseau'nun felsefesindeki "kendi algısı"nın bu merkeziliği ve diğer insanları etkilemedeki başarısı Ankersmith tarafından da fark edilmiş ve övülmüştür[148]. İnsanın kendini anlaması, onun için bir lütuftur ve insan Tanrı'ya ilk önce bunun için şükretmelidir[149].

---

[145] **Age,** 67.
[146] **Age,** 297.
[147] **Age,** 228.
[148] Frank R. Ankersmith, "Pygmalion: Rousseau and Diderot on the Theatre and on Representation", **Rethinking History,** c.7 s.3 (2003): 326, http://dx.doi.org/10.1080/0958517032000135283 [20.05.2016].
[149] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 387.

Kendini tanımanın eğitime yansımalarına gelince, Rousseau'nun bu konuya ilk dokunuşunu Emile'nin kendini tanımaya başladığı dönemde görürüz. Çocukluk döneminde tepkilerini dahi yansıtarak veren Emile, 16 yaşına kadar kendine dair bir algı geliştiremez[150]. Bu da Rousseau'nun gelişim özelliklerine göre insan hayatının ikinci bölümüne denk gelir ve Rousseau'ya göre insanın asıl yaşamı bu bölümde başlar. Çünkü insan, ancak o zaman "kendi bilinci"ne varabilir[151]. Rousseau'nun bu söylemine göre insan, kendi algısı olmadığında bir hiçtir, hayatı yok hükmündedir. Rousseau da bu algıya varmadan önce ve sonra neler öğrenilmesi gerektiğini bildirir.

Rousseau, insan hayatının ikinci dönemine oldukça büyük bir önem vermektedir. Örneğin Rousseau'ya göre çocuklar cinsiyetlerini 16 yaşından sonra öğrenmelidir[152]. Rousseau bu döneme kadar onların cinsiyet farkını öğrenmemeleri gerektiğini savunur. Fakat toplum içerisinde yaşandığı için eğer çocuğun bu yaştan önce bir farkındalığı gelişecekse, anne-babalara 10 yaşından önce bu farkın öğretilmesi gerektiğini söyler. Cinsiyet kavramının kendi bilincinin oluşmasıyla birlikte öğretilmesinin nedeni *Emile*'de tam olarak açıklanmasa da, kitaptan Rousseau'nun ergenlik dönemini bir çocuğun farkındalığının ve isteklerinin arttığı bir dönem olarak görmesi, bu dönemde tutkularına esir olması, 10 ile 16 yaşları arasında öğrenilecek bir cinsiyet farkındalığının çocuğu tutkularına esir edebileceği düşüncesi gelişir. Rousseau, eğer çocuk 10 yaşından önce, yani cinsi duyguları uyanmadan önce kendi cinsiyetini öğrenirse bu duruma alışmış olup aşırılığa gitmeyeceğini düşünmüştür. Hâlbuki araştırmalar, çocukların cinsiyet farkındalığının 5 yaşına kadar geliştiğini göstermektedir[153] [154].

Rousseau için 16 yaşına erişmiş bir çocuk, artık öncekinden daha farklıdır. Bu yüzden öğretmen, bu yaştan sonra bir dost gibi davranmalı, söylemlerini ve tavrını değiştirmelidir. Artık öğretmenin karşısında bir çocuk değil, bir birey bulunmaktadır. Kendinin farkına varan genç, başkalarını da anlamlandırmaya başlayacaktır. Eğer bu

[150] **Age,** 299.
[151] **Age,** 67.
[152] **Age,** 290.
[153] Lorein Nadelman. "Sex Identity in American Children: Memory, Knowledge, and Preference Tests". **Developmental Psychology**. c.10 s.3, 1974: 415.
[154] Marsha Weinraub, & L. Brown, "Crushing Realities: Development of Children's Sex Role Knowledge", **The Stereotyping of Women: Its Effects on Mental Health**, ed. V. Franks & E. Rothblum, (New York: Springer, 1983)'den aktaran Marsha Weinraub, , Lynda Pritchard Clemens, Alan Sockloff, Teresa Ethridge, Edward Gracely, and Barbara Myers, "The Development of Sex Role Stereotypes in the Third Year: Relationships to Gender Labeling, Gender Identity, Sex-Types Toy Preference, and Family Characteristics", **Child Development**, c.55 s. 4 (1984): 1496.

dönemde gence hala çocuk gibi davranılırsa, genç öğretmenden uzaklaşacaktır ve öğretmenine yakın hissetmeyecektir.

Rousseau'nun kendi bilincine erişen çocuğa artık farklı davranması şaşırtıcı değildir. Çünkü o çocuk, artık kendini hissetmeye ve çözümlemeye başlamış, hayatının ikinci dönemine adım atmıştır. Rousseau'nun insan doğası felsefesinde oldukça önemli bir yer ayırdığı bireysellik, ancak kendi bilincine ulaşan bir birey tarafından kazanılabilecektir. Kendi bilincinin felsefede ulaştığı noktalar da göz önüne alınırsa, Rousseau'nun bu davranışı ve öğüdü daha iyi anlaşılabilecektir. Nitekim kendi bilinci ve bu yolla erişilen bireysellik, bilginin öznelliğine ve her insanın farklı olduğu görüşüne kadar uzanmaktadır. Rousseau'dan yaklaşık yüz yıl sonra çeşitli görüşler öne sürmüş olan Wittgenstein, öznel bilgiden bahsederken kendi bilincine de atıfta bulunur. Wittgenstein'a göre insanın sahip olduğu bilgi ve deneyimler yalnızca onun olmakla kalmaz, aynı bilgi ya da deneyime aynı anda ve şekilde ulaşan iki kişinin algılamaları da farklı olur[155]. Çünkü kişinin kendi bilinci, etrafındakileri nasıl algıladığını da etkiler.

4.5. Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi

4.5.1. Hükmetme

Rousseau'ya göre insan, ilk toplum oluşumlarında – ailede – baba tarafından, devletlerde ise yönetici tarafından idare edilir. Toplumun getirisi olan bu yönetme ve hükmetme, insanın da eğilimlerinden biridir ve Rousseau'ya göre bu eğilimin önlemleri daha ilk yaşlarda alınmalıdır.

Rousseau'ya göre çocuklar hükmetmeye çok kolay alışır[156]. Buradan hareketle Rousseau, çocukların ebeveynlerine egemen olmaması için, yalnızca sevgiye ve ilgiye ihtiyaçları olduğunda sevip okşamak gerektiğini savunur. Rousseau'nun insan doğası felsefesi göz önüne alındığında, sevgi konusunda ihtiyaç bazlı bir yol izlemesi şaşırtıcıdır. Çünkü ona göre insan, doğasında sevgiyi barındıran bir varlıktır ve onun doğasını bozan fazla sevgi değil, kötü deneyimler ve gözlemlerdir. Halbuki Rousseau, çocuklara gösterilen aşırı ilgi ve her istediklerinin yerine getirilmesinin onları hükmetmeye alıştıracağını savunur. Kötü ile karşılaşmanın veya kötünün bilgisine ulaşmanın insanı iyilikten ayıracak tek sebep olarak sunan Rousseau'nun sevgi gibi bir iyilikten bu sonuca varması şaşırtıcıdır.

[155] Peter M. S. Hacker, **Wittgenstein: On Human Nature** (London: Phoenix, 1997), 24-25.
[156] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 53–54.

Rousseau'nun felsefesinde hükmetme, çocukluktan başlayan bir arzudur. Ona göre çocuklar, istediklerini elde etmek için ağlamaya da teşebbüs edebilirler ve bu, çocuğu yetiştirenlerin suçudur [157] . Çünkü çocuk, kelimelerle kendini ifade edebilecekken kendisine daha kolay yoldan fayda sağlayan bir yönteme, ağlamaya başvurmuştur. Bu yolla ebeveynlerine ya da öğretmenine söz geçirebileceğini fark etmiş olan çocuk bunu kullanmaktan çekinmeyecektir. Rousseau'nun bu noktadaki tavsiyesi, ebeveynin veya öğretmenin tepkilerine dairdir. Bu durumda yapılması gereken, çocuğun istediği şeye gerçekten ihtiyacı olup olmamasına bakarak tepki vermektir.

Çocukların konuşmayı öğrenmeden önceki ağlamaları ise Rousseau'ya göre normal ve olağandır[158]. O zaman da onları korkutarak sindirmenin yanlış olduğunu, bunun çocukları onları köleliğe veya hükmetmeye iteceğini belirtir. Burada ebeveyn, bakıcı veya öğretmenin yapması gereken çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak ve bu ilk iletişimi sağlıklı bir biçimde yönlendirmektir. Çünkü çocukların ağlaması, "toplumsal zincirin ilk halkasını" [159] oluşturur ve çocukla toplum (anne, baba, süt anne, hizmetçi, bakıcı, vs) arasında bir bağ oluşmasını sağlar: minnet bağı. Fakat hükmetmeyi öğrenen çocuk, bu duyguyu doğadan değil, onun ihtiyacını karşılamayan bakıcı/ebeveynden almış olur. Fakat çocukların doğasında hükmetmek yoktur; doğa onları boyun eğilsinler diye değil, sevilsinler diye yaratmıştır[160].

Çocukların istediklerini anlatması, Rousseau'ya göre konuşma becerisi gelişmeden önce de gerçekleşebilecek bir olaydır[161]. Ona göre çocuklar, konuşmayı öğrenmeden de kendilerini anlatmayı öğrenmelidirler. Bunun için de ebeveynin yapması gereken, çocuğun bile her dediği anlamamaktır. Rousseau bu konuda çok daha erkenden önlem almaya çalışır, çocuklara her söylediklerinin dinlendiğini hissettirmenin onlara hükmedebildiklerini hissettireceğine inanır. Çocuğun asla söz geçirdiğini hissetmemesi gerektiğinden, ebeveyne önerisi çocuğun her dediğini anlamamak olur. Böylece konuşmayı öğrenen çocuk onu anlamak için çırpınan ebeveynden daha fazla gayret içinde olacak, ancak isteklerini ifade edebildiğinde onlara ulaşacağı çocuğa hissettirilebilecektir. Eğitim içerisinde ihtiyacı ön plana alan Rousseau'nun konuşmayı öğrenen çocuğun ihtiyaçlarından evvel konuşmayı

[157] **Age,** 65.
[158] **Age,** 49-51.
[159] **Age,** 49.
[160] **Age,** 83.
[161] **Age,** 62.

öğrenmesini düşünmesi onun felsefesi ile çelişmektedir. Ayrıca konuşmanın öğrenilmesi ile ilgili yapılan araştırmalarda çocukların söylediklerinin anlaşılmasının onların dil öğrenimine olumsuz etki edeceğinden hiç bahsedilmemiştir. Stoner'ın insan doğası görüşlerinde de çocukların dil gelişiminde bebek taklitlerine, düzgün cümlelere dikkat edilmesi gerektiğinden bahsedilmiş; fakat çocukların anlaşılmasının kötü etkilerine hiç değinilmemiştir[162].

Rousseau'nun hükmetme konusunda aldığı bir diğer önlem de, çocuğun kendi başına ulaşabileceği şeyleri de onlara vermemektir[163]. Bu sayede çocuk yapabileceği şeyler için hükmetmeyecek, kendisinin ulaşması sağlanarak bireyselliği de kazandırılmış olacaktır. Rousseau'nun görüşleri çocukların konuşarak istekte bulunması ve kendi başlarına ulaşabilecekleri şeylerin onlara sağlanmaması konularında aşırı gibi görünse de, onun insan doğası felsefesiyle uyum içerisindedir. Rousseau'ya göre ("Yöneten ve Yönetilen İnsan" başlığında da belirtildiği gibi) insan zorunluluğu olmadıkça hükmetmez ve hükmedilmez. İnsan doğasının bu durumunda Rousseau'nun aldığı önlemler kısmen aşırıya kaçsa da anlaşılabilirdir.

Hükmetmeye alıştırılmayan çocuk, aynı zamanda boyunduruk altında olmaya da alıştırılmamalıdır. Ebeveynlerin ve öğretmenlerin sözlerinin dinlenmesini istemesi, çocuğun ne durumda olursa olsun onların dediklerini yapmalarını beklemeleri Rousseau'ya göre yanlıştır. Çocuklar anne-babanın veya öğretmenlerin sözüyle bir davranışta bulunmaz[164]. Nasıl onların isteklerini yerine getirmek için gerçek sebepler gerekiyorsa, yetişkinlerin sözünü dinlemesi için de çocukların sebeplere ihtiyaçları vardır. Rousseau'nun istediği sebepse, çocuğun ebeveyne veya öğretmene güven duyması ve olayları deneyimlemesidir. Çocuk öğretmenine veya ebeveynine güvenirse, yapması istenen bir şeyin ona fayda sağlayacağını, yapmaması istenen bir şeyin de ona zarar vereceğini bilir. Bu güven de ancak deneyimle kurulur. Çocuğun sıcak tencereye yalnızca baba dokunmamasını söylediği için dokunmaması, Rousseau'ya göre çocuğa faydalı olmayacaktır. Çocuğun tencerenin sıcak olduğunu anlaması, buradan hareketle de bir daha sıcak maddelere dokunduğunda canının yanacağını tahmin etmesi gerekir. Çocukları bu şekilde yönetmek, onların öngörü sahibi olmalarını engeller ve yönetilmeye alıştırır.

---

[162] Winfred S. Stoner, **Natural Education,** ed. M. V. O'Shea (Brooklyn: The Bobbs-Meryl Company, 1914), 34.
[163] Roussaeu, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 50-51.
[164] **Age,** 229.

Çocuklar akıl okuma ve hükmetme konusunda oldukça iyi, hatta öğretmenden çok daha iyilerdir. Öğretmen baskısından kurtulmak için onun aklını okur ve davranışlarını buna göre düzenler. Bu durumda elbette ki kazanan hep çocuk olacaktır ve öğretmen ona hükmettiğini düşünse dahi hükmedilen olacaktır. Asıl olması gereken senaryoda ise çocuk kendisini efendi sanmalı, fakat esas efendi öğretmen olmalı[165]. Eğer bu senaryo gerçekleştirilebilirse, çocuk kendini rahat hissettirecek ve kendini gerçekleştirebildiği için beklenenden fazlasını verecektir. Ayrıca yalan söylemek veya kandırmak zorunda kalmadığı için öğretmeni aldatmaz, ona karşı yalın ve dürüst olacaktır. Böyle bir durumda çocuk ne hükmetmediği ve hüküm altında olmadığından ne isyankar ya da kıskanç, ne de aldatıcı ve intikamcı olur[166].

Peki, hükmetmeye alışmış çocuklar için ne yapılabilir? Rousseau, bu sorunun da cevabını vermektedir. Kitabında her istediği yapılan bir çocuğun durumundan bahseder ve bu her istediği yapılan küçük varis, etrafındaki herkese hükmetmektedir. Rousseau bu çocuğa mürebbilik yaptığı dönemde çocuğun her istediğini yapmaz. Hatta düzmece bir oyunla yanında kimsenin olmamasına rağmen sırf kendi isteğini gerçekleştirebilmek için gezmeye çıkan küçük varis kendisine zarar gelebileceğini zanneder. Böylelikle uzlaşmayı öğrenen varis, Jean Jacques'ın kurallarına uymanın gerekliliğine de inanır[167]. Rousseau'ya göre bu küçük varisin kaprisleri doğasından değil, ona uygulanan kötü disiplinden ileri gelmektedir[168]. Şımartılmış çocukları eğitmek için şatafatlarından arındırmak, süslerinin eğlencelerine engel olduğuna onları inandırmak gereklidir[169].

4.5.2. Saygı

Rousseau, saygı duyma ve duyulmanın insan doğasında kendiliğinden var olduğuna inanır ve bunu insanın bir eğilimi olarak görür ve bu görüşünü şöyle dile getirir: "Küçük düşmek hiç sevilmez; onlar her zaman önemli bir rol almayı isteyeceklerdir; bu, özsaygının seçimidir, çok doğal bir seçimdir"[170]. Fakat özsaygı, insanın iyilik veya ahlak durumuna benzemez. Çünkü Rousseau'ya göre çocuğun

[165] **Age,** 136-137.
[166] **Age,** 285.
[167] **Age,** 140.
[168] **Age,** 138.
[169] **Age,** 148.
[170] **Age,** 129.

özsaygısı hiçbir zaman hoşnut olmaz[171]. Bu yüzden de Rousseau çocuğun özsaygısının biçimlendirilmesi gerektiğinden bahseder. Rousseau'nun bu görüşü, onu manipülatör bir eğitmen olarak gören Gay'in[172] görüşlerini haklı çıkarır niteliktedir. Nitekim insan doğasındaki özsaygının biçimlendirilmesi, insan doğasına yapılan bir müdahaledir ve Rousseau'nun insan doğası ilkeleriyle örtüşmediği gibi onun özgürlük düşüncesiyle de zıt düşmektedir. Fakat Rousseau, bu görüşlerini eğitime yansıtırken daha yumuşak bir yöntem kullanmış ve özsaygıya karşı sevgiyi ön plana çıkartarak çocuğun kibre ulaşmasını engellemiştir. Örneğin bir çocuk ön planda annesini tutuyor ve onu diğerlerine tercih ediyorsa, annesinden de aynı tercihi bekleyecektir. Çünkü özsaygı, karşılıklı tercihi gerektirir. Rousseau ise bunun yerine çocuklara kendilerini sevmenin öğretilmesini vurgular, bu sayede tercihlerden ziyade sevgiler ön planda olacaktır.

Emile, ergenlik dönemine girip de etrafındakileri fark etmeye başladıktan sonra etrafındakileri anlamaya çalışır[173]. Bu durumda Emile'nin ilk duygusu insanlar arasında en üst sıraya yerleşmek olur, bunun sebebi de Emile'nin kendisine duyduğu saygıdır. Bu noktada Rousseau, Emile'ye başkalarının ne düşündüğünün önemsiz olduğu fikrini aşılamaya çabalar. Böylece Emile başkalarından bağımsız ve üst sıraya yerleşme isteğinden yoksun olarak yaşayabilecektir. Esas olan, insanın kendine biçtiği değerlerdir.

İnsanın toplumda saygılı ilişkiler sürdürebilmesi için benimsenen görgü kuralları ise, Rousseau'nun benimsediği gereklilikler değildir. Ona göre bir insan, "Teşekkür ederim" demeden de minnettar kalabilir[174]. Fakat öte yandan saygıyı koruyabilmek adına bazı görgü kurallarını uygulanmasının; ama bu kuralların ezbere ritüellerden ziyade sebepleriyle anlatılan yargılar olarak öğretilmesi gerektiğini savunur[175]. Bunun için rol model olmak da ziyadesiyle önemlidir. Rousseau bu konuda annelerin, süt anneler hakkındaki konuşmalarını eleştirir. Ona göre anneler, kendilerini benimsetmekte zorluk çekerler. "Bu sakıncaya bulunan çare, sütannelere gerçek hizmetçiymiş gibi davranarak, çocuklara onları küçümsemeyi öğretmektir"[176]. Fakat bu şekilde çocuk, süt anneye saygı duymamayı, onu küçümsemeyi öğrenerek diğer insanları da küçümseyebileceğinin farkına varacaktır. Aynı şekilde öğretmeni

[171] **Age,** 285.
[172] Gay, **Age,** 531.
[173] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 320.
[174] **Age,** 202.
[175] **Age,** 466.
[176] **Age,** 18.

de küçümsemek ve hakkında kötü konuşmak, çocuğun öğretmene olan bakış açısını da değiştirecektir. Ailenin bir olguya ya da bir kişiye olan tutumu, çocuk tarafından da paylaşılacaktır. Öyleyse ailenin eğitimi birincil eğitim olarak kabul edilebilir ve çocuğun saygıyı öğrenmesinde de örnek olmalılardır.

4.5.3. Eğitim ve Toplum

Toplum, insanı yakından etkileyen bir faktördür. Rousseau köylerdeki insanların daha uzun süre masum kaldıklarını, hatta evliliklerinin de daha sağlam olduklarını belirtir[177]. Ve insanın gelişim evrelerinden biri olan ergenlik, uygar devletlerde, cahil devletlere kıyasla daha erken gelişir. Bunun yanında köy hayatı, medeni toplumlara kıyasla her şeyin daha basit ve doğala yakın halinin yaşandığı bir yaşam biçimidir.

Rousseau, toplum hayatını insan doğasına uygun bulmaz. Ona göre "İnsan, hayvanlar arasında en az sürü halinde yaşayabilen hayvandır"[178]. Bu görüşüyle Rousseau yalnızca toplum hakkında yeni görüşler öne sürmekle kalmamış, "millet" kavramında değişikliğe yol açmıştır[179]. Bu yüzden sıkışık olarak değil, yeryüzüne yayılarak yaşamalıdır. Toplum içerisinde ise insan, –kundaktan kefene kadar - sıkışmış bir vaziyettedir[180]. "Toplum, insanı yalnızca kendi gücü üzerindeki hakkını elinden alarak değil, özellikle bu gücü onun için yetersiz kılarak zayıf kıldı"[181].

Rousseau, insanın toplumsal hayat sayesinde kendisine hiç yetmediğini, erişkin olacağı yerde çocuklaştığını ifade eder[182]. Gücü, git gide daha da eksik kalır. Toplum, insanın doğasında olmayan değerler ve uygulamaları onun için gerekli kılarak insanı git gide daha da yetersizleştirir. Bunların arasında nezaket kuralları da vardır.

Rousseau, bir çocuğun toplum kurallarına ve değerlerine doğuştan alışkın olmadığını savunur. Örneğin şık bir akşam yemeği onun zamanında toplumca gayet güzel ve değerli addedilen bir şey iken, Rousseau'nun yetiştirdiği Emile böyle şatafatlı bir sofradan hoşlanmaz ve Rousseau sayesinde sormayı öğrendiği "neye

---

[177] **Age,** 287.
[178] **Age,** 39.
[179] Allan Bloom, "Rousseau: The Turning Point", **Confronting The Constitution: The Challenge To Locke, Montesquieu, Jefferson, And Thefederalists From Utilitarianism, Historicism, Marxism, Freudianism, Pragmatism, Existentialism...**, ed. Allan Bloom ve Steven J. Kautz (Washington: American Enterprise Institute, 1990), 210.
[180] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim ÜZerine**, 13.
[181] **Age,** 76.
[182] **Age,** 78.

yarar?" sorusunu bu sofra için de sorar[183]. Fakat Rousseau bunun sağlanabilmesi için çocukların toplumdan soyutlanması gerektiğini savunur. Öyleyse toplumla birlikte yaşayan çocuklar toplum değerlerinden uzak kalamayacaktır.

Rousseau'ya göre insanın toplumla olan ilişkisi, malı ve mülkü ile değildir[184]. İnsanın topluma katacağı şey kendisidir ve bunu yapabilmesi için topluma hizmet etmesi gerekir. Rousseau çalışmayan bir insanın bir toplumun dolandırıcısı olduğunu ifade eder. Emile de topluma faydalı bir birey olmalıdır. Bu gerekliliği kendisi keşfeder[185]. Rousseau bu noktada yine bir rehber konumundadır ve Emile'ye topluma nasıl faydalı olduğunu sorarak onu yönlendirir. Soru-cevap yöntemiyle gerçekleştirilen bu öğretim, Emile'ye topluma faydalı olması gerektiğini öğretecektir.

İnsanın topluma faydalı olması gerektiği fikrinden de anlaşılacağı gibi, Rousseau, eğitimin toplumla ilişkisini eğitimden topluma bir yön çizerek de göstermiştir. Rousseau, nitelikli bir eğitimin yararından bahsederken ilk önce topluma olan faydasına değinir[186]. Çünkü böylece iyi marangozlar, iyi camcılar, iyi insanlar olacaktır ve bu en çok toplumun faydasınadır. Bu açıdan Eflatun ile benzerlik gösteren Rousseau, bir işi en iyi yapacak olanın tespit edilip ona göre hareket edilmesini daha doğru bulur.

Emile insanlarla beraber yaşamak için yaratılmıştır ve "toplumun bir üyesi olarak, topluma karşı görevlerini yerine getirmelidir"[187]. Bu görevler yalnızca meslekte iyi olmayı, iyi işler yapmayı değil; vatandaş ve ahlaksal bir varlık olarak da görevleri yerine getirmeyi gerektirir. Rousseau, Emile'nin iyi bir vatandaş olması için ona şu öğüdü verir: "Çocuğum, özel çıkar bizi aldatır; aldatmayan yalnızca doğrunun umududur"[188]. Rousseau'nun bu öğüdünde *Toplumsal Sözleşme*'sinde bahsettiği insan ve vatandaş figürlerinin etkilerini görmemek imkansızdır. Jean Jacques, Toplumsal Sözleşme'de genel istemden bahseder ve insanların bu sayede birlikte yaşayabileceklerini öne sürer[189]. İnsan doğası, özel çıkarlarını düşünürken diğer insanları yok saydığından Rousseau genel istemin gerekliliğine işaret eder.

[183] **Age,** 250.
[184] **Age,** 257.
[185] **Age,** 270.
[186] **Age,** 254.
[187] **Age,** 465.
[188] **Age,** 444.
[189] **Age,** 22.

Böyle bir insan doğası resmi çizen Rousseau, öğrencisini de özel çıkara değil, genel isteme özendirir.

Özel çıkarlara aldanmama, Rousseau'ya göre erdemli olmanın da bir gerekliliğidir. İnsanın ahlaksal yönünün de toplumdan etkilendiğini savunan Rousseau, Emile'nin önce insanları tanımasını ister[190]. Rousseau, insanın toplumda yaşadığının farkındadır; fakat bunun yanında toplum bağımlısı bir kimse yetiştirmek niyetinde olduğu pek söylenemez: "...doğayı sev, başkalarının fikirlerine önem verme ve insanı tanı"[191]. İnsanı tanımak için de, Rousseau'ya göre çocuğun hem tarafsız hem de ilgili olması gerekmektedir.

Fakat insanlar, modern toplumlarda Rousseau'nun doğallık felsefesine uygun olmayarak, belirli ritüeller, kutlamalar ve doğal olmayan değerler etrafında hayat sürmektedir. Gençlere bu durumu bizzat gösteren Rousseau, insanların toplumsal hayatta maskeler taktığını bildirmenin gerekliliğini savunur[192]. Rousseau'nun bu görüşü, Natüralizme uygun bir görüştür ve Natüralist şairlerden James Thomson da "A Complaint on the Miseries of Life [Hayatın Istıraplarına Bir İntizar]" adlı şiirinde medeni hayattaki bu maskelerin, uydurma düzenlerin ne kadar acı verdiğini anlatır[193]. Rousseau'ya göre maskelerin farkına varırken gençlere acıma duygusunun aşılanması gerektiğini, maske taktıkları için insanlardan nefret etmemeleri gerektiğinin hissettirilmesi gerektiğini savunur. Rousseau'ya göre bir genç, arkadaş çevresinin maskelerinin farkında olmalı ve onları sevmelidir. Çünkü bu genç maskelerin altındaki asıl insanların iyi olduklarını bilir, ve asıl sevdiği insanlar maskelerin altındaki insanlardır. Bu yapılırken gencin kendisini bozarak dedikoduya yönelmemesi önemlidir. Acıma duygusu tüm insanlık için hissedilmeli, ama bir zayıflığa dönüştürülmemelidir[194].

Bir öğretmen olarak Rousseau, Emile'nin yanlış değerlere sahip insanlara acımasını sağlamak için onu vakti gelince, yani gençlik çağına geldiğinde medeni toplumla tanıştırır. Daha erken davranmamasının sebebi, öğrencisinin akıl edebilecek yaşa gelmesini beklemesidir. Rousseau'ya göre insan çocukluk döneminde düşünme becerilerini ve benlik algılarını geliştiremediğinden ("Kendi Algısı" bölümüne göz atınız) çevreyi de anlamlandırmakta zorlanacaktır. Bu yüzden Rousseau önce

[190] **Age,** 330-334.
[191] **Age,** 330.
[192] **Age,** 322.
[193] James Thomson, **Seasons** (London: The World's Poetry Archive, 2012), 5.
[194] Rousseau, **Emike Ya Da Eğitim Üzerine,** 348.

Emile'nin kendisini algılayabilmesini beklemiş, sonra medeni topluma girerken ona belirli ve sınırları çizilmiş bir amaç vermiş (bu amaç Emile'ye uygun, iyi huylu bir eş bulmaktır) ve onu daha sonra medeni toplumla tanıştırmıştır. Tanışma sırasında ise müdahalede bulunmamış, Emile'nin kendiliğinden bu toplumdan hoşlanmamasını ve bunu dile getirmesini beklemiş, Emile düşüncelerini açtığında ise ona bu insanların maskeler taktığını ve onlara acımak gerektiğini anlatmıştır. Böylece hem Emile'yi toplumun zararlı etkilerinden korumuş, hem de onun insanları sevme eğilimine zarar vermemiştir.

İnsan doğası, başkalarından bağımsız olarak iyidir ve ne yergiye ne de övgüye ihtiyacı yoktur. Maskelerinden dolayı insanlara acımayı öğrenmiş ve onları hala sevmeye devam eden Emile, tam tersi bir durumda övgüleri de fazla kullanmayacaktır [195] . Emile topluma girdiğinde, fark edilmek için fazla konuşmayacak, topluma uygunsuz hareketlerde bulunmayacaktır. Rousseau, Emile'nin toplum tarafından övgü beklememesi için onu başkalarının düşünce ve yargılarından sıyırmış, ona başkalarının zihinlerinden bağımsız olarak iyi olduğunu ve kendisini sevmesi gerektiğini aşılamıştır.

4.5.4. Aile

Rousseau, aileyi en küçük toplum olarak ele alır ve onun için evlilik tüm ilişkilerin, tüm duygulanımların besinidir[196]. Bunun yanında aile, çocuğa ilk eğitimin verildiği yerdir. Aile, özellikle anne, çocuğun bakımından ve eğitiminden mükelleftir.

Rousseau'ya göre annelik, doğa tarafından verilmiş bir görevdir ve çocuğun varlığı da ancak anneye bağlıdır: "Anne yoksa çocuk da yoktur"[197]. Çünkü çocuğun anne sevgisi, zorundalık olmadan gelişmelidir ve böylece çocuk 'sevme'yi öğrenmelidir. Aksi taktirde bunun geri dönüşü yoktur. Annesini sevmeyi öğrenemeyen bir çocuk, sevgiyi de öğrenemeyecektir. Dolayısıyla ilk insanlık görevi olan 'kendini sevme'yi de gerçekleştiremeyecektir. Bu yüzden Rousseau, annelerin işlerini, diğer bir deyişle anneliklerini layıkıyla yapmaları gerektiğini savunur. Anneliklerin layıkıyla yapılması, tüm insanların hayatını düzenleyecektir. Kendini ve çevresindekileri sevmeyi annesiyle öğrenen, annesi tarafından sağlıklı bir şekilde yetiştirilen erdemli çocuklar, yaptıkları her şeyi en iyi şekilde yapacaklardır. Bu

[195] **Age,** 480-481.
[196] **Age,** 286.
[197] **Age,** 20.

yüzden Rousseau'nun öğüdü şu şekildedir: "Herkesin asıl işine dönmesini istiyorsanız, işe annelerden başlayın"[198]. Çünkü annenin işinin bozulması diğer her şeyi değiştirir niteliktedir. Bu kelebek etkisi tüm hayatı değiştirecek, büyük bir olaydır. Öyleyse bir annenin, bir kadının topluma etkisi, yadsınamayacak kadar büyük denebilir.

Çocuk eğitimi konusunda Rousseau her ne kadar anneyi ön planda tutsa da, babayı da çocuklardan sorumlu tutmuştur. Rousseau'ya göre çocukların her biri, "sakat olsunlar ya da olmasınlar, ister güçsüz ister güçlü kuvvetli olsunlar, her biri babanın elinden tutması gereken bir emanettir ve evlilik karı koca arasında olduğu gibi doğa ile de yapılmış bir sözleşmedir"[199]. Burada da görüldüğü gibi babanın bu görevi, doğanın ona verdiği görevdir. Rousseau insan doğasında babalık rolünün, çocukla ilgilenmektir. Fakat Rousseau kendi çocuklarını yetimhaneye bırakmış ve kendi evliliğini de pek öyle doğa ile arasındaki bir sözleşme olarak görmemiştir.

Aile, çocuğun ilk gözlem yeridir. Daha önceki bölümlerde çocuğun tepkilerini anneden veya en yakınındaki kişiden aldığını, rol model alarak kendini biçimlendirdiğini belirtmiştim. Rousseau, çocukların büyükleri izleyerek onları model almaları hakkında genel olarak olumlu bir tavır sergilemiş, çocukların bu yolla kazanacakları alışkanlıkların daha sağlıklı kazanılabileceğini belirtmiştir[200]. Çünkü doğal insanın, hayvanlar aleminde olduğu gibi, taklitçi olduğunu ve bunun doğadan gelen bir davranış olduğunu belirtmiş, bugün çocukların taklit etmelerinin kötü sonuçlarının ise toplumdan kaynaklandığını belirtmiştir. Çünkü çocuklar büyüklere benzemek için, büyükler de gösteriş için taklit etmeye başlamışlardır. Fakat öte yanda, davranışların anlamına ulaşmadan taklit etmeleri hakkında" taklit etmeye dayalı tüm erdemlerin maymunlara özgü erdemler olduğunu…"[201] ifade ederek taklidin yalnızca alışkanlıklar ve edimlerde olması gerektiğini, erdem ve ahlak gibi olgularda ise çocuğun 'mana'ya ulaşmasının önemli olduğunu ifade etmiştir.

Bütün bunların yanında çocuğun ailedeki görevi ise, anne ve babasına saygı göstermektir[202]. Fakat çocuğun boyun eğdiği kişi yalnızca öğretmeni olmalıdır. Bu yorumda Rousseau'nun yaşadığı dönemin özelliklerini göz önüne almak doğru olacaktır. O dönemde, özellikle Fransa'da aristokrasi tarzı bir eğitim sistemi

[198] **Age,** 18.
[199] **Age,** 30.
[200] **Age,** 11.
[201] **Age,** 111.
[202] **Age,** 29.

yürürlükteydi. Diğer bir deyişle özel mürebbiyelerin olduğu, çocukların anne ve babalar tarafından büyütülmesinin bir yoksulluk göstergesi olduğu bir dönemdi. Bu dönemde anne ve baba çocuk üzerinde çok söz hakkı istemez, bu işi süt annelere veya mürebbiyelere bırakırlardı. Rousseau bu eğitim sistemi içerisinde ailenin önemini vurgulamış olsa da, öğretmenin aileden bir adım daha önde olması gerektiğini belirtmiştir, ki bu durum dönem özellikleri göz önüne alındığında anlaşılabilir niteliktedir.

4.6. Düşünen Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi

4.6.1. Bilginin Doğası

Rousseau'ya göre bilgi, alkış ve övgü istemeyen bir olgudur[203]. Bu yüzden Rousseau, bilgi sahibi olmak için başkasına ihtiyaç duymayacağını belirtir. Filozoflarsa sahip olduklarını iddia ettikleri bilgi için övgü ve alkış beklediklerinden Rousseau'nun eleştiri oklarının hedefi olurlar. Bunun yanında bilgi, özneldir ve her insanın kendi faydasına göre şekillenir. Örneğin, Emile'nin Sophie'den ayrılıp en iyi devlet düzenini aradıkları sırada, yolculuk eden bilginlerin bilgilerine güvenmez[204]. Çünkü o bilginler, kendi çıkarlarına göre yolculuk etmişlerdir. Aynı sorunun yanıtını aramış olsalar dahi, onların çıkarı Emile ve Rousseau'nunkinden farklı olacaktır ve böylesi bir bilgi onların işine yaramaz. Bunun için Rousseau önce bir araştırma amacı belirler ve daha sonra bu amaca uygun kurallar ortaya koyar. Bu noktada sanki Rousseau bilimsel bir araştırma yönetiyor gibidir. Gözlem yapacaktır, tahlil edecektir ve doygunluğa ulaşıldığında bir sonuca varacaktır. Rousseau'nun bilgi arayışına verdiği bu önem, Klaus Prange'ın temaşaya yüklediği büyük değerle benzeşmektedir. Prange da Rousseau gibi düşünmeye, bilgi arayışına hayattan daha büyük bir anlam yüklemiş ve temaşanın hayatta kalmaktan daha mühim olduğunu savunmuştur[205].

Fakat Rousseau'nun burada atladığı bir unsur vardır. Ortak bilgi birikimi, bir insan için faydası ve değeri yadsınamayacak bir birikimdir. Bu ortak bilgi sayesinde insanoğlu birçok icat yapabilmiş, birçok keşifte bulunabilmiştir. Bilgi, insan için birikimli olarak artan bir şeydir. İlk çağlarda madenleri yontan ve büken insanlar o bilgileri aktarmamış olsaydı bugün demiryolları ve madenlerin sayılamayacak türlü

[203] **Age,** 272.
[204] **Age,** 675-677.
[205] Klaus Prange, "Bildung: A Paradigm Regained?", **European Educational Research Journal,** c.3 s.2 (2004): 503.

kullanımları olamayacaktı. Diğer bir deyişle bilgi için başka insanlara ihtiyaç duyulması yalnızca alkış toplamak için değil, tüm dünyanın bilgisine tek bir insanın ulaşamayacağı içindir.

Bilimlerin arasında tıp ise, Rousseau için faydasızdır[206]. Onun için tıp, insanların daha uzun yaşamaları için gereksiz bir araçtır çünkü daha uzun yaşamak çok da iyi değildir[207]. Tıp, hastaları iyi edecek formülü bulmak için çabalarken nicesini heba etmekte, birçok insanı öldürmektedir. Rousseau bunun iyi olmadığını savunur. Ona göre eğer yanlışlar bilimden değil hekimden geliyorsa, bilim hekimsiz kullanılmalıdır, ki bu mümkün değildir. Rousseau *Bilim ve Sanatlar Üzerine Söylev*'de de bilimin insana iyi gelmediğini, aksine insan doğasını bozduğundan ona zararlı olduğunu savunur. İnsanın uzun yaşamasından ziyade 'yaşaması'nın değerli olduğuna dikkat çeken Rousseau, tıbba değer vermez. Çünkü tıp, doğanın yaptığını bozmaktadır. Bir kimse hastalandığında hayvanlar gibi dinlenip kendini doğaya bıraksa, daha kısa zamanda iyileşecek ve bugün duyduğu korku, endişe gibi duyguları hissetmeyecektir. Bu duyguları insana katan tıptır, ölüm fikrini vaktinden önce insana tanıtarak onda korkuya neden olur. Bu yüzden Rousseau, bir çocuk için dahi hekimin çağırılacağı zamanı ölmeden önceki son dakikalar olarak addeder. "Tıbbın tek yararlı yanı hijyendir; bununla birlikte, hijyen bir bilim olmaktan çok bir erdemdir"[208]. Öyleyse bilim, bir erdemi kazandırdığı sürece faydalıdır.

Bilginin değeri içinse, toplumlarda ters oluşturulmuş bir düzen bulunmaktadır[209]. Toplumlarda ve okullarda en az kullanılan ve en yararsız bilgi en pahalı bilgi, en çok kullanılan ve en yararlı bilgi ise en ucuz bilgidir. İşin daha kötü yanı ise insanlar, bilginin değerine değil, ona biçilen pahaya göre bilgilere önem vermekte ve yönelmektedir. Rousseau herkesin ihtiyacı olan yüzme dersinin çok ucuz olduğunu, fakat hemen hemen kimsenin ihtiyacı olmayan ata binme dersinin ise çok pahalı olduğunu öne sürer. Nitekim bakış açısı yanlış sayılmaz. Bugün de insanların en çok kullandığı bilgiler o kadar önemsiz görülmektedir ki okullarda verilmemektedir bile.

Bilginin değerini saptarken yapılan bir diğer yanlış da, bilgiyi üretenin kim olduğuna göre bir yargıda bulunmaktır. Rousseau, bilgi ve bilgi sonucunda

[206] Rousseau, **Enile Ya Da Eğitim Üzerine**, 73.
[207] **Age,** 32-34.
[208] **Age,** 34.
[209] **Age,** 243.

oluşturulan ürünlerin niteliklerine göre değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder[210]. Ona göre bir ürün ya da düşünce asla onu geliştiren kişiye göre değerlendirilmemelidir. Bu durum geçmişten bugüne hemen her yerde karşımıza çıkan bir durumdur. Osmanlı Padişahlarının yapmış oldukları eserler, onlar padişah olduğu için oldukça kıymetlidir.

"Öyleyse çocuğa ilk olarak şeylerin asıl niteliklerini öğretin, ona daha sonra bizim gözümüzde neler olduklarını öğretirsiniz"[211]. Çocuklar öncelikle bilginin veya varlıkların asıl değerinin bilgisine ulaşmalı, bunların toplumsal hayattaki veya bizim nezdimizdeki değerlerini daha sonra öğrenmelidirler.

Dünya üzerinde ne kadar bilgi olduğu konusunda ise, Rousseau doğru bilginin sayısının yanlış bilgiler gibi tükenmez olduğunu savunur[212]. Ona göre her yanlış önermenin karşılığı bir doğru önermedir ve bu sayede doğru da yanlış kadar çok ve tükenmez olur. Halbuki birden fazla yanlış önermenin karşılığı tek bir doğru önerme olabilir. Örneğin mavi bir masa hakkında "Bu masa mavidir" doğru önermesine karşılık "Bu masa siyahtır", "Bu masa kırmızıdır", "Bu masa beyazdır" şeklinde birçok yanlış önerme getirilebilir.

Kişiye yararı olan şeyin bilgi olduğu, değerinin kullanışlılıkla ölçülebildiği bilgiye nasıl ulaşılacağı da Rousseau tarafından belirlenmiştir ki bu, eğitimin nasıl olması gerektiğine dair önemli öngörüler sunar. Bilgiye varmak için, insanın duyumları ve yargıları işleve girer. "Duyumda yargı tümüyle pasiftir ve hissedilen şeyin hissedildiği dile getirilir"[213]. Böyle bir yanılgıya varmamak içinse insanın cahil olması ve yargıda bulunmaması gerekir. Ancak böylesi bir durumda yanılgılar ortadan kalkar. Oysa yargılar da insanın doğal olarak sahip olduğu bir güçtür ve insanın bu gücünü tamamen pasifize ederek yaşaması sol kolunu hiç kullanmaması gibidir. Kaldı ki insanın yargıda bulunması sayesinde bugünkü birçok bilgi ortaya çıkmıştır. Eğer Newton elmanın yere düşmesi hakkında hiçbir yargıda bulunmasaydı bugün dünya ile ilgili bilenen bu önemli yer çekimi yasası bilgisi bilinmiyor olacaktı.

"Daha çok tecrübeyle daha iyinin yapılacağı bilinir, ama bu hiç de başarılamaz"[214]. Rousseau bir kimsenin bir işi tamamlayan kimsenin ikinci kez yapmaya istekli olmayacağını, çünkü ilk denemesi iyiyse isteksizliğinin, kötüyse de

[210] **Age,** 268.
[211] **Age,** 245.
[212] **Age,** 209.
[213] **Age,** 271.
[214] **Age,** 27.

önyargısının buna engel olacağını belirtir. Öyleyse insan doğru bilgiye bir defada ulaşırsa ulaşır, sonradan da ulaşamaz mı? Öyleyse öğrenme de gizil olan bir iş midir? Bilgi de insanın kendisinde bulunan bir olgu mudur? Bu durumda eğitimin durumu nasıl olur?

4.6.2. Düşünme Becerisi

İnsan doğası görüşü eğitim yöntemlerini etkiliyorsa, düşünme becerisini incelemek için de önce zihni incelemek gerekir. "Zihin, vücut gibi, ancak taşıyabildiğini alır"[215]. Rousseau insanı deniz kabukları toplamaya çalışıp, daha güzel deniz kabukları gördükçe topladıklarının bir kısmını bırakan insana benzetir[216]. Zihni de belleği de her şeyi saklayacak kapasiteye sahip değildir. Dolayısıyla belleğe kazınmak istenen bilgiler için kavramaya da çok yüklenilmemesi gerekir. Fakat insan beyni, bugün 21. yüzyılda dahi kapasitesi tam olarak anlaşılamamış bir organdır. O yüzden insanın zihnine yerleştirebileceği şeylerin çokluğu konusunda da henüz tam bir yargıya varılamamıştır.

Rousseau'ya göre insan, "doğal olarak insan pek düşünmez"[217]. Iheoma'ya göre Rousseau'nun bu düşüncesi, çocuk mantığı ile yetişkin mantığının farklılaşmasından kaynaklanmaktadır [218] . Fakat Rousseau'nun insan doğası felsefesine göreyse insan düşünmeden, zihinden daha organik ve doğal bir varlıktır. Kendine faydası olacak şeyi yapar, kendini sever ve korur. Düşünme ise, eğitimle kazanılan bir beceridir. Düşünmeye başlamak da bırakmak da zordur[219]. Çünkü insan, böyle bir yetiye kolay sahip olamaz ve sahip olduğunda da bunu bırakmak zordur. Rousseau her çocuğun düşünme becerisinin geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Hatta düşünme becerisini edinmek, bilgi/bilim edinmekten çok daha mühimdir[220]. Aklı başında bir genç yetiştirmek için onun düşüncelerini geliştirmesini sağlamak gereklidir.

Anne karnında çocukların hiçbir düşüncesi ve duygusu yoktur; yalnızca duyumlar vardır [221] . Rousseau, bunu insanın benlik algısı ile ilişkilendirir. Rousseau'ya göre insan, kendini algılamadığı ve bir 'benlik'e sahip olmadığı sürece

[215] **Age,** 277.
[216] **Age,** 218.
[217] **Age,** 598.
[218] Eugene O. Iheoma, "Rousseau's Views on Teaching", **The Journal of Educational Thought,** c.31 s.1 (1997): 73.
[219] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 351.
[220] **Age,** 246-253.
[221] **Age,** 63.

düşünme becerisini de geliştiremez. Anne karnında bir bebeğin de, benlik algısı henüz gelişmemiştir.

Düşünmeyi öğrenmek için zeka ve bedeni araç olarak kullanmayı bilmek gerekir[222]. Öyleyse düşünmek, yalnızca bir zihin işi değildir; insanın tüm becerileri işin içerisine girer. Çocuklara düşünme becerisini kazandırmak içinse, onlara ket vurmamak, otorite zincirine bağlamamak gereklidir. Çocukların düşünme becerisine ket vurmak, onlara düşünecek bir şey bırakmamak demektir. Çocukların bakış açısıyla dünyayı görmeye çalışan Rousseau, kendimizi çocukların yerine koyamadığımızı ve kendi düşüncelerimizi onların ellerine tutuşturduğumuzu belirtir [223] . Çocuğa hangi kıyafeti giyeceğini söylemek, ne zaman çalışması gerektiğini söylemek, hatta bugün sıkça karşılaşıldığı gibi çocuk okul ödevlerini yapmak; onun düşünmesine mahal vermemektir. Kendisi için her şeyin düşünüldüğünü bilen çocuk buna ihtiyaç duymayacak, dolayısıyla da bu becerisini geliştiremeyecektir. Tüm öğretim programı geliştirme modellerinin ilk basamaklarında yer alan ihtiyaç belirleme de aynı düzlemde yer almaktadır. Eğitim ve öğretim için öğrencilerin bir şeye ihtiyaç duyması gerekir. İhtiyaç duyulmayan şey öğrenilmez. Rousseau da aynı şekilde çocuğun düşünmeye ihtiyaç duyması gerektiğini, çocuk için bunu yapmanın ona yarar değil zarar olacağını belirtir.

Çocukları otorite zincirine bağlamak ise, onlara kurallar zinciri koyarak kendilerini asla ifade etmemelerine ve düşünmemelerine neden olmaktır. Rousseau'ya göre zihnin yerine bir kez otorite konuldu mu, çocuk düşünmeyi bırakır[224]. Çocuklar üzerinde baskı kurmayı ve onları boyunduruk altına almaya tüm alanlarda karşı çıkan Rousseau, bunun çocukların yalnızca karakterini ve ruh halini değil, yetilerini de etkileyeceğini savunur. Çocukları boyunduruk altına almak, onların düşünme becerilerini de etkileyecek ve düşünmeyen, analiz etmeyen, hatta hissedemeyen insanların yetişmesine neden olacaktır. Çünkü insanın düşünme becerisi, duygularını da etkiler ve düşünceler ne kadar doğru olursa duygular da o kadar doğru olur[225].

Rousseau, çocukların çok akıllı varlıklar olmadıklarını ve bu düşüncenin bir yanılma olduğunu belirtir. Çocukların düşünme ve belleme yetenekleri farklı olduğundan, bu ikisinin karıştırılmaması gerekir. Bir çocuk bir davranışı belleğinde

[222] **Age,** 145.
[223] **Age,** 216.
[224] **Age,** 212.
[225] **Age,** 307.

tutarak taklit eder, fakat düşünerek davranışı gerçekten uygulamış olur. Örneğin bir çocuk geometrik şekilleri beller, fakat onları akledemediği için aslında öğrenmiş olmaz[226]. Rousseau bu şekillerin ters çevrildiğinde çocukların bilemeyeceği bir halde olacağını söyler; fakat bu doğru değildir. Okul öncesi çocukları dahi şekilleri öğrenebilmekte ve bu şekilleri diğer nesnelerde de fark edip söylerler.

Bunun yanında akıl odaklı bir eğitim uygulamak da Rousseau'ya göre yanlıştır. Çocuklar ilk yıllarında bilinçsiz bir şekilde, akıl etmeden davranırlar[227]. Yaptıkları birçok iyilik de kötülük de tesadüfi ve kasıtsızdır. Onlar zeka gelişimlerini tamamlayarak akıl etmeyi öğrenirler, bu yüzden de zihinlerinin olgunlaşmasına izin vermek gerekir[228]. Diğer bir deyişle akıl ve akıl etmek, eğitimin ve gelişimin bir hedefidir. İnsan öğrendikçe, eğitim gördükçe, geliştikçe düşünme becerisini kazanır ve onu iyileştirir. Rousseau bu yüzden Locke'u eleştirir ve onun akla güvenerek çocuk yetiştirme fikrini yanlış bulur[229]. Çünkü Rousseau'ya göre akıl başlangıç noktası değil, hedeftir. Locke ise çocukların düşünme becerilerine güvenir ve erdemi, doğruyu, bilgiyi akıl yoluyla öğretebileceğini öne sürer. Oysa Rousseau'ya göre çocuklar benlik algılarını kazanmamışlardır. Bu yüzden düşünme becerisi, insan hayatının ilk yıllarında kazanılabilecek bir beceri değildir. İnsan daha çok, gençlik döneminden, benlik algısını kazandıktan sonra düşünme becerisini elde edebilir. Eleştirel düşünme ise kanı sahibi olmaktan sonra kazanılabilecek bir beceridir[230]

4.7. Öğrenen Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi

Jean Jacques Rousseau, eğitimin nasıl olması gerektiğine dair *Emile Ya Da Eğitim Üzerine* adlı eserde geniş bir çerçeve sunmuştur. İnsanı doğal bir varlık olarak ele alan ve bu sebeple medeniyeti, toplum düzenini, bilimleri ve sanatları eleştiren Rousseau'nun eğitim felsefesinin insanı ele alış biçiminden etkilenip etkilenmediğini belirlemek için, onun eğitim felsefesini iyice anlamak gerekir. Bu bölümde Rousseau'nun eğitime dair görüşleri incelenmiş ve onun insan doğası felsefesiyle ilişkilendirilmiştir.

[226] **Age,** 116.
[227] **Age,** 52.
[228] **Age,** 114.
[229] **Age,** 85-86.
[230] **Age,** 218.

4.7.1. Eğitimin Özellikleri

Eğitim, hem yüzyıllardır insanı biçimlendiren ve Shakespeare'in metaforuyla "kuzey yıldızı kadar sağlam", hem de her dönemde ve hatta günde değişen dinamik bir yapıdır. Gündüz'ün de belirttiği gibi Türkçe terimiyle eğitim, eski ve asıl adıyla "maarif", zamanla ismini ve ne yazık ki manasını değiştirmiş ve yitirmiştir[231]. "Maarif" sözcüğü "marifet, arif" gibi birçok anlamı taşırken "eğitim" olmuş ve yavanlaşmıştır. Eğitim teriminin İngilizce karşılığında da durum pek farklı değildir. "...Öyle ki eski zamanlarda bu eğitim (education) sözcüğünün bizim ona verdiğimiz anlamdan başka bir anlamı vardı, beslenme demekti"[232].

Rousseau'ya göre öğrenme becerisi, insanın doğuştan sahip olduğu bir beceridir[233] ve bu beceri sayesinde ulaşılabilecek üst sınır belirlenmemiştir. "Çocukların ilk duyumları yalnızca duygusaldır; yalnızca hazzı ve acıyı seçerler", öğrenme ise zamanla olur. Bu zaman içerisinde de "çocuğun kazanmasına izin verilmesi gereken tek alışkanlık, hiçbir alışkanlık edinmemesidir".

Bunların ışığında Rousseau'nun eğitimi, dört temel prensip üzerine kuruludur: öğrenciye göre eğitim gerçekleştirme, uygulama odaklı eğitim gerçekleştirme, yararlı olanı öğretme ve otonom sağlama. Bugün Rousseau'nun bu dört temel prensibini gören herkes, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nı anımsayacak, öğrenci merkezli, ihtiyaca yönelik ve öğrenmeyi öğreten bir eğitim anlayışı bulacaktır. Rousseau bu eğitim anlayışını 18. Yüzyılda sunmuş, örnekler ve uygulamayla beraber *Emile*'yi armağan bırakmıştır. Rousseau'nun bu dört temel prensibini de onun insan doğası felsefesiyle ilişkilendirmek mümkündür. İnsanı eğitmek insanla ilgili görüşlerden bağımsız olamayacağından, Rousseau'nun eğitim felsefesinde de insan doğası felsefesini görmek mümkündür.

Öğrenciye göre eğitimle Rousseau, bireysel ve gelişim özelliklerine göre eğitimi kast eder. Ona göre öğrencilerin yaşlarına, isteklerine ve ihtiyaçlarına göre bir eğitim gerçekleştirilmelidir[234]. İnsan doğası felsefesinde bakıldığında ise, Rousseau'nun her insanın aynı olmadığını, doğanın insanlara eşit davranmadığını savunduğu görülür. Eğitim de bu yüzden, bireylere özel olmalıdır ve her bir öğrencinin bir öğretmeni olmalıdır. Ayrıca Rousseau, insanın duyularından

[231] Mustafa Gündüz, **Maariften Eğitime: Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm,** (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 11.
[232] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 12.
[233] **Age,** 42-45.
[234] **Age,** 89.

düşüncelerine gelişen bir varlık olduğunu belirtir. Bu yüzden de eğitim, bireyin gelişim özelliklerine, yaşına, ihtiyaçlarına ve isteklerine göre şekillenmelidir. Kendisi de *Emile*'de bebeklerden bahsederken onların gözünden, çocuklardan bahsederken bir çocuk gözünden, gençlerden bahsederken ise bir gencin gözünden dünyayı anlatır ve eğitimi ona göre şekillendirir.

Eğitim, buyruklardan ziyade sebepleri, daha sonradan da tekrar edilebilir açıklamaları içermelidir. Bir çocuğun ateşe yaklaşmasını yasaklamak ve sebep olarak da bunun kötü olduğunu söylemek çocuğa yeterli gelmeyecektir [235]. Rousseau bununla ilgili bir kısır döngü örneklemesi yapar ve çocuğa yapmaması gerekenin söylenmesinin ardından tekrarlı olarak "Bu kötüdür" açıklaması yapılır. Çocuk ise sürekli yapmaması gereken şeyin sebebini sorgular. Aristoteles'in nedenlemesine benzeyen ve onun insanın doğuştan gelen bir merak duygusu olduğu fikrini destekleyen bu örnekleme, aynı zamanda Davranışçı Yaklaşım'ın tekrarlayarak öğrenme modeline karşı çıkarak Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nın sorgulamasını destekler niteliktedir. Nitekim ki ateşin yakıcı özelliğinden dolayı canının yanabileceğini öğrenen bir çocuk daha sonra yanıcı özelliği olan başka maddelere de yaklaşmakta çekinecektir. Böylece gerçek hayatta da uygulayabileceği ve uyarlayabileceği bir bilgiye sahip olur. Diğer bir deyişle çocuklara zorla bir şey yaptırmaktan ziyade, onlara bilincine varacağı şekilde görevler vermek ve deneyim kazanmalarını sağlamak daha etkilidir[236]

Rousseau, eğitim hakkında belki de en önemli görüşlerinden birini, eğitimin sözlere değil, uygulamalara yönelik olması gerektiğini söylemesiyle sunmuştur[237]. Yukarıda verilen örnekte de, ateşe bir kez dokunan, onu deneyimleyen çocuk; ona zararlarının anlatılmasından daha etkin bir öğrenme gerçekleştirir. Söze dayalı eğitimler, teori odaklı öğretimler ne öğrenciye ne de öğretmene bir fayda sağlamayacaktır. Rousseau'ya göre dönemindeki aristokrat öğretmenler, hatta bugün bizler, "gevezeliğe dayalı eğitimimizle gevezeler yetiştirmekten başka bir şey yapmıyoruz" [238]. Buna karşılık Rousseau insanın amacını yaşamak olarak belirlemiştir, eğitimin de amacı yaşamayı bilen öğrenciler yetiştirmek olmalıdır. Yaşamayı bilen insanlar yetiştirmek için de söylemler değil, uygulamalar ön plana çıkacaktır. Dolayısıyla Rousseau'nun ikinci prensibi olan uygulama odaklı eğitim

[235] **Age,** 86-87.
[236] **Age,** 88-89.
[237] **Age**, 90.
[238] **Age,** 232.

gerçekleştirme de, Rousseau'nun insan doğası felsefesiyle ilişkilidir. Ayrıca Rousseau'nu *Emile*'de eğitime dair görüşlerini örneklerle aktarması da kendisinin uygulamaya ne kadar önem verdiğini bir kez daha gözler önüne serer. Mcewan'a göre Rousseau'nun *Emile*'de güttüğü bu yöntem, onun edebi yönünü de ortaya koymakta ve uygulamaya yalnızca eğitim görüşü olarak değil, bir yazar olarak da bağlı olduğunu göstermektedir[239].

Üçüncü prensip olan yararlı bilgi öğrenmeyi ise, Rousseau bir kilit soru ile eğitim uygulamalarına yerleştirir: "Neye yarar?"[240]. Bu soru, her bir bilgi için öğrenciye sorulacak bir sorudur. Dolayısıyla verilecek cevap da öğretmene değil, öğrenciye göre olmalıdır. Çocuğun ihtiyaçları ve öğretmenin ihtiyaçlarının farklı olduğu kabul edilmeli, öğrencinin öğretmene olan inancını zedeleyecek biçimde onu aldatıcı cevaplar verilmemelidir. Çünkü bu sorunun sorulma amacı, öğrenciyi oyalamak veya kandırmak değil, ona öğreneceği bilginin faydasını göstermektir. Faydalı bilgi, eğitimin amaçlarındandır. Rousseau'nun bu prensibinin insan doğasındaki karşılığı ise, insanın önce kendini koruması, kendine fayda sağlamaya çalışmasıdır. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, Rousseau insanların öncelikle kendi faydalarını düşündüğünü belirtir. Böylesi bir insanın bir şey öğrenirken de fayda gütmesi oldukça doğaldır.

Dördüncü prensip otonom sağlama ise, eğitimin tümcül ve final amacıdır. Rousseau tüm uygulamalarında uygulamaya dayalı bir eğitim uygulayarak, Emile'nin bilimi ezberlemesini değil keşfetmesini sağlayarak, bilgiye nasıl ulaşacağını ona deneyimleterek onda bir otonom sağlama amacı güder. Bunun yanında Emile'nin ahlak ve erdeminin de kıstasları kendisi, hatta devlet düzeninin dahi kıstaslar genel istemin kuralları – yani insanın kendi koyduğu kurallar – dır. Rousseau'nun eğitimi de Locke'un yaptığı gibi öğrencinin evlilik çağına gelmesiyle değil, öğrencinin kendi başına yaşamaya hazır olmasıyla biter[241]. Locke bir soylu yetiştirir ve evlilik çağına geldiğinde öğrencisini bırakır; fakat Rousseau öğrencisini evliliğe değil, hayata hazırlar. Onun için insan, evlendiğinde görevini tamamlamış sayılmaz. Çünkü insanın birinci görevi yaşamaktır, bu yüzden de insanın hayatında durağan bir yaşam döngüsü oluşmadan onu bırakmak eğitimi yarım bırakmak olur. Rousseau'nun eğitimi ise Emile evlenip çocuk sahibi olduğunda, yani bir yetişkin

[239] Hunter McEwan, "A Portrait of the Teacher as Friend and Artist: The example of Jean-Jacques Rousseau", **Educational philosophy and Theory,** c.43 s.5 (2011): 511.
[240] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 230-231.
[241] **Age,** 511.

olup başka öğrenciler yetiştirebilecek yaşa geldiğinde biter. Rousseau'nun bu prensibinin insan doğasındaki yeri ise, insanın kendi kendine yetebilen ve yaşamayı bilen bir varlık olması düşüncesidir. Rousseau'ya göre insan, öncelikle yaşamayı bilen, kendini koruyan bir varlıktır. Bu yüzden Robinson Crusoe da Rousseau'nun Emile'ye sunduğu örnek karakterdir. Çünkü Robinson bir adada kendi kendine yaşamayı öğrenmiş ve otonom kazanmış bir kimsedir.

Rousseau'nun eğitim anlayışının özelliklerinden bahsederken, dört prensibin yanı sıra belli başlı ilkelerden de bahsetmek gerekir. Bu ilkelerin başında, çocuklara karşı tavırlar vardır. Rousseau'ya göre çocuklar, katılık ve boyunduruk altına almanın veya aşırı müsamaha ve boyunduruk altına girmenin yerine, ölçülü olunması gerektiğini savunur[242]. Çocuklara gösterilecek aşırı katılık ve aşırı hoşgörü, onları sırasıyla korkak veya ukala kılacaktır. Katılığın bir getirisi olarak ceza ve hoşgörünün bir getirisi olarak çocuklardan söz almak da fayda sağlamayacaktır. Çocuklara ceza vermek, onlara kötüyü öğretecektir[243]. Çünkü cezalar, çocukların istemediği, kötü eylemlerdir. Çocuklarına ceza veren anne babalar da bu sebeple onlara doğruyu değil, kötüyü öğretmiş olurlar. Yaptığı yanlışı tekrarlamayacağına dair söz veren çocuk ise, bir süre sonra söz vermekten bıkacak yalan söylemeye başlayacaktır[244].

Eğitim uygulamalarını ise Rousseau, doğal eğitim ve uygulanan eğitim olmak üzere ikiye ayırır. Doğal eğitim, onun önerdiği, doğanın içinde, insanı yaşamaya hazırlayan eğitimdir. "Doğanın verdiği eğitim geç gelir ve yavaştır. İnsanların verdiği eğitim ise neredeyse her zaman vakitsizdir… Doğanın eğitiminde, duyular hayal gücünü uyandırır, insanların eğitiminde ise hayal gücü duyuları uyandırır"[245]. Doğanın eğitiminde ilk hitap duyularadır, insanların verdiği eğitimde ise ilk hitap hayal gücüne, zihnedir. Rousseau'nun insan doğası felsefesine bakıldığında, insan aklının erken yaşlarda gelişmediğini düşündüğünü görülür. Bu yüzden, önce zihne hitap eden bir eğitim de vakitsiz olur. Çünkü insan doğasına, insan gelişimine ters bir eğitim yönü çizilmiştir. İnsanda henüz gelişmeyen zihne hitap etmek, Rousseau'ya göre insanın hayal gücünü tersten etkileyecektir.

Uygulanan eğitimi eleştiren Rousseau, bu eğitimin hedefinin de yanlış çizilmiş olduğuna işaret eder. Uygulanan eğitim, çocukları belki de hiç ulaşamayacakları bir

[242] **Age,** 81.
[243] **Age,** 91.
[244] **Age,** 108.
[245] **Age,** 287.

geleceğe hazırlamak uğruna onlara acı çektirir.[246] Onları mesleklerine, girecekleri medeni toplumlara, nezaket kurallarına ve aristokratlığa hazırlamak için yoğun bir eğitim gerçekleştirilir. Bu eğitim öylesine acı vericidir ki, çocuğu hayattan dahi soğutur ve en güzel yaşların acı içinde geçmesine neden olur. Çocuk bu eğitimi almak uğruna doğal isteklerinden, oyunlarından, eğlencelerinden vazgeçmek zorundadır. Çocukları kötü eğilimden korumak için yapılan eğitim, onları bu eğilimlere itenin ta kendisidir. Çünkü çocuk, doğal ihtiyaçlarını karşılayamayınca mutsuzlaşacak, kötülüklerden baskıyla korunmaya çalıştıkça onlardan kendi isteğiyle uzaklaşmayacaktır.

Rousseau, uygulanan eğitim yöntemlerini öncelikleri açısından da eleştirir. Ona göre uygulanan eğitim para odaklıdır ve öğrencilerine pahalı bilgileri öğretmekle yükümlüdür[247]. Örneğin ata binmek öğretilir; fakat yüzme öğretilmez. Halbuki at, her insanın sahip olabileceği kadar ucuz değildir fakat yüzme, her insanın ihtiyacı olacak bedava bir beceridir. Rousseau bu noktada kısmen haklıdır. Çünkü kamu eğitiminin ortaya çıkması da, devletlerin ekonomisi ve sermayesi için gerçekleştirilmiştir. Halbuki Rousseau'nun benimsediği Natüralizmde para, değişime uğramış tozdan başka bir şey değildir[248].

Eğitim ne zaman olması gerektiği sorusuna Rousseau herhalde şöyle bir cevap verecektir: Hem doğuştan itibaren hem de gençlikten sonra. Rousseau *Emile*'de eğitimi bebeklikten başlatır. Bebeklerin ağlamalarını bir iletişim yolu olarak görür ve onların beslenmesinden öğrenmesine her konuya ilişkin görüşler sunar. Bunun yanında esas eğitim ise, bir çocuğun 12-13 yaşlarından sonra olmalıdır[249]. Rousseau'nun bu görüşü, insanın düşünme becerisinin bu yaşlara kadar tam gelişmediği ile ilişkilendirilebilir. Ergenlik dönemine kadar tam düşünemeyen insan, o yaşa kadar da nitelikli bir eğitimden geçemeyecektir. Çocuk ancak dönemde, anlatılanları anlayabilecek beceriye sahip olacaktır. Ahlak ve erdem öğretileri, meslek eğitimi, bir çocuk için bu dönemde gerçekleşmelidir. Bunun yanında ergenlik dönemi bir yetişkinlik dönemi değildir. Benlik algısını yeni kazanan gence, kendisiyle ilgili tüm sorumluluklar yüklenmez. Eğer bu dönemde bir disiplinsizlik söz konusu ise, Rousseau bunu öğretmenin suçu olarak görür[250]. Öğretmen

[246] **Age,** 68-69.
[247] **Age,** 155-156.
[248] Thomson, **Age,** 5.
[249] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 208.
[250] **Age,** 316.

öğrencisini yanlış yönlendirmemeli, süslü hayatlara özendirmemelidir, kendisine bağını sağlam tutmalı ve sözünden çıkmamasını sağlamalıdır. Bunların yanı sıra eğer öğretmen, çocukluk döneminde öğrencisinin ihtiyaçlarını karşılamışsa, öğrencisi bu dönemde uçarı olmayacaktır[251].

4.7.2. Ne Öğretilmeli?

Rousseau, bu tezin amacıyla da paralel olarak, insanlığın amacı ile bilginin amacını kıyaslar ve "bilgin olmaksızın insan olabiliriz"[252] diyerek bilginin, insanlık durumu için gerekli olmadığını belirtir. Ona göre "çocuklara öğretilecek bir bilim vardır, o da insan görevlerinin bilimidir"[253]. İnsanlık görevi de, daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, yaşamayı bilmek, kendini korumak, kendini sevmek ve bunların getirisi olarak diğer insanları da sevmektir.

Öğretilmesi gerekenler için Rousseau, kuramsal değil fiziksel bilgileri önerir. Örneğin bir çocuğun ilk sistematik fizik dersi bir taşın nasıl düştüğü olmalıdır[254]. Böylece ona öğretilen ilk kuramsal bilgi gözüyle görebildiği de bir bilgi olacaktır. Çocuklara öğretilen arma, coğrafya, kronoloji, dil gibi bilimler yalnızca sözlerden ibarettir. Halbuki çocuklara, nesne biliminin gerektiğinden bahseder Rousseau[255]. Çünkü nesne bilimi, çocuklara somut geleceğinden kavraması daha kolaydır. Çocuklar düşünme becerilerini henüz geliştiremediğinden, söz bilimlerinin hiçbir faydasını göremeyeceklerine işaret eder. Halbuki düşünce, dil ile gelişen bir yapıdır ve bunu Rousseau da destekler[256]. Çocuklar, evrimini tamamlamamış insanlar olmadıklarından, onları düşünme melekelerinden yoksun zannedip bu alıştırmalardan onları yoksun bırakmak doğru olmayacaktır.

Ayrıca Rousseau'ya göre insan doğal bir varlık olduğundan ve insanlığını doğaya koruyabildiğinden, Rousseau insanın en önemli bilgisinin de doğaya, kendi yaşam alanına ait bilgi olduğunu öne sürer[257]. Emile tarih, metafizik ve ahlak gibi bilgilere sahip değildir. Onun için yalnızca doğaya ait fiziksel bilgiler vardır ve onları öğrenir. Bu Emile'nin ahlak ilkelerinden yoksun olduğunu göstermez, ama Emile bunları teorik olarak değil pratik olarak bilmekte ve bildiğinin farkında olmayacak kadar derinden kavramaktadır.

---

[251] **Age,** 445-446.
[252] **Age,** 407.
[253] **Age,** 28.
[254] **Age,** 227.
[255] **Age,** 117.
[256] **Age,** 109-111.
[257] **Age,** 278.

Öğrencilere yalnızca gerekli olan bilgiler öğretilmelidir ve Rousseau'ya göre bu gerekli bilgiler, onların günlük hayatlarında kullanacakları bilgilerdir. "Var olanı değil, yararlı olanı bilmektir önemli olan"[258]. Rousseau'nun yararlı olanı öğretme prensibiyle uyuşan bu görüş, insan zihninin sınırlı kapasiteye sahip olması görüşüyle ilişkilendirilebilir. İnsan zihni her şeyi barındıramayacağından, Rousseau da insanın yalnızca günlük hayatta işine yarayacak bilgileri öğrenmesini önerir. Ayrıca insanın amacı hayatını devam ettirebilmekken, fazla bilgiye sahip olmasının bir gereği de yoktur. Onun için bilgi, hayatını kolaylaştıracak şeydir ve o zaman değerlidir.

Fakat Rousseau, insan için merakın, doğal bir eğilim olduğunu kabul eder[259]. Doğal olarak meraklı olan insan, ne kadar bilgili ve tutkulu olursa o kadar çok merak edecektir. Bilgisi onu yeni bilgilere yöneltecek, tutkusu ise hem onun merakını canlı tutacak hem de ilgisini başka yerlere çekecektir. Ve her zaman en çok ilgisini çeken şey, ebatça veya nitelikçe en büyük, en görkemli olandır. Rousseau bu bağlamda insanların güneşe tapmalarını dahi meraklarına bağlar. Ona göre evrenin sırrını merak eden insanlar, görebildikleri en parlak şeye yönelmiş ve onu tanrısallaştırmıştır. Halbuki esas amacı doğallığından çıkmamak olan insan için bu merak, onu amacından ve kendinden uzaklaştıracaktır. Fakat çocuklar merak uyandırılmadıkça merak etmezler[260]. Eğer yaşlarına uygun olmayan şeyleri merak ederlerse, sorularına yanlış cevap vermektense onları susturmak daha iyi bir davranış olacaktır. Rousseau'nun meraka olan bu düzenlemesi, onun daha ziyade otoriter bir eğitmen olarak görülmesine de yol açar. Riley'e göre Rousseau, özgürlüğü tavsiye etmesine rağmen otoriter bir eğitmendir ve sıklıkla Emile'ye müdahale etmektedir[261].

Bunun yanında, bir önceki bölümde de bahsedilen öğrenciye göre eğitim gerçekleştirme için de Rousseau, bir çocuğa yalnızca yaşına göre yararlı şeyler öğretilmesi gerektiğini belirtir[262]. Geleceğe yatırım yapmak amacıyla yaşında hiç faydalanmayacağı şeyleri öğretmek çocuğu bıkkınlığa sevk eder ve zamanı geldiğinde kullanmasını istediğiniz beceri ve bilgileri kullanamaz durumda olur. Çünkü insan, Rousseau'nun insan doğası felsefesine göre, önce kendine faydalı olanı seçer. Çocukların yaşlarına göre faydalı bilgiler vermek, onları yaşlarına göre zararlı bilgilerden de korumayı gerektirir. Rousseau bu koruma eylemi için çocukların

[258] **Age,** 209.
[259] **Age,** 211.
[260] **Age,** 289.
[261] Patrick Riley, Rousseau's Phlosophy of Transformative, 'Denaturing' Education, **Oxford Review of Education,** c.73 s.5 (2011): 583.
[262] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 229.

azarlanmasını veya kandırılmasını değil; zararlı bilgiye ulaşmalarının ve meraklarının engellenmesini ve onlara karşı dürüst olunmasını öğütler[263]. Çocuklara uygun olmayan bilgiler onlar sorsa dahi verilmemelidir ve bu durum onlara açıkça söylenmelidir. Unutulmamalıdır ki çocukların bilgisiz kalması, yanlış bir bilgiyi öğrenmesinden çok daha iyidir[264]. Ayrıca kötü olan anlamama değil, anladığını sanmadır[265] İnsanı yanlışa iten bilmediği şey değil, bildiğini zannettiği şeydir diye Rousseau, sahip olmadıkları bilgiyle küstahlık edenlerin hatasına işaret eder.

Rousseau'nun otonom sağlama prensibine yönelik olarak da, öğrencilerin tekil bilgilerden ziyade genellenebilen bilgileri öğrenmeleri önerilir. Öğrencilere verilen bilgiler, pratik çözümlerden ziyade onların genelleyebileceği bilgiler olmalıdır[266]. Örneğin geometride, öğretmenin verdiği bir bilgiden öğrencilerin teori çıkartması gerektiğini belirtir.

Öğrenilen bilim türleri hakkında da Rousseau, kısıtlamalar yapılması gerektiğini belirtir. Rousseau çocukların daha çok şekilsel öğrendiklerini; fakat bu şekilleri bir resim gibi zihinlerine kaydettiklerini belirtir ve örneğin geometrik şekillerin çocuklar tarafından algılanamayacağından bahseder[267]. Ona göre çocuklar, bir üçgeni aynı şekilde tekrar gösterildiğinde tanıyacak; fakat ters çevrildiğinde kafası karışacaktır. Halbuki okul öncesi dönemi öğrencileri geometrik şekilleri tanıyabilmekte, çevrilmiş halde sorulduğunda doğru cevaplayabilmekte, hatta günlük kullandıkları nesnelerin hangi geometrik çeklinde yapıldığını dahi tayin edebilmektedir. Coğrafya dersi ise, Rousseau yine faydalı bir öğrenmenin olmayacağını, çocukların asla bir haritaya bakıp yollarını bulamayacaklarını belirtir. Bunun için Rousseau, yalnızca gözle görebilecekleri bir bilim dalını öğrenmeleri gerektiğini söyler; fakat böyle bir bilim dalının da olmadığını belirtir. Nitekim çocuklar tarih için de aynı soyutlukta kalacaklar, geçmişte yaşananları deneyimleyemeyecekler ve sıkılacaklardır.

Rousseau'ya göre tarih ise, geçmişte yaşanan olayları aktarmak ve onlardan ders almak yerine, ergenlik dönemindeki gençlere insanları tanıtmak için kullanılabilir[268]. Böylelikle gençler tarih öğretiminin yardımıyla insanlara karşı yalnızca izleyici olabilmeyi öğrenirler, böylece onları gözlemlerken dedikodu etmez

[263] **Age,** 232.
[264] **Age,** 210.
[265] **Age,** 236.
[266] **Age,** 211.
[267] **Age,** 116-119.
[268] **Age,** 323-324.

ve nefretten uzak kalırlar. Dolayısıyla tarih öğrenimi onlar için, değerler eğitiminin bir aracı niteliğindedir. Rousseau'nun tarih öğretimi için tavsiyesi ise özel yaşam öyküleri kullanılıp insan yüreği ve ruhu incelenebilmesidir. Rousseau'ya göre tarihin niteliklerinden biri olan 'hep kötüyü açığa çıkartma' gençler için kötü örnek olmayacak şekilde, tarih bir kronolojiler sırasından ziyade bir araç olarak kullanılabilir. Peter Robinson da Rousseau'nun tarih öğretimine ve tarih bilimine – Rousseau tarihi bir bilim olarak görmese de, tarih bir bilim olarak çalışılmaktadır – bakış açısını incelemiş ve tarihsel gerçeklikleri ahlaki doğruları öğretmek için kullandığını öne sürmüştür[269]. O halde Rousseau'ya göre insanların ihtiyacı olan geçmişte yaşananları belirli bir sırayla ve kişi isimleriyle öğrenmek değil, geçmişte yapılan hatalardan ders çıkartmak ve kendinin bu hatalara düşüp acı çekmesini engellemektir. Bu noktada tarih de hem 18. yüzyıldaki hem de bugünkü kronolojik, hatta bilimsel değeriyle değil, hikayeler gibi değer görmektedir.

4.7.3. Öğrenme Nasıl Gerçekleşmeli?

Eğer bir çocuğun düzgün eğitim alması sağlanamıyorsa, 'olabildiğince iyi bir eğitim' yerine onu hiç eğitmemek daha iyidir[270]. Rousseau ebeveynlerin çocuklarını bir an önce eğitmek adına hatalar yaptıklarını belirtir: "Görmüyorsunuz ki, zamanı kötüye kullanmak hiçbir şey yapmamaktan daha çok zaman kaybetmektir ve kötü yetişmiş bir çocuk, hiç yetiştirilmemiş olan bir çocuğa göre bilgelikten daha uzaktır"[271]. Bu bakımdan Rousseau, eğitimin nasıl olması gerektiğini detaylı bir biçimde açıklamıştır. Kendinden sonra geliştirilmiş olan yaklaşım ve tekniklerle de arasında birçok benzerlik bulunabilecek bu yollar, Rousseau'nun skolastik eğitim içerisinde ne kadar sınırlar dışında düşünebildiğini gösterir.

4.3.3.1. Uygulama Odaklı Eğitim

Rousseau'nun dört temel prensibinden birisi olan uygulama odaklı eğitim, onun hemen hemen tüm öğretilerinde kendisi gösterir. Ona göre insanın öğrenme serüveni düşünce gücüyle değil, hareketle; yani deneyip yanılma ile başlar[272]. Deneyle öğrenme çocuklar için en etkili öğretim yollarından biridir[273].

---

[269] Peter Robinson, "Jean-Jacques Rousseau and History: Moral Truth at the Expense of Facticity", **Rethinking History,** c.12 s.1 (2008): 421, http://dx.doi.org/10.1080/13642520802193288 [18.04.2016].
[270] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 115.
[271] **Age,** 115.
[272] **Age,** 43.
[273] **Age,** 225.

Deneyip yanılma yöntemi, Skinner tarafından eğitim alanında resmiyet kazandırılmış bir öğrenme biçimidir. Rousseau da çocukların deneyip yanılma yöntemiyle öğrenmesini olumlu görürken, onlara yapılan rehberliği de önemser. Bu açıdan Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı ile benzeşen Rousseau, çocuğu yönlendirmenin öğretmenin görevi olduğunu belirtir. Çocuk iş yaparken öğretmen onu gözlemlemeli ve hem yaptığı işin yararlı olmasını, hem de onun bu işi sevmesini sağlamalıdır[274].

Deneyip yanılarak öğrenci, hayatta yaşayacağı acılara hazırlıklı olmayı öğrenir. İnsanın görevi yaşamak olduğundan, hayatın iyi ve kötü yanlarıyla beraber yaşamayı öğrenmelidir[275]. Bunu yaparken aynı zamanda çocuğun doğruyu kendisinin bulması da sağlanmış olacaktır. Deneyip yanılarak öğrenmeye çalışan çocuk, yanlışı göre göre doğruya nasıl ulaşabileceğini fark edecek ve bir sonraki zamana doğruya nasıl ulaşacağını daha kolay bulacaktır. Böylelikle Rousseau'nun bir diğer eğitim prensibi olan "otonom sağlama"ya da ulaşmış olacaktır.

Uygulama odaklı eğitim, otonom sağlamaya "ilke bulma"da da yardımcı olur. Öğrenci bir şeyi uygulayarak, yaparak öğrendiğinden; genel ilkeler ona hazır verilmemiş olacaktır. "İnsan Düşünen Bir Varlık Mıdır" bölümünde de değinildiği gibi, çocukların kendilerinin düşünmelerine izin verilmesi gerekir. Rousseau'nun eleştirisi de çocukların düşünmelerine izin vermeyip onlara kendi düşüncelerimizi iliştirmektir. Buna paralel olarak, "…öğrenciye ilkeleri öğretmektense, bunları bulması sağlanmalıdır"[276]. Uygulama odaklı bir eğitim kullanılarak öğrencilerin pratik boyutu edinmeleri, bu boyuttan da genel-geçer teori ve ilkelere ulaşmaları sağlanabilir. Kendilerinin bulup inandığı bilgiler, inşası onlara ait olduğundan, daha değerli olacaktır. Bu boyutuyla da Rousseau, tekrar Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'na benzer düşünceler öne sürmüş olur.

Uygulama odaklı eğitimden bahseden Rousseau, bu tarz eğitimin örneğini coğrafya dersi ile verir ve coğrafya öğretilirken öğrencinin coğrafyanın gerekliliğini deneyimlemesini savunur[277]. Deneyimleme için, Rousseau ve Emile ile çıktıkları bir gezide kaybolurlar. Rousseau yolu bulmak için Emile'e bazı sorular sorur ve böylece Emile yönleri ve coğrafyayı öğrenmiş olur. Fakat burada Rousseau'nun atladığı bir nokta vardır: Emile Rousseau'nun sorularını bir yetişkin gibi, ya da

[274] **Age,** 248.
[275] **Age,** 12.
[276] **Age,** 28.
[277] **Age,** 235.

okulda yönleri öğrenmiş bir çocuk gibi cevap verir. Güneyin tersinin kuzey olduğunu bilir, Güneş'in nereden doğduğunu bilir. Oysaki Emile ilk defa kaybolmuştur ve coğrafyaya ihtiyaç duymuştur. Bilindiği üzere fikir yürütmek, var olan bilgilerle yapılabilecek bir şeydir. Burada akıllara gelen soru ilk ivmenin nereden geleceğidir. Rousseau'nun bu soruya şüphesiz cevabı gözlemlerden olacaktır. Elbette ki gözlemlerden bir çocuk akıl yürütebilir, fakat mutlaka bilgiyle de donatılması gerekir ki yetişkinlerin sahip olduğu yetilere sahip olabilsin. Her ne kadar Rousseau'nun akıl yürütme ile ilgili fikirleri yanlış olmasa da, coğrafyayı yeni öğrenen Emile ile ilgili vermiş olduğu örnek üzerinde yeterince düşünülmemiş bir örnek olsa gerek.

Bunun yanında Rousseau, söz odaklı eğitimin tamamen kalkmasını savunmaz[278]. Ona göre bu eğitim; olabildiğince kaçınılan, ancak uygulamanın mümkün olmadığında kullanılan bir eğitim yolu olmalıdır. Uygulamanın mümkün olmadığı alanlar ise din gibi soyut, uygulamanın içinde yer alamayacak konulardır. Fakat ahlakla ilgili her konu bu alana girmez. Aksine Rousseau, ahlakla ilgili öğretilerde uygulamanın kullanılmasını önerir. Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi "Ahlak Öğrenimi" alt başlığında verilmiştir.

Roussaeu'ya göre vaazlar ise, çocukların uyumasında oldukça etkili araçlardır[279]. Çocuğun uyuması için ona vaazlar vermek, anlamayacağı fakat söz de alamayacağı konularda ve biçimlerde konuşmak faydalı olacaktır. Fakat bu konuşmaların gündüz yapılmaması gerekir. Çünkü, Rousseau'nun düşüncesine göre, çocuklar vaazları bir kez onları uyutan konuşmalar olarak anladılar mı daha sonrasında dinlemeyecek ve gündüz onları eğitmek için verilen vaazlar faydasız kalacaktır. Halbuki bir insanın uyumadan önce aklından geçirdiği yahut duyduğu şeyler zihninde daha çok yer etmektedir ve çeşitli çalışmalar da bunu kanıtlamaktadır. Öyleyse bir çocuğa uyumadan önce verilecek vaaz onun yalnızca uyumasına değil, aynı zamanda öğrenmesine de olumlu etki edecektir. Hatta ahlak öğretimlerinde bile kullanılabileceği söylenebilir.

4.7.3.2. Model Alma

Rousseau'nun uygulama odaklı eğitiminden sonra eğitimin nasıl olması gerektiğiyle ilgili bir diğer vurgusuna, model almaya değinmek gerekir. Model alma,

[278] **Age,** 236.
[279] **Age,** 153.

ya da örnek göstererek öğretme, Rousseau'nun eğitiminde önemli bir yer sahiptir[280]. Rousseau'ya göre çocuklar anne-babalarını ya da öğretmenlerini model alarak öğrenirler[281]. Bu yüzden süt annelerin iyi kimseler olmasını ve sağlıklı olmasını öğütleyen Rousseau, çocukların süt anneyi örnek alacağını bilir.

Rousseau'ya göre çocuğa nasıl davranıldığı, onun da ilerde nasıl davranacağını doğrudan etkiler. Örneğin çocuğun sorularına yalanla cevap veren bir ebeveynin çocuğu, yalanın ne kadar tehlikeli olduğunu asla öğrenemez[282]. Bu yüzden de Rousseau, öncelikle anne-babaların iyi birer anne-baba olmalarını öğütler.

Sosyal Öğrenme Teorisi'nde de vurgulanan model alma, çok daha eski bir tarihe de dayanır. Örneğin Upanişadlar'da hayatın amacı, Brahmanlara benzemekti. Onlar üstün ruh olduklarından insanlar için rol model oluyorlar, insanlar da onlara benzemeye çalışıyorlardı. Mary Cassatt'ın "Mother and Child" (Anne ve Çocuk) eserinde de olduğu gibi çocukların annelerini taklit etmesi de, Rousseau'nun kabul ettiği eğilimlerden biridir. Henüz 'kendi algısı'nı geliştirememiş olan çocuk, tepkilerinde ve duygularında ebeveynini veya öğretmenini taklit eder, onları model alır. Mary Cassatt da bu durumu resmetmiş, çocuğun aynaya bakarken annesi ile aynı yüz ifadesine sahip olmasıyla çocukların nasıl da annelerini taklit ettiklerini göstermiştir.

4.7.3.3. Öğrenmeyi Öğrenme

Rousseau'nun dört temel eğitim prensibinden biri olan otonom sağlama, eğitim anlamında "öğrenmeyi öğrenme" anlamına gelir. Öğretmeni tarafından eğitilen çocuk, istenen bilgiye ulaşabilir. Fakat Rousseau'nun insan doğası felsefesine göre insanın amacı, 'kendi kendine' hayatını devam ettirebilmektir. Bir diğer deyişle Rousseau'nun öğrencisi, 'kendi kendine' öğrenebilen bir çocuktur.

Skolastik eğitimin yaygın olduğu 18. Yüzyılda kendi döneminin ilerisinde bir eğitim görüşü sunan Rousseau, 21. Yüzyılda kullanılan Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nın öğrenme yöntemini kullanır. Önemli olan bilmek değil, bilgiye ulaşmayı öğrenmektir[283]. Bilgiye ulaşmanın öğrenilmesi, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımını'nda da yer almaktadır.

---

[280] John T. Scott, "The Illustrasive Education in Rousseau's Emile", **American Political Science Review,** c. 108 s.3 (2014): 535.
[281] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 290.
[282] **Age,** 290.
[283] **Age,** 217.

Öğrenme otonomunun sağlanmasını zaman sınırıyla sebeplendiren Rousseau, bilim sevgisi ve öğrenme yöntemini öğretmek için okullarda verilen zaman çok kısa kaldığını belirtir[284]. Çocuklar ise, bu zaman sınırı içerisindeyken bile çok fazla soru sorup her şeyi öğrenmek isterler. Bu çocuklara istediklerini verebilecek bir öğretmeni, daha da önemlisi meraklarını karşılayacak yeterli zamanı sağlamak zordur. Bunun için çocukların kendi kendilerine öğrenmeyi öğrenmeleri gerekmektedir.

Rousseau'nun bilgiye ilgiyle ilgili söylemleri, Aristoteles'in bahsettiği "insan merakı" ile örtüşmektedir. Çünkü Aristoteles de insanın içinde bir merak güdüsü olduğundan bahseder. Bu güdü ile insan çok şey öğrenebilir. Rousseau da bu güdünün törpülenme veya giderilmesinin yerine beslenmesini öğütler. Bu sayede çocuklar öğrenmeyi sevecek ve heyecan duyacaklardır. Nitekim ki gerçek hayatta da istediği sorunun cevabına hemen kavuşan çocuklar onu öğrenmek için yollar keşfetmeyecek, öğrenme aşkını hissedemeyeceklerdir. Rousseau, kendi eğitim yöntemlerine gelen karşı çıkmaları kabul etmez, çünkü ona göre bu karşı söylemlere verilen en güzel yanıt eğitiminin verdiği sonuçlardır[285].

4.7.3.4. İçerik Sıralaması

Eğitim programı geliştirme ve değerlendirmede, eğitim tasarımlarında sıkça bahsedilen içerik sıralaması; belirlenen içeriğin öncelik-sonralık dizgisinin belirlenmesi anlamına gelir. Rousseau, içerik sıralamasından doğrudan bahsetmese de, öğrenciye sunulacak bilgi için bir hazırlık sürecinin olması gerektiğinden ve bilginin çocuğa doğru yerde ve doğru zamanda verilmesi gerektiğini belirtir[286]. Ona göre her öğretimin belirli bir zamanı, mekanı ve şekli olmalıdır. Hatta bu üçü yeterince iyi hazırlanmazsa öğretim hedefine ulaşamaz ve başarısız olunur. Ahlak öğretilerinde, bilgi öğretilerinde, din öğretilerinde ve diğer tüm öğretilerde Rousseau önce bir hazırlık süreci geliştirir. Bu açıdan Rousseau, eğitimde içerik sıralamasından bahseden ilk isimler arasında anılabilir.

İçerik sıralamasında dikkat edilen yakından uzağa ilkesi, Rousseau tarafından da ön plana çıkartılmıştır[287]. Rousseau bunu eğitim programı geliştirme veya içerik düzenleme ilkesi olarak sunmaz. Ona göre insanın ilk öğrenmesi gereken şey en

[284] **Age,** 218.
[285] **Age,** 132.
[286] **Age,** 452.
[287] **Age,** 217.

yakınıdır, çünkü ona daha çok ihtiyacı vardır. Örneğin coğrafya öğretiminden bahsederken önce çocuğun kendi evinin öğretilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü çocuk dünyada kaç okyanusun olduğunu bilse de, evinin çevresini bilip de eve tek başına ulaşamadığı sürece Rousseau'ya göre coğrafya bilmesinin bir anlamı yoktur.

İçerik sıralamasından bahseden Rousseau, öğretilerinde en çok "aşamalı öğrenme"yi kullanmıştır. İnsanın doğduğu gibi kalmadığını, duyularının, zihninin ve ruhunun geliştiğini belirten Rousseau, böylesi bir insan doğası felsefesinden hareketle, eğitimde de gelişimsel bir yol izlemesi, gittikçe artan bir eğriyi takip eder. Nitekim Rousseau'nun da görüşü, aşamalı olarak ilerleme, eğitimde adım adım gitme üzerinedir. Bu sebeple de Rousseau, insan gelişimine uygun bir eğitim yolu çizdiğinde Piaget ile karşılaştırılır ve bu anlamda oldukça kapsamlı bir çerçeve çizdiği belirtilir[288].

Rousseau, öğrenmede somuttan soyuta ilerleyen bir yol çizer[289]. Rousseau'nun insan felsefesine göre önce duyular gelişir, buna bağlı olarak da önce dokunma, görme, işitme gibi duyumlarımızla algıladıklarımızı biliriz. Zihnin gelişmesi ile zaman alacak, 15 yaşına kadar tamamlanmayacak bir evredir. Bu yüzden soyut öğretiler daha sonra gelmelidir. Eğitim görüşlerinde de buna paralel olarak, 15 yaşına gelip de kendi algısına sahip olana kadar soyut kavramlar öğretilmez. Din ile ilgili bilgiler, diğer insanlara ait soyut bilgiler hep 15 yaşından sonra verilir.

Rousseau, korkmamayı öğretirken de aşamalı gidilmesinden yanadır[290]. Bir nesneden/olgudan korkan bir çocuğun bu korkusunu yenmesi için öncelikle öğretmen/ebeveyn ile beraber nesneye yaklaşması, sonra ona daha da yaklaşıp dokunması, sonra da eline alarak ondan korkmamayı öğrenmesi tavsiye edilir. Küçük Albert Deneyi (Watson & Rayner, 1920) de göz önüne alınırsa, insan hem korkmayı hem de korkmamayı öğrenebilir. Nitekim 1900lerde yapılan Küçük Albert Deneyi'nde de Watson ve Rayner bir çocuğa tavşandan korkmayı öğretmiş, daha sonra da bu korkunun kaybolması için adım adım ilerleyerek çocuğu tekrar tavşana alıştırmaya çalışmışlardır. Böylece korkunun hem öğrenilen bir his olduğunu, hem de korkuyu yenmenin de öğrenilebileceğini kanıtlamış olurlar. Her ne kadar yaptıkları deney etik açıdan oldukça eleştirilse de, psikoloji ve eğitim alanlarında hala sıkça bahsedilen bir deneydir.

---

[288] Willem Koops, "Jean Jacques Rousseau, Modern Developmental Psychology, and Education", **European Journal of Developmental Psychology,** c.9 s.1 (2012): 50.
[289] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 352.
[290] **Age,** 46.

Oyunla çocuklara her şey yaptırılabilir, hatta onlara çok acı verecek şeyler bile. Hatta çocuklar bu aktivitelerin hepsini zevkle yaparlar[291].

4.7.3.5. Eğitim Materyalleri

Rousseau, eğitimden bahsederken kullanılacak materyallere de değinmiştir. İnsan doğasını medeniyetten uzak, doğanın içerisinde ve ilkel olarak ele alan Rousseau, eğitimde de gerçek materyallerden yanadır[292]. Ona göre kürelerin ve haritaların çocuklara gösterilmesinden ziyade, dünyanın kendisinin gösterilmesi gerekir. Ancak bir nesnenin aslı gösterilemiyorsa simgeler kullanılabilir; rakamlar gibi.

Bunun yanında Rousseau'nun kullandığı temel eğitim materyallerinden birinin öğretmen ve öğrenci arasında gelişen diyaloglar olduğu söylenebilir. Örneğin, Rousseau Emile'ye dini öğretirken[293] diyaloglardan yararlanmaktadır. Bu sayede öğrencisinin düşünmesini sağlamakta, ayrıca ona rehberlik de etmektedir. Bu bakımdan diyalogların nasıl gerçekleştiği, öğrenciye nasıl hitap edildiği oldukça önemlidir. Gençlik döneminde değişim geçiren öğrencilerle de nasıl konuşulacağının önemine işaret eden Rousseau, onlarla konuşulurken dikkat edilmesi gerekenleri şöyle sıralar[294]:

- Duygu yüklü konuşmalar yapmak
- Dinamik ve ansızın değişen tarzda konuşmak
- Öğrenci için değil, kendisi içi konuşur gibi davranmak
- Değer verdiğini göstermek
- Doğayı konuşmalara dahil etmek
- Tanrı'yı hakem yapmak
- Zaman, mekan ve araçları iyi seçmek

Bu diyaloglar, dinleme becerisine de katkıda bulunur[295]. Rousseau, bu diyaloglarda hem dinleme hem de konuşmaya önem verir; çünkü Rousseau'nun felsefesinde anlama, konuşma ve dinlemeyle gerçekleşir, yalnızca dinleyerek değil. Bu bakımdan da Aristoteles ile Rousseau tekrar benzeşirler. Aristoteles de öğretim yapmaz, insanların onun istediği sonuca ulaşmasını sağlar. Sorular sorarak ve kişileri

[291] **Age,** 154.
[292] **Age,** 212.
[293] **Age,** 360.
[294] **Age,** 458-459
[295] Megan, J. Laverty. "Can You Hear Me Now? Jean-Jacques Rousseau on Listening Education**". Educational Theory**, c. 61 s.2 (2011): 155-169.

düşünmeye sevk ederek bilgiyi onların keşfetmesini sağlar. Bu sebeptendir ki diyalogları oldukça ünlüdür.

Diyalog kullanımından da anlaşılacağı gibi, Rousseau'nun kullandığı eğitim materyallerinden bir diğeri de düşüncedir. Rousseau, çocuğun düşüncelerinin yönetilmesi gerektiği, fakat bu yönetmenin düşünceyle olmaması gerektiğini ifade eder: "Düşünceyle egemen olmak yerine düşünceye egemen olmakla işe başlayın"[296]. Çünkü onun için başı boş düşünceler, filozoflar gibi tahliller ve sorular insana zarar verir. Bu yüzden öğrencisinin gerektiği kadar ve elzem şeyler üzerinde düşünmesini ister. Bu da kendisinin Emile'nin düşüncelerine egemen olmasıyla mümkündür. Her ne kadar öğrenciyi boyunduruk altına almanın yanlış olduğunu belirtse de, bunu Emile'ye fark ettirmeden yapar. Bu sayede kendini hüküm altında hissetmeyen Emile, 'hükmedilme'nin olumsuz sonuçlarından da etkilenmeyecektir. Fakat realist ve dürüst bir bakış açısıyla bakıldığında, Rousseau'nun bu uygulaması kendi felsefesiyle çelişiyor bulunur. Eğer yapılmaması gereken bir şey varsa, hiç yapılmamalıdır. Emile'nin faydasına olacağı düşünülse dahi o boyunduruk altına alınmamalı, bu ilkeden vazgeçilmemelidir.

Tüm bunların yanında, Rousseau'nun şiddetle karşı çıktığı bir eğitim materyali vardır: kitap. Rousseau, uygulanan eğitimde zaman zaman metinlerden faydalanıldığını bilir. Kitapların eğitim için iyi materyaller olmadığını, çocukların bunlardan bir şey öğrenemeyeceğini[297], kitapların iyi olmaktan ziyade çocukların zihnini işgal ederek yeni şeyler öğrenmesini engellediğini[298] belirtir. Ona göre "dünyadan başka kitap, olgulardan başka eğitim yoktur"[299]. Bir çocuk da bu yüzden kitap okumak yerine atölyede çalışsa, onun için daha faydalı olacaktır[300].

Kitaplara bu denli karşı çıkışını Rousseau, bir çocuğun bir kitap okumasıyla beraber hayal gücünün canlılaştığını, adeta alev aldığını belirterek sebeplendirir[301]. Ona göre kitaplar çocuğun masumiyetinin bozar, çünkü çocuğun çevresindeki insanlar da onunla açık seçik konuşur. Fakat burada suçlanması gereken kitap değil, çocuklara uygun olmayan kitapları onlara sunan ebeveyn ve öğretmenlerdir. Ebeveynlerin ve öğretmenlerin yalnızca konuşmaları bile çocuğun masumiyetini bozmaya yeterken, onlara kitaplar verilmesi Rousseau'ya göre ziyadesiyle yanlış bir

[296] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 259.
[297] **Age,** 199.
[298] **Age,** 123.
[299] **Age,** 212.
[300] **Age,** 227.
[301] **Age,** 293.

davranıştır. Bu yüzden Emile, zevki geliştiğinde kitap okuyabilecektir[302]. Onun gelişen zevki, kitap seçiminde sade kitaplara yönelmesini sağlayacak ve onu zararlı kitaplardan uzak tutacaktır. Rousseau Emile'nin genelde Antik Yunan kitaplarına yöneleceğini, çünkü onların daha sade olduğunu belirtir.

Kitap seçiminde ise Rousseau, insan doğası felsefesi ile ilişkili olarak doğaya en yakın, en yalın kitapları seçer. En beğendiği kitap "Robinson Crusoe"dur ve Emile'e yalnızca o kitabı okutur[303]. Robinson Crusoe da doğada yalnız başına büyüyen ve kendini yetiştiren bir insandır ve Emile'in Robinson Crusoe'a benzemeye çalışacağını tasavvur eder. Rousseau'nun felsefesi ve doğal yöntemi bakımından incelendiğinde bu düşüncesini anlamak pek de zor değildir. Yalnız gariptir ki gençlik döneminde Sophie ile karşılaşan Emile birden şu kitapları da okumuş olur: Odysseus, Antik Yunan eserleri. Fakat La Fontaine masallarından bahseden Rousseau, bir masalın her bir cümlesini ele alarak eğitimsel açıdan yanlışlarını öne çıkartır. Rousseau'ya göre La Fontaine masallarında kötü karakterler ön plandadır ve onlar öğretilmiş olur. Aynı zamanda çocukların gelişim süreçlerine uygun olmayan maddeler de bulduğundan, bir öğretmenin derste faydalanılacak metinleri seçerken oldukça dikkatli olmasını öğütler[304].

Zaten Rousseau'ya göre kitaplar genel olarak gereksizdir ve insanların bildiklerini kitaplarla anlatması doğru bir davranış değildir[305]. Ona göre eğer insanlar bildiklerini herkesin anlatabileceği bir şekle büründürebilseydi kitaplara ihtiyaç duymazdı. Hatta Hermes'in de keşiflerini sütunların üzerine yazmasından ve bunun sebebinin anlaşılamamış olmasından dem vurur. Fakat bu durumda kendisinin kitap yazması şaşılacak bir durumdur.

4.7.3.6. Dönüt Verme

Rousseau, diyalogları çokça kullanan bir eğitimci olarak Emile'yi dönütsüz bırakmaz. Onun düşüncelerini ve eylemlerini yönlendirmekle yükümlü olduğundan, soru-cevap yöntemini de kullanarak Rousseau'ya rehberlik eder. Bunun yanında uygulama odaklı bir öğretim gerçekleştiren Rousseau, Emile'ye davranışlarının sonuçlarını belirterek dönüt verir. Rousseau'nun bu tavrı, edimsel koşullanmanın babası olarak bilinen Skinner'ın görüşleriyle de benzerdir. Skinner da dönütlerin

[302] **Age,** 490-492.
[303] **Age,** 241.
[304] **Age,** 331.
[305] **Age,** 240.

kişinin kendini hazırlamasında ve ona göre bir eğilim sergilemesinde olumlu rol oynadığını düşünür[306]. Fakat Skinner ve Rousseau arasındaki fark, Skinner'ın dönütleri çevreye uyum amacıyla ele alması, Rousseau'nun ise kendini düzenleme amacıyla ele almasıdır.

Rousseau'ya göre, çocuklar hata yaptıklarında düzeltmeleri için fırsat verilmelidir[307]. Eğer çocuk fark etmezse, ipucu verilere yanlışını fark etmesi sağlanmalıdır. Rousseau yanlışı deneyimlemeden iyi öğrenmelerin gerçekleşmeyeceğini belirtir.

Örneğin tarlayı bahçıvandan izinsiz kullanan Emile, bunu yapmaması gerektiğine ilişkin Rousseau'dan bir dönüt almaz. Rousseau'nun bu konudaki dönütü, daha 'gerçek'tir. O, Emile'yi izinsiz bir araziyi kullanmak ve mülkle ilgili uzun vaazlarla bilgilendirmeye çalışmak yerine, Emile'nin bu durumu yaşayarak öğrenmesini sağlar. Bir vakit sonra bahçıvan ekilenleri fark edecek ve onlarla konuşmak isteyecektir. Nitekim öyle olur ve Emile, çok uğraş verdiği ekinlerini bahçıvana vermek zorunda kalır. Rousseau'nun burada hemen dönüt vermemesinin sebebi Emile'ye hata yaptırma isteği değil, onun yaptığı hatanın daha kesin bir şekilde farkına varmasını sağlama isteğidir. Çünkü Rousseau olmasaydı Emile yine aynı şekilde yaptığı yanlışı görecekti. Burada Rousseau'nun dönütü, bahçıvan geldikten sonra olur. Rousseau bahçıvan geldikten sonra bir uzlaşma sağlayıcı rolü üstlenerek Emile'nin nispeten daha az zarar görmesini sağlar. Böylece Emile hem 'tam' bir öğrenme gerçekleştirmiş, hem de Rousseau'nun dönütü sayesinde daha az zarar görmüş olur.

4.7.3.7. Ölçme ve Değerlendirme

Ölçme ve değerlendirme, eğitimin amaçlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini, öğrencinin öğrenmesini ve öğrenciye sağlanan faydayı test eden bir araçtır. Ölçme ve değerlendirme için öncelikle eğitim hedefleri ve standartların/kriterlerin iyi belirlenmiş olması gerekir. Rousseau'ya göre eğitimin hedefi yaşamayı öğrenmektir. Eğitim kriterleri ise "çocuğa olan yararı, çocuğun güvenliği, çocuğun yaşamını koruması, ve çocuğun mutluluğuna olan etkisi"[308] olarak belirlenmiştir.

Bu hedef ve kriterlere bağlı olarak da Rousseau, yazılı veya formal bir ölçme ve değerlendirme aracı kullanarak Emile'yi sınamaz. Onun için önemli olan

[306] Burrhus F. Skinner, **Science and Human Behavior** (London: Pearson, 2005): 83.
[307] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 217.
[308] **Age,** 247.

Emile'nin doğru, erdemli ve yaşamayı bilen bir kimse olmasıdır. Eğitimiyle Emile'yi hayata hazırlamayı hedefleyen Rousseau, Emile evlenip de çocuğu olunca bu eğitimin hedefine ulaştığını düşünerek ondan ayrılmak ister. Çünkü Emile artık kendi ailesini kurmuş, hayatta kalabilmiş ve bir çocuk büyütebilecek yetiye ulaşmıştır.

Bundan ziyade Rousseau zaman zaman Emile'nin eğitimin amacına ulaştığını belirtir. Bunlardan bir tanesi Emile'nin Rousseau'ya olan sevgisini Sophie aracılığıyla açık etmesidir. Emile Sophie ile sohbet ederken, Rousseau'nun haberinin olmadığı halde onu över. Rousseau, bir karşılık beklemeden kendisinden böyle övgüyle bahseden Emile'nin kendisine olan sevgisinden emin olur. Yaşamaya dair bir gereklilik olmasından ötürü Rousseau'nun eğitiminin de bir hedefi olan 'kendisine yarar sağlayan birisini sevmek' böylece gerçekleştirilmiş olur.

Hem final hedefin gerçekleştirilmesi hem de sevgi hedefinin gerçekleştirilmesiyle ilgili örneklere bakıldığında, Rousseau'nun ölçme aracının 'gözlem' olduğu fark edilir. Nitekim hedef yaşamak/uygulamaksa, bunun değerlendirilmesi de ancak gözlem yoluyla olur. Fakat gözlemde de formal bir ölçme ve değerlendirme yapmaz Rousseau. Çünkü ona göre kanıtlanması gereken bir eğitim yoktur. Eğitimin hedefi hayatta kalmak ve mutlu olmaktır. Nitekim Rousseau'ya göre bilginin ve gerçekliğin amacı da insanın mutluluğudur[309]. Bu hedeflerin gerçekleştirildiğinin bir kâğıtta yazmasından ziyade de, uygulanması mühim olacaktır.

4.7.3.8. Ahlak ve Erdem Eğitimi

Rousseau, insanların doğuştan iyi olduklarına inanır. Buna bağlı olarak da çocukların doğuştan masum varlıklar olduklarını belirtir. Yaşadığı dönemdeki Hristiyan doktrini göz önüne alındığında oldukça radikal olan bu görüş, Rousseau'nun ahlak eğitimini de derinden etkilemiştir. Dönemin katı uygulamaları nasıl doğuştan gelen kötülükten kaynaklanıyorsa, Rousseau'nun uygulamaları da onun insan iyiliğine olan inancından kaynaklanır.

Rousseau'ya göre çocuklar, iyilik öğretildiği sürece değil; kötülükle tanıştırılmadıkları sürece masumdur. Bozulmamış doğaları zaten onları iyi kılar, bu yüzden yapılması gereken onlara iyiliğin ne demek olduğunu, nasıl yapılacağını anlatmak değildir. Nasıl güzel bir çiçeğe güzelliğini nasıl gösterileceği

[309] Jason Neidleman, "The Sublime Science of Simple Souls: Rousseau's Philosophy of Truth", **History of European Ideas,** c.36 s.6 (2013): 817, http://dx.doi.org/10.1080/01916599.2013.809008 [18.04.2016].

öğretilmiyorsa, çocuklara da iyilik öğretilmemelidir. Yapılması gereken, çocukların iyi ve masum olduğunu kabul etmek ve buna saygı duymaktır[310]. Nasıl güzel bir çiçek çamurla kaplanmıyorsa, çocuğun yanında da onu kötü etkileyecek sözlerden kaçınmak gerekir. Çocukların ahlak eğitiminde en önemli nokta, onlara kötülüğü tanıtmamaktır.

Rousseau'nun ahlak eğitimi hem oldukça yalın ve saydam, hem de sürekli ve yoğundur. Rousseau'ya göre ahlak ve erdem insan ruhunda gömülüdür ve ortaya çıkmaları için uygun koşullara ihtiyacı vardır. Bu görüşünü Rousseau şu şekilde ifade eder: "Erdemin tohumu güç çıkar topraktan, güç biter; kök salmasını sağlamak için uzun hazırlıklara gereksinim vardır"[311]. Tıpkı bir tohumun bitmesi için suyunun, toprağının, sıcaklığının ayarlandığı gibi; insan doğasındaki ahlak ve erdemin ortaya çıkması için de koşulları iyi ayarlamak ve özenli olmak gerekir. Çünkü insan, eğitilebilen bir varlıktır. Doğası ne olursa olsun, kendini gerçekleştirebilene kadar doğası yönünde veya tam tersi yönde eğitilebilir. Fakat insanın doğasındaki ahlak ve erdemi gerçekleştirebilmesi için sanıldığının aksine, erdem sahibi olmak ve ahlak eğitimi, öğretilen bilgilerin yüksek değil basit olmasıyla mümkün olur[312]. Yüksek yerine basit bilgilerle tanışan ve onlara sahip olan çocuk, dürüstlük ve onur gibi erdemlere ulaşabilecek ve bunları kavrayabilecektir. Rousseau'nun tüm felsefesinde olduğu gibi, ahlak ve erdem gibi en kıymetli tözler en sade ve kırılgan tözlerdir. Bu yüzden ahlak ve erdemin yetişebilmesi için karmaşık bilgilerden ziyade sade bilgilere, basit çözümlere ve yüksek bir özene ihtiyaç vardır.

Rousseau yalın bilgiler kapsamına masalları dahi almayacak kadar sade bir yol izler. Çünkü Rousseau'ya göre "masallar büyük insanlara ders verebilir; ama çocuklara gerçeği açıkça söylemek gerekir"[313]. Rousseau masalların mecaz anlam, kinaye, gönderme ve benzetme kullandığından ötürü çocuklara uygun olmayacağını; Piaget'in gelişim kuramına da uygun olarak çocukların bu tür soyut anlamlara ulaşamayacaklarını düşünür. "…Çünkü bunları (masalları) basitleştirmek için ne kadar çok çaba harcansa da, bunlardan alınması istenen ders, çocuğun kafasına anlayamayacağı düşünceleri zorla sokmaya çalışıyor"[314] diyerek Rousseau masal

[310] **Age,** 291.
[311] **Age,** 453.
[312] **Age,** 261.
[313] **Age,** 124.
[314] **Age,** 124.

kullanılmamasının sebebini açıklar. Nitekim çok beğenilen ve sıkça kullanılan La Fontaine masallarını da Rousseau beğenmez ve oldukça eleştirir.

Ahlakın masallarla öğretimi de Rousseau'ya göre imkânsızdır, çünkü çocuklar masallarla iyiyi değil, kötüyü öğrenir[315]. Rousseau genel eğitimde çocuklara kötünün hiç gösterilmemesi gerektiğinden ve kötünün tanıştırılmasının çocuk için bir öğreti olacağından bahseder. Bu bağlamda masallar da, kötüyü 'yapılmaması gereken' olarak tanıtsa da çocuklarla tanıştırmış olur ve Rousseau'ya göre çocuklar zamanı geldiğinde masallardaki kötü karakterler gibi davranırlar. Çünkü çocuklar masallardaki kötü karakterlerin baskınlığından ve gücünden etkilenecek, doğal olarak onlara öyküneceklerdir. Bu durum da Rousseau'nun negatif eğitimini doğrular niteliktedir[316].

Rousseau çocuklara masalları ancak, kabahatleri anlatılmak istendiğinde, dolaylı olarak anlatılmalı; duruma ve bağlama dikkat edilerek anlatılması gerektiğine inanır[317]. Bu anlatımlar masalların sırasına değil, duruma olan uygunluğa göre olmalı, masalı anlatan kişi de masalı uyarlamayı bilmelidir.

Ahlak eğitiminde Rousseau'nun kullandığı bir yöntem de, çevreyi gözlemlemektir. Bu anlamda ahlak eğitiminde sistemsel değil, gözlemsel bir yol izlemeyi tercih eder[318]. Ona göre ahlak eğitimi için çocukların duyarlılığının çevreye de yöneltilerek onları ahlaklı kılmanın mümkün olabilir[319]. Özellikle gençlik döneminde kötülüklerden tamamen uzaklaşması için onu büyük kentlerin şatafatlı eğlencelerine götürür. Fakat Rousseau bu konuda oldukça önemli bir uyarıda bulunmaktan kaçınmaz: çevre gözleminin zamanı ve yeri iyi ayarlanmalıdır. Özellikle ergenlik döneminin bunalımına girmiş bir gencin büyük kentlere götürülerek tahrik edilmemeleri gerekir[320]. Fakat öte yandan öğrenci diğer insanların yanılgılarını ve kötü yazgılarını tanımalıdır. Bu tanıma aşırılıktan uzak, öğrenciyi üzerinde düşünmeye itecek nicelikte olmalıdır ki öğrenci gördüğü durumlardan tiksinip uzak durmak istesin. Çünkü "edep duygusu ancak kötülüğü tanımakla birlikte doğar"[321].

---

[315] **Age,** 128.
[316] Oliver Michaud, "Thinking about the Nature and the Role of Authority in Democratic Education with Rousseau's Emile", **Educational Theory** c.62 s.3 (2012): 294.
[317] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 340-341.
[318] **Age,** 350.
[319] **Age,** 295.
[320] **Age,** 313.
[321] **Age,** 290-291.

4.7.3.9. Dil Öğrenimi

Dil öğrenimi Rousseau için iki türlüdür: ana dilin öğrenimi ve ikinci bir dilin öğrenimi. Rousseau bu dillerin öğreniminin nasıl olması gerektiğinin yanında, insanın dile ait bilgisine dair de çözümlemeler yapar. Dil konusunda ihtisası olmadığı halde dilin ortaya çıkışını, çocukların dili nasıl öğrendiğini, dil bilgisinin düşünme becerisine nasıl etki ettiğini detaylı bir biçimde analiz eden Rousseau, kendinden sonra gelen dil bilimcilere de ışık tutar.

"İnsan Düşünen Bir Varlık Mıdır" başlığında da belirtildiği gibi, Rousseau dilin toplumlarda kategorizasyonla geliştiğini, önce genel anlamlı kelimelerin türediğini ve ilk seslerin doğanın yansıma sesleri olduğunu belirtir. Çocukların da dil gelişimi zihinsel gelişimden ziyade bedensel gelişimlerine bağlıdır[322]. Bu yüzden Rousseau geç konuşan çocuklara baskı yapılmasını doğru bulmaz. Onların doğdukları zamandan itibaren kullandıkları bir evrensel dil zaten vardır ve Rousseau'ya göre bu dil eğer dikkat edilirse çocuklardan tekrar öğrenilebilir[323]. Çocuklar anlam taşımak için kelimeleri değil, vurgularını ve jestlerini-mimiklerini kullanırlar. Çocuklar, dili işaret gibi öğrenirler[324]. Dil onlar için bir araçtır, anlam taşıma aracı.

Çocuğun dil öğreniminin nasıl olduğunu açıklayan Rousseau, çocuk konuşmayı öğrenirken aceleci ve azarlayıcı olmamak gerektiğini belirtir[325]. Çocuklar dil gelişimi sırasında yetişkinlerden daha iyi bir algılama ile dilbilgisi kurallarını fark eder ve genellerler, onları bütüncül olmayan dilbilgisi kurallarını tam öğrenemediler diye azarlamak veya suçlamak yanlıştır. Yapılması gereken somut karşılığı olan kelimeleri sıkça kullanmak, onların önünde kurallı ve düzgün konuşmaktır. Aceleci olmak çocukların konuşmayı öğrenmelerini olumsuz yönde etkiler: ya fazla kaygılanır ve kekelerler, ya da dili bizim kullandığımız anlamın dışında, kendi geliştirdikleri anlamla kullanırlar.

Ayrıca çocuklar konuşmayı öğrenirken onlara çok fazla yükleme de yapmamak gerekir. İnsan zihninin sınırsız olmadığına inanan Rousseau, elbette dil öğreniminde de bunu zorlamak istemeyecektir. Çünkü Rousseau'ya göre insan doğası, yalnızca kendine gerekli şeyleri öğrenmeye programlıdır. Bu yüzden Rousseau'ya göre dil

[322] **Age,** 62.
[323] **Age,** 48.
[324] **Age,** 118.
[325] **Age,** 58-62.

gelişiminde köy çocukları şehirdekilerden çok daha avantajlıdır[326]. Çünkü köydeki çocukların kendilerini ifade etmeye ihtiyaçları vardır, onların başında ne isteyeceklerini bekleyen bakıcılar veya mürebbiler yoktur; onlar tarlada yüksek sesle bağırarak neye ihtiyaçları olduklarını anlatmak zorundadır. Bu yüzden her ne kadar bazı telaffuzları tam gelişmese de, vurguları daha iyidir. "Vurgu söylemin ruhudur; ruha duygu ve gerçeklik verir"[327] diyen Rousseau, köy çocuklarının dil gelişimlerini bu yüzden daha avantajlı bulur. Çünkü telaffuzlar ve bazı dilbilgisi kuralları kısa zamanda öğrenilebilirken şehir çocukları vurguyu öğrenemezler. Hâlbuki önemli olan duyguyu, gerçekliği iletebilmektir; dilbilgisi kurallarını değil.

Buna bağlı olarak, "çocuğun sözcük dağarcığını olabildiğince daraltınız. Düşüncelerden daha çok sözcüklere sahip olması ve düşünebileceğinden daha çok şey söylemeyi bilmesi çok büyük bir sakıncadır"[328]. Öyleyse dil -zihin ilişkisinde önce zihin gelişimi gelir. Önce anlam, sonra biçim gelmelidir; diğer bir deyişle, nicelikten çok nitelik önemlidir.

İkinci dil öğreniminde ise Rousseau, önce benlik algısının kazanılmasını bekler ve 15 yaşından önce iki dili öğrenmenin gerçekleşemeyeceğini savunur[329]. Ona göre yalnızca "harika çocuklar" bunu başarabilir, diğerleri ise iki dilde de basmakalıp sözler ezberler ve ikisine de hakim olamaz. Halbuki dil araştırmaları gösteriyor ki, CHOMSKY Ayrıca, dil öğretiminde öğrencilerin kelime ezberlemeleri ve çeviri yapmalarını eleştirir[330]. Dil öğreniminde "Grammar Translation Method" (Gramer Çevirisi Yöntemi) olarak bilinen ve kelime ezberlemeye ve çeviriye dayanan bu yöntem, genellikle edebiyatta ikinci dil öğrenimi için kullanılmaktadır.

4.7.3.10. Din Eğitimi

Rousseau'nun din eğitimini incelemek için, öncelikle onun dini nasıl ele aldığını bilmek gerekir. Rousseau, diğer görüşlerinde de olduğu gibi ve Naturalizmin bir destekçisi olarak, doğal bir dinden bahsettiğini belirtir[331]. İnsanı da doğal haliyle inceleyen Rousseau'nun dini törenler ve ayinlerle kuşatılmış, Rousseau'nun vahşi hayat olarak bahsettiği hayattan farklı bir dinden bahsetmesi düşünülemezdi. Bu doğrultuda Rousseau, insanın yalnızca kalben inandığı, duygularını ve düşüncelerini

[326] **Age,** 59-61.
[327] **Age,** 61.
[328] **Age,** 63
[329] **Age,** 118.
[330] **Age,** 119.
[331] **Age,** 414-417.

etkileyen, bu yolla davranışlarında düzenleme yapmasını sağlayan; fakat bu düzenlemelerin de her birine inandığı bir din ortaya koyar ve bu dine doğal bir din der. Bu doğal dinde Tanrı akıl yoluyla bulunmuştur, yani insanın kendi düşünmesiyle keşfedilmiştir. Buna paralel olarak din eğitimi de, çocuğun kendi aklıyla Tanrı'yı bulmasını sağlama ile olacaktır. Çünkü Rousseau Tanrı'nın bulunmasını nasıl doğal bir yolla istiyorsa, insanın din eğitimini de öyle doğal bir yolla arzular ve insan aklına güvenir. Bunun için papazların iletilerine güvenmez. Çünkü eğer insan Tanrı'yı kendi aklıyla bulabilecek kadar akıllı bir varlıksa, bunun için papazlara bir görev biçmeye gerek yoktur ve nitekim Tanrı tüm insanlardan daha bilgin olduğundan (Rousseau, 2014b, 398), insan aklını küçümsemeyecektir. Bu sebeple tekrar, papazlara dini anlatma görevini biçmek yanlış olur; bunun yerine insan aklıyla Tanrı'yı bulmakla mükelleftir. "Asıl ibadet yürekten yapılan ibadettir"[332] ve din kurumlardan bağımsızdır[333].

Din eğitimi ise, bir seçenekten ziyade, çocuğa verilmesi gereken bir eğitimdir[334]. Çünkü inanç yoksa, erdem de olmaz ve çocuğa vermek istenen ahlak eğitimi yarım kalmış olur. Diğer bir deyişle din eğitimi, insanın ahlak ve erdem eğitimi için gereklidir; inancı için değil. Bunun yanında Rousseau, din eğitiminden 15 yaşından küçüklerin muaf tutulması gerektiğini savunur[335] ve bunun için Protestanlığı örnek gösterir. Çünkü Protestanlıkta, bir kimse bilmediği ve bilme imkanının olmadığı şeylerden sorumlu tutulmaz. İslamiyet'de de mükellefiyet, akıl erdiremeyenlerden kaldırılmıştır ve bunu Hz. Muhammed (S.A.V.) şöyle buyurur: "Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Aklı olmayan deliden, uyanıncaya kadar uyuyan kimseden ve ergenlik çağına ulaşıncaya kadar çocuktan"[336].

Örneğin çocuğun hiçbir dine mensup olmamasına karşı çıkar çünkü din, Rousseau için yalnızca bir inanç olmaktan öte insan için bir kontrol mekanizmasıdır: "Her türlü dini unutmak, insanın görevlerini unutmasına yol açar"[337]. İnsan dinini unutursa, benimsediği ahlak ve erdem onun için önemsizleşir Rousseau'ya göre.

Emile, 15 yaşına gelene kadar din öğrenmemesinin üç sebebi vardır:, o yaşa kadar bir ruhunun olduğunu bilmemesi[338], din seçiminin bireyin kendisinin yapması

[332] **Age,** 437.
[333] **Age,** 442.
[334] **Age,** 443.
[335] **Age,** 356.
[336] Ebû Dâvud, Sünen, Hudûd, 16; Tirmizî, Sünen, Hudûd,2
[337] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 362.
[338] **Age,** 355.

gerektiği[339] ve 15 yaşından önce oluşan bir Tanrı figürünün yetişkinlik döneminde zararlı olması[340]. O yaşa kadar kendisini tanıyamamış olan Emile, farkına varmadığı ruhunu bir Tanrı inancına yönlendiremeyecektir. Bu yüzden inancı tam olamayacak, yalnızca görünüşte kalacaktır. Ayrıca Rousseau'ya göre Emile, dinle ilgili kararını kendisi vermeli, neye inanacağını kendisi seçmelidir. Fakat Rousseau her ne kadar özgürlükçü ve bireyselci bir eğitim felsefesi gütse de, din eğitimi konusunda sınırları aileye veya öğretmene çizdirir[341]. Bir çocuğun 15 yaşına kadar din eğitimi almasını engellerken, çocuğun kendi dinini değil, ancak kendi mezhebini seçmesine izin verir. Kaldı ki 15 yaşına kadar bekletirken daha sonrasında çocuğa bütün dinleri tanıtmaktan bahsetmez, bunu da pek mümkün bulmaz. Çünkü ona göre her insan dinleri araştırmaya ve en iyisini bulmaya gidemez, bunun için tüm dünyayı dolaşması gerekir[342]. Çocukların 15 yaşından evvel din eğitimiyle ve Tanrı figürüyle tanıştırılmasının zararınıysa, Rousseau çocukların aklından yetişkinlik döneminde dahi çıkmayan Tanrı resmiyle açıklar[343]. Hele ki Tanrı çocukları korkutmak ve engellemek için kullanılan bir figür ise, yetişkinlik döneminde de insan bunu unutmamaktadır ve Tanrı'yı hep korkutucu olarak algılamaktadır.

Dinin nasıl öğretilmesi gerektiği ile ilgili Rousseau, bir rahibin yoldan çıkmak üzere olan bir genç ile yaptığı bir konuşmadan alıntı yapar ve bu rahibin vaazı gibi bir konuşmanın gençlerin din eğitiminde faydalı olacağını ileri sürer[344]. Rahip, önce dünyayı çözümler, daha sonra da dine yönelir. Dünyayı çözümlemeye ise kendinden başlar. Rousseau, rahibin din öğretilerinden bahsederken Tanrı'nın insan hayatındaki ve zihnindeki yerinden de bahsetmiş olur. Çünkü eğitim, insan doğasından bağımsız değildir ve Rousseau da bu yüzden insan doğasında dinin yerine değinme ihtiyacı duyar. Rousseau'nun dini anlatmak için seçtiği bu yolu, kutsal ruhun gösterilmesi olarak yansıtan araştırmacılar vardır. Din ile ilgili konuşma yaptıkları rahip, dine dair bilgilendirmeyi yaptığından onun ruhunun kutsal olduğu düşünülmektedir[345].

"... Tanrı'ya karşı en büyük hakaret, onu hiç düşünmemek değil, onun hakkında düşünmektir"[346] diyerek Rousseau, Tanrı'nın insan zihninden bağımsız

[339] **Age,** 441.
[340] **Age,** 358.
[341] **Age,** 359.
[342] **Age,** 433.
[343] **Age,** 358.
[344] **Age,** 360-413.
[345] Fritz Osterwalder, "The Modern Religious Language of Education: Rousseau's Emile", **Studies in Phlosophy of Education** c.31 s.1 (2012): 444.
[346] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 386.

olarak var olduğunu belirtmiş olur. Ancak işin ilginç yanı, Rousseau'nun Tanrı'ya atfettiği bu varlık değil, insanın onun hakkında düşünmesinin Tanrı'ya bir hakaret olduğuna inanmasıdır. Halbuki Rousseau, insanın düşünme becerisinin en önemli becerilerinden biri olduğunu savunur, ve skolastizmden uzak durduğunu iddia eder. Yalnız onun Tanrı hakkındaki bu düşüncesi, skolastizmden hala kurtulamadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Dinin nasıl öğretilmesi gerektiği noktasına geri dönülecek olursa, Rousseau'nun burada 15 yaşını geçmiş ve benlik algısına sahip olan Emile'ye söze dayalı bir yöntemle din öğretimi gerçekleştirdiği görülür. Bunun sebebi, daha önceki başlıklarda da belirtildiği gibi dinin uygulamaya yönelik bir eğitim alanı olmamasıdır. Bu yüzden Rousseau söz odaklı bir yöntemle Emile'nin dikkatini dine çeker. Fakat Rousseau'nun söz odaklı bu eğitimi dogmatik bir tarz da değildir. Çünkü bu yolla Emile'nin belli bilgileri edinerek düşünmesini sağlamayı amaçlar. Çünkü Emile dünle ilgili kararını kendisi, düşünerek vermeli; tartışarak değil[347].

4.7.3.11. Meslek Eğitimi

Rousseau, meslek eğitiminden bahsederken önce mesleğin insan doğasına ve insan doğasının mesleğe etkilerini çözümler. Rousseau'ya göre meslek, zorunluluk için değil, insanın onuru için çalışması gereken bir alandır[348]. Diğer bir deyişle insanın bir meslek sahibi olmasına ihtiyacı vardır. Çünkü onuru, bu sayede yükselebilecektir. Mesleğin insan doğasına etkisi bu biçimdedir.

İnsan doğasının mesleğe olan etkileri ise, yeteneğe değil cinsiyete, insanın amacı olan 'yarar'a ve yaşa bağlıdır. Rousseau kadın mesleklerini erkeklerin, erkek mesleklerini de kadınların yapmamasın gerektiğini, bunun insan doğasına aykırı olduğunu savunur. "Yetişkin bir adam için cinsiyetine, genç bir adam içinse yaşına göre bir meslek seçin"[349]. Ayrıca sabır, yeteneğin yerine geçebilecek bir özelliktir[350]. İnsan yeteneği olmadığı halde eğer sabreder ve çalışırsa başarılı olabilir. Bunun için meslek seçiminde de yetenek aramaya gerek yoktur. Yararlılık içinse Rousseau, insanın hayatta kalmasına yarayacak, onun işlerini kolaylaştıracak meslekleri tercih eder. Tahmin edileceği üzere filozofluk, hekimlik gibi meslekler Rousseau için insan

[347] **Age,** 441.
[348] **Age,** 259.
[349] **Age,** 264.
[350] **Age,** 263.

doğasına uygunsuzdur. Bu yüzden Emile zanaatkarlığı seçecektir, çünkü zanaatkarlık bir insanın kimseye zarar vermeyeceği bir meslektir[351]

Rousseau, Emile'ye meslek seçimi yaptırırken bazı meslekleri seçtirmeyeceğinden bahsediyor, çünkü bu meslekler Emile için yeterince iyi değildir[352]. Yalnız burada Rousseau'nun üslubuna dikkat etmek gerekir. Çünkü Rousseau Emile'ye bazı meslekleri "seçtirmeyeceğini" söyler ki bu bir yaptırımdır. Oysa çocukların mesleklerini seçme konusunda kendi isteklerine göre hareket etmelidir, bunu da Rousseau kendisi söyler[353].

Meslek edindirmenin nasıl olması gerektiğiyle ilgiliyse Rousseau, bir çocuğu meslek seçerken yönlendirmek gerekir. Fakat bu yönlendirmede dikkat edilecek şey hem mesleğin yararlı olması, hem de çocuğun istediği mesleği seçmesidir[354]. Kendisi için yaşayan insan, elbette meslek seçiminde de etkin rol oynamalıdır. Nitekim meslek, bir insanı çok mutlu ya da çok mutsuz kılabilir. İnsanın hayattaki amacı da mutsuzluk değil mutluluk olduğundan, Rousseau meslek seçimini öğrencisine bırakmıştır ki mutlu olabilsin.

Bunun yanında meslek edinim yaklaşımlarıyla ilgili, bir çocuğa meslek kazandırmak adına yetenek edindirmek yanlış bir davranış olduğunu belirtir[355]. Çünkü önemli olan yetenek değil, meslek edinmektir. Bir insanın çok iyi bir yeteneği varken işsiz kalıp acı çekebilir, fakat bir çocuğa meslek edindirdiğiniz zaman yeteneği olmasa da mutlu olacaktır. Halbuki bir insan, yetenekli olduğu mesleği yaptığında mutlu olabilir. Aksi taktirde yaptığı işte yetersiz olması yüksek bir ihtimaldir ve bu sebepten tekrar mutsuz olabilir. Bir çocuğu ve onun yeteneklerini tanımayı önemseyen Rousseau'nun böyle bir yönlendirme yapmış olması şaşılacak bir durumdur.

Meslek edinimi yöntemleriyle ilgili ise Rousseau, katı bir eğitimden yana değildir. Meslek eğitimi sırasında Jean Jacques Rousseau, Emile'nin daima yanında bulunur[356]. Bir marangozun yanında çıraklığa başlayan Emile, tüm günü marangozun yanında ve buyruğu altında geçirir. Rousseau da onunla beraberdir, Emile'ye rehberlik eder ama marangozun hükmünü asla bozmaz, üstünlüğünü hissettirir. Emile izin alırken marangozdan alır, nitekim bu Sophie ile tanıştıktan sonra, Sophie ve

[351] **Age,** 259.
[352] **Age,** 266.
[353] **Age,** 261.
[354] **Age,** 261.
[355] **Age,** 259.
[356] **Age,** 267.

annesi Emile'yi çağırdığında dahi böyle olmuştur[357]. Yalnız Emile'nin marangoz yanındaki çıraklığı diğer çırakların eğitimine benzemez. Emile orada eğitim görmektedir ve asıl işi hala yaşamaktır. Bu yüzden de marangozluk eğitiminden başka işleri de vardır.

4.7.4. Öğretmen Nasıl Olmalı?

Bir çocuk için yalnızca bir öğretmen olmalı ve o öğretmen çocuğu bebekliğinden yetişkinliğine kadar yetiştirmelidir[358]. Nitekim "art arda çeşitli ellerden geçen bir çocuğun iyi yetişmiş olması kesinlikle imkansızdır"[359]. Rousseau, doğan çocuğun ilk öğretmeninin doğa olduğunu belirtir[360]. Çünkü insan, doğal bir varlıktır ve bir başka insanın öğrenmesini istediklerini değil, doğanın gerektirdiklerini öğrenmelidir. Burada da öğretmenin görevi, doğa ne derse çocuğa onu uygulatmak ve öğretmek, doğa ile çocuk arasında aracı olmak, çocuğun doğanın sözlerini anlamasına yardımcı olmalıdır.

Öğretmen tanımı incelendiğinde "...çocuk ise iyi yönlendirilmek için yalnızca bir rehberi izlemelidir" [361] diyen Rousseau'nun eğitim felsefesi, bugünkü Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı ile bağdaşmamaktadır. Yapılandırmacı yaklaşımda öğrencinin değişik tarzlarla ve bilgi kaynaklarıyla tanışması önemlidir. Ayrıca Post-modern yaklaşımda ve demokratik anlayışta da bir bireyin farklı yaklaşımlara açık olması önem arz etmektedir. Doğanın aracısı olma görevi her ne kadar basit gibi görünse de, Rousseau'nun öğretmenlerden az sayılamayacak beklentileri vardır. Örnekle öğretim, öğrenci-öğretmen arası arkadaşlık, rehber olma bunlardan birkaçıdır[362].

Öncelikle, öğretmen bir çocuğun düşünme becerisi ölçebilecek beceride olmalıdır[363]. Bunun için de öğretmenin, öğrenciden daha yetkin düşünme becerisine sahip olması gerekir. Bunun yanında asla böbürlenmeyecek, çocuğa üstünlük taslamayacak ve bu becerisi yüzünden onu boyunduruk altına almayacaktır. Diğer bir deyişle hem üstün bir becerisinin olması, hem de bu becerisini doğru kullanması gerekmektedir. Çünkü Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşme*'de belirttiğine göre insanın kendine denk birini dinleme ihtimali oldukça zayıftır. Kendine denk birini

[357] **Age,** 649.
[358] **Age,** 27.
[359] **Age,** 37.
[360] **Age,** 42.
[361] **Age,** 12.
[362] McEwan, **Age,** 512-515.
[363] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 205.

dinlemeye programlanmamış insan için de, ondan daha üstün düşünme becerisine sahip bir öğretmen gerekir.

Ayrıca mesleki bilgiye sahip olmalı, insanın yüreğinin doğal işleyişini bilmeli, insanı inceleyebilmeli ve öğrencinin yaşına göre nasıl davranacağını, neleri seveceğini kestirebilmelidir [364] . Ancak bu sayede öğrencisini doğru mesleğe yönlendirebilecektir.

Bunun yanında bir öğretmen, öğrencisini kendinden daha iyi olacak şekilde yetiştirmeye hem beceri hem de zihin anlamında hazır olmalıdır[365]. Tarihteki en iyi öğretmenler, öğrencilerine üstün yetenekleri kazandırmıştır: Aristoteles ve Büyük İskender , Akşemseddin ve Fatih Sultan Mehmet. Öğretmen de buna hazır olmalı, hatta bunu istemelidir.

Ayrıca öğretmen, öğrencisine daima iyilik yapmalı; fakat bu iyiliklerin karşılığını ondan kendisi istememeli, hatta öğrenciye yaptıklarının onun iyiliği için olduğunu da ona söylememelidir[366]. Bunun yerine öğrenci, bu iyilikleri kendisi fark etmeli ve karşılığını kendisi biçmelidir çünkü eğer öğretmen öğrenciyi yeterince iyi yetiştirdiyse, iyilik karşısında minnettar kalmayı bilecektir. Rousseau'nun öğretmenin daima iyilik yapmasını istemesi, öğrencinin onu sevmesini sağlar. Çünkü iyilik, beraberinde sevgiyi de getirir. Ayrıca Rousseau'ya göre ("İnsan Doğal Olarak İyi Bir Varlık Mıdır" başlığında da belirtildiği gibi) iyiliğin karşılığı, insana duyulan minnetle olur. Öğrencisine iyi davranan öğretmene karşı da öğrenci minnet duyacak ve onu dinleyecektir.

Öğretmen öğrencisini de iyi bir biçimde gözlemleyerek onun yaşına ve özelliklerine göre davranabilmelidir. Örneğin öğretmen, gençlik çağına geldiğinde onunla konuşma biçimini değiştirmeli, onunla dost olmalıdır[367]. Öğrencisinin artık bir çocuk olmadığını anlamalı, onunla dost olabilmelidir. Çünkü onun bir diğer görevi de öğrencisinin yakın bir arkadaşı olmak, onu sıkmamaktır[368]. Eğer eğiticiler zorba ise, öğrenci mutlaka kendisine özel bir sırdaş seçecektir ve en özel gizlerini onunla paylaşacaktır; bu durumun suçlusu olaraksa öğrenciyi değil, eğiticiyi işaret etmek gerekir. Çünkü insan, doğası itibariyle boyunduruk altına girmeye müsait değildir.

[364] Age, 138.
[365] Age, 206.
[366] Age, 319.
[367] Age, 447-448.
[368] Age, 451.

Rousseau, öğretmenin "eğlence" fikrini uyandırmasını önemli bulur. Bir çocuk öğretmenin gördüğünde asla sıkılmayacağından emin olmalı ve eğleneceğini bilmelidir[369]. Rousseau da Emile için böyle bir öğretmendir, Emile onu gördüğünde asla sıkılmayacağından emindir ve bu sayede öğrenimi çok daha verimli olur. Rousseau'yu gördüğünde dostunu, oyun arkadaşını görmüş gibi sevinir ve Jean Jacques'a bağımlı değildir. Özgürlüğünü engellemeyen bir öğretmenle olduğundan emin olan Emile başka hiç kimseyle bu kadar iyi anlaşamaz. Böylesi bir öğretmen, elbette ki bir çocuk için oldukça verimli ve etkili olacaktır. Rousseau'nun çizdiği resme bakıldığında, ailesi gibi, arkadaşı gibi bir öğretmen görmekteyiz. Bu öğretmenin öğrencisini etkilemekte başarısız olması mümkün değildir.

Kendisini öğrencisine mükemmelmiş gibi göstermemelidir[370]. İnsan, hata yapabilen bir varlıktır; mükemmel değildir. Rousseau insanların birbirlerine eşit olmadıklarını, her zaman birbirlerinden kışken üstün ve kısmen eksik olduklarını belirtir[371]. Öyleyse öğretmen de tamamen kusursuz olmayacaktır ve eğer hal böyleyken öğrencisine kendini kusursuz gibi gösterirse, öğrencisinin kusurlarından kurtulmasına engel olmuş olur.

Bunların yanı sıra Rousseau, öğretmenlerin sıkça yaptıkları bir hatadan da bahseder. Ona göre öğretmenler, çabalarının karşılığını görmek için sabırsızlanıp çocukların kolayca öğrenebileceği şeyleri onlara öğretmeye çalışırlar[372]. Genelde bekledikleri karşılık sınavlardan alınan notların iyi olmasıdır ve çocuklar da öğretmenlerden ödünç aldıkları "ganimetleri" kolayca sergilerler.

4.7.5. Öğrenci Nasıl Olmalı?

Rousseau'nun eğitim felsefesi, yaklaşımı ve yöntemlerine karşılık öğrenci nasıl olmalıdır? Rousseau bu soruya en güzel cevabı Emile'yi resmederek vermiştir. Emile başı dik, korkmayan, yılmamış, kitaplardan usanmamış ve cinsiyetine uygun bir çehresi olan bir çocuktur[373]. Diğer bir deyişle korkmayan, hayal gücü ve zihni bozulmamış ve doğaya uygun bir çocuktur.

Emile çocukluğunun tadını çıkartır, doğal halini korur ve bu halden hiçbir şey kaybetmemiştir[374]. Açık sözlüdür ve boş konuşmaz[375]. Doğanın öğrencisi

[369] **Age,** 200.
[370] **Age,** 478.
[371] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 128.
[372] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 205.
[373] **Age,** 200.
[374] **Age,** 204-205.

olduğundan, başkaları tarafından yadırganma gibi bir endişesi yoktur ve onun için her sözü değerlidir. Bu yüzden ne fikirlerini saklar ne de boş yere konuşur. Gelenek ve göreneklere de bağımlı bir çocuk değildir. Çünkü doğa, ona gelenekleri değil hayatı verir. Onun için geçmişte yapılanlar bugünü etkilemez, her gün yeni bir maceradır ve her güne taze olarak başlar. Onun için ahlak kuralları kendi içindedir, ve onlara gelenek ve görenek öyle söylediği için değil kendisi öyle inandığı için davranışlarını düzenler.

Boş konuşmaması ise, sözlerinden çok davranışlarının önemli olduğundandır[376]. Örneğin, Emile teşekkür etmez, bunun yerine minnet duyar. Bunun yanı sıra Emile, kendisine ait her konuda erdem sahibidir ve kendine güvenir[377]. Rousseau bu konuda Emile'nin hakkının da olduğunu savunur. Emile kendine güvenmekte hatadan münezzehtir, çünkü Emile hem doğaya uygun – tam anlamıyla bir insan - bir çocuktur, hem de "güven, ruhu yüceltir"[378].

Kendine güvenen Emile her yerde başı çeker, lider konumundadır[379]. Ama bir o kadar da başkalarının düşüncelerinden kendini koruyan, başkalarıyla kendini kıyaslamayan bir çocuktur[380]. Rousseau'ya göre böyle bir öğrenci, acı çeken bir öğrencidir ve bu kıyas duygusu onda doğduğu andan itibaren vardır. Maalesef bugün de bir okula girebilmek için birbirleriyle yarışan öğrenciler, Rousseau'nun acıma duygusuna layık öğrencilerdir. Fakat her öğretmen Emile gibi çocuklar yetiştirirse bu durum bir kaos oluşturur. Öğretmeniyle beraberken liderliği tatmış çocuklar daha sonra da böyle davranmak isteyecektir. Eğer toplumun yalnızca bir kısmı bu şekilde eğitilirse, ki zaten Rousseau'nun bu eğitim tarzını tüm topluma uygulamak mümkün değildir, bir problem olmayacaktır. Yalnız bu oranlamanın iyi yapılması gerekmektedir.

Emile zekidir ve amaçlarına göre hareket eder[381]. Bu uğurda egemenliğin boyunduruğuna göre hareket etmez, kendi deneyimlerine ve yeteneklerine göre davranışlarda bulunur. Hayal gücüne gelince, Emile'in hayal gücünün gelişmediğini, bu yüzden sadece var olanları görebildiğini belirtse de çocukların hayal güçleri oldukça gelişmiştir.

---

[375] **Age,** 201.
[376] **Age,** 202.
[377] **Age,** 278.
[378] **Age,** 642.
[379] **Age,** 204.
[380] **Age,** 308.
[381] **Age,** 203.

Rousseau, Emile'nin gençlik çağına kadar emin adımlarla gelmesini sağlar, gençlik çağında ise onun öğretmenine güvenmesini bekler[382]. Emile, bu çağa geldiğinde, onda güven temellerini sağlam atmış olan öğretmenine güvenerek yanından ayrılmamasını ve ona rehberlik etmesini ister. Bu istek, öğrencinin yapması gereken bir yükümlülükten ziyade, iyi bir eğitimin doğal sonucu olarak karşımıza çıkar. Rousseau her ne kadar doğal eğitimi ve öğrencisinin kendi kendine şekillenmesini ister gibi görünse de, gençlik çağında öğrencinin öğretmene kendisini bırakmaması, eğiticinin hatası olarak görülür. Halbuki doğal eğitimi benimseyen Rousseau'nun öğrenme sorumluluğunu öğrenciye bırakması beklenirdi.

Ergenlik çağını da bir değişim zamanı olarak kaydeden Rousseau, Emile'nin ergenlik çağında da çok çeşitli eğlencelerin olmaması gerektiğini düşünür[383]. Çünkü böyle bir öğrenci, doyumsuzluğa itilecek, herkesi kıskanacak ve mutsuz olacaktır. Bu da demektir ki Emile mükemmel bir çocuk değildir, yalnızca eğitime uygun bir çocuktur. Rousseau'nun eğitimiyle de tam bir doğa insanı olan Emile, eğitimin hedefini de gerçekleştirmiş olur.

4.8. Cinsi Bir Varlık Olarak İnsan Doğası ve Eğitimi

4.8.1. Kadın

Rousseau, kadının doğasının erkekten farklı olduğuna inanır ve aynı amaca yönelseler de bu amaç için gerçekleştirmeleri gereken görevlerinin farklı olduğunu savunur[384]. Bu yüzden kadının eğitimi erkeğin eğitiminden farklı olmalıdır. Fakat ne yazık ki Rousseau, eğitim alanın çok önemli görüşler öne sürmüş olmakla beraber, ne yazık ki kadın eğitimi konusunda oldukça ayrımcı bir yol izlemiştir. İnsan doğası felsefesinde de değinildiği üzere Rousseau, kadının doğasını erkek gibi kabul etmez ve ona türlü görevler yükler. Ona göre kadın, erkek gibi doğada hayatını sürdürecek bir kimse değil, ailede, çocuğuyla, toplumda belli başlı görevleri olan ve bu görevleri layıkıyla yerine getirdiğine herkesi ikna etmesi gereken bir varlıktır. Rousseau'nun kadın ve aile hakkındaki bu görüşleri feminist araştırmacılar tarafından da eleştirilmişi ve eşitlikçi bulunmamıştır[385].

---

[382] **Age,** 463.
[383] **Age,** 311.
[384] **Age,** 520.
[385] Penny Weiss ve Anne Harper, "Rousseau's Political Defence of the Sex-Roled Family", **Feminist Interpretations of Jean Jacques Rousseau,** ed. Lynda Lange (Pennsylvania: The Pennsylvania University Press, 2002), 44.

Kadınlara verilen eğitimin amacı, kadının mutlu olması değil; erkeğini mutlu etmesi olacaktır[386]. Rousseau kadını erkeğe kıyasla bir insan olarak gördüğünden, onun mutluluğunu da erkeğin mutluluğuna kıyas ederek tanımlaması anlaşılabilir. Fakat Rousseau burada bir adım daha ileriye giderek kadının mutluluğunun ancak erkeğin mutluluğuyla olabileceğini savunur ve kadının tüm eğitiminin de salt erkeği mutlu etmeye yönelik olmasına neden olur. Bu bağlamda kadın tabii ki bilgi sahibi olmalıdır; fakat yalnızca uygun olan bilgileri öğrenmelidir. "Bilgiç bir kadın, kocası, çocukları, dostları, uşakları, herkes için bir felakettir"[387]. Bu yüzden sağduyulu erkekler, okumuş kadınlarla evlenmek istemezler[388].

Kız çocuklarının bilmesi uygun olan bilgiler ise süs, terzilik gibi estetik odaklı bilgilerdir[389]. Rousseau'ya göre kız çocukları bu alanlara düşkündür ve onların doğasında bunlar vardır. Buna bağlı olarak da onlara terzilik eğitimi, zarafet eğitimi verilmesi uygun olacaktır. Rousseau kadınların süse ve estetiğe ne kadar düşkün olduğunu göstermek için yazmayı öğrenen bir kız çocuğunu örnek verir. Çocuk, aynada güzel görünmediğinden dolayı "O" harfini çizmeyi bırakmak ister. Çünkü yazı yazan kız aynadaki görünümünü beğenmemiştir ve onun için görünüş, yapılan işten daha önemlidir. Aynadaki çirkin görüntüsü de bu yüzden yazmayı öğrenmesine engel olur.

Rousseau'nun kadınlar hakkındaki görüşleri Hristiyan doktriniyle de benzerlik gösterir. Rousseau, kadınların erkeklere zarar verdiklerini savunur[390]. Bunun karşılığında onlara biçilmiş ceza ise kendileriyle savaşmak zorunda kalması, doğasındaki kötü özellikleri törpülemesinin gerekmesidir. Bu yüzden de kız çocuklarının eğitiminde üzerlerinde daha fazla otorite kurulması gerektiğini savunur. Doğal olarak aldatıcı bir kimliğe sahip olduğu düşünülen kız çocuklarının aylak ve asi olmaları engellenmelidir. Çünkü, Rousseau'ya göre, kız çocukları erkek çocukları gibi doğal olarak iyiliğe yönelmezler ve kurnazdırlar. Bu kurnazlık, kadınlara doğadan verilmiştir ve Rousseau bunu kötü olarak ele almaz. Hatta bu kurnazlıklarının tamamen yok olmaması için kız çocuklarına uygulanan otoritenin fazla olmaması gerektiğini savunur. Fakat maalesef bu kurnazlığı kadının kendisi için değil, erkeğin hoşuna gitmesi için elinden alınmaz. Çünkü güzelliği için kadına

[386] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 521-524.
[387] **Age,** 599.
[388] **Age,** 600.
[389] **Age,** 524.
[390] **Age,** 529-535.

meyletmiş olan erkeğin seçtiği kadın, yıllar sonra çirkinleşecektir. Yine kadının hayattaki amacı erkeği mutlu etmektir ve bu yüzden ona zarar veren özelliği de alınmamıştır. Çünkü erkeğin kadına bağlı kalması için kadının zekâsını kullanması, ona boyun eğerek onu yönetmesi gerekir. Rousseau'nun kadın eğitimi, kadın doğasına göre değil, kadının nasıl olması gerektiğine göredir. Örneğin kadınlar yumuşak olmalıdır, çünkü öyle olması için yaratılmıştır. Bunun yanında bir de kadına verilen "aile toparlayıcısı" görevi eklenince, kadının yumuşak olup olmamasını bir de eşi tarafından değerlendirme gerekliliği doğar. Rousseau bunu da şöyle değerlendirir: Kadın yumuşak olmadığında, bu sadece eşini daha çok kızdırmaya yarayacaktır. Bunun yanında kadının bu eğitimin sonucunda kazandıkları oldukça değerlidir[391]. Kadınlara sevmeyi öğretince sevilecekler, sevimli olmayı öğretince mutlu olacaklar, saygın olmayı öğretince boyun eğileceklerdir.

Kız çocukları doğal olarak kandırmaya meyilli olduklarından, iyi bir kişiliğe sahip olmak için kendileriyle savaşmak zorunda kalırlar[392]. Rousseau, bunun için kız çocuklarının zor durumlara alıştırılması gerektiğini ve eğitimlerinin de bu doğrultuda olduğunu savunur. Zor durumlara alışmak, erkek çocukları için de eğitime dahil edilmiş bir durumdur. Fakat erkek çocuklarında böylesi bir eğitime gitmenin amacı, onları ileride karşılaşacakları zorluklara hazırlamak içindir. Ama kız çocukları için zor durumlara alışmak, onların doğasında bulunan kötü özellikleri törpülemek içindir. Rousseau bunun için kız çocuklarının oyunların ortasında çağırılmasını, bu sayede asi olmalarının engellenmesinin sağlanacağını savunur. Aynı zamanda bu sayede, ileride eşinin ona yapacağı haksızlıklara katlanmayı da öğrenir.

Rousseau, kadınların fiziksel özelliklerinin de farklı olduğunu belirtir ve bu durum onların hayatlarını da etkileyecektir. Kadınların fiziksel anlamda daha az güce ihtiyacı olduğunundan, fazla yiyeceğe gereksinimlerinin olmadığına inanır Rousseau[393]. Ayrıca kadınlar, görünüşlerine dikkat etmelidir ki yaratılışından gelen kendini beğendirme isteği gerçekleşebilsin[394]. Bu yüzden Sophie'nin oburluk alışkanlığı düzenlenmelidir ve Sophie mutfaktan bonbon çaldığı için Emile'nin hiç görmediği bir uygulamayla karşılaşır: ceza. Rousseau kadın fıtratının asiliğe elverişli

[391] **Age,** 568.
[392] **Age,** 531-532.
[393] **Age,** 577.
[394] **Age,** 524.

olduğunu düşündüğünden[395] ceza gibi bir uygulama seçmiş olması anlaşılabilir. Çünkü ceza, ancak engellenmesi zorunlu olan durumlarda kullanılır.

Fiziksel özelliklerden bahseden Rousseau, Emile Ya Da Eğitim Üzerine adlı kitabının dördüncü bölümünde ergenlikten bahsederken, tamamen bir erkeğin ergenlik dönemindeki değişikliklerinden bahseder. Kadınları bu döneme dâhil etmez[396]. Örneğin ses değişiminden bahsedilir, fakat kadınlara özgü bir değişimden bahsedilmez. Bu konuda kadınların gelişimsel özelliklerini atlamış, onları bu anlamda yok saymıştır.

Rousseau, mesleklerde cinsiyet ayrımı yapmaktan da geri durmaz. Terziliğin bir kadın mesleği olduğunu, tehlikeli işlerin erkeklere göre olduğunu [397] ve yetişkinlerin cinsiyetlerine göre meslekler seçmeleri gerektiğini belirtir. Kadınlar erkeklerin mesleklerine girişmezler onun döneminde, ancak erkekler terzilik gibi kadın mesleklerine doğru yönelmeye başlamışlardır. Rousseau bu durumu epeyce yadırgar ve erkeklerin bu durumdan utanması gerektiğini belirtir. Oysa meslekler, toplum tarafından cinsiyetleştirilmiş işlerdir ve Rousseau'nun bu düşüncesi doğal düzene oldukça aykırıdır. Doğal hayatta yetişmiş bir kimse terzilik yapan bir erkeği gördüğünde utanmayacağı gibi, Spartalıların kadınlara askerlik eğitimi vermesinin ne kadar iyi olduğunu belirten Rousseau da bu durumdan rahatsız olmamalıydı. Burada görülüyor ki ne yazık ki Rousseau, kadın ve erkek arasında kalın bir çizgi çizmiştir ve onları doğada ayırmadığını söylemesine rağmen, doğal eğitim diye yansıttığı eğitimde kadın ve erkeği ayrıştırarak doğada olmayan bir ayrımcılığı doğaya atfetmiştir. Bu durumda ne yazık ki Rousseau'nun bu görüşü yalnızca kadınlara ve erkeklere yapılan bir zarar değil, doğaya da yapıştırılmış bir hatadır.

Kadınların eğitimi ayrı olurken öğretmenlerinin cinsiyetinin ne olması gerektiği konusunda ise Rousseau, radikal bir yanıt verir[398]. Rousseau'ya göre kız çocuklarının öğretmenleri ne kadın ne de erkek olmalıdır, kız çocukları daha ziyade kendi kendilerini yetiştirmelidirler. Burada da onların rehberi anneler olmalıdır[399]. Örneğin kız çocuklarına ahlak eğitimi vermek için, onların düşünmelerini sağlamak gerekir[400]. Rousseau bunun için onlara sorular yöneltilip onları konuşturmanın iyi bir yöntem olduğunu belirtir. Zaten konuşmak, kadınların doğası gereği erkeklerden

[395] **Age,** 530.
[396] **Age,** 282.
[397] **Age,** 264-265.
[398] **Age,** 540.
[399] **Age,** 521.
[400] **Age,** 543-544.

daha önce öğrendikleri ve oldukça sevdikleri bir eylemdir. Kadınların konuşmaya duydukları bu sevgi de onlara ahlak eğitimlerini sevdirmeye yetecektir. Rousseau, erkek çocuklarının ahlak eğitiminde de onların düşünmelerini sağlama yoluna gider ve bu sayede içlerinde bulunan edebi ve erdemi ortaya çıkarmalarını bekler[401]. Amaçlar farklı olsa da, Rousseau'nun ahlak eğitiminde kadın ve erkek için seçtiği yollar birbirine benzerdir. Erkeğe dış dünya gösterilerek ve gözlem yapması sağlanarak nasıl erdemli olması gerektiği öğretiliyorsa[402], kadına da kent eğlenceleri evlenmeden önce gösterilmelidir ki, kadın bu şatafatlı dünyanın cezbine aldanmasın[403]. Çünkü Rousseau'ya göre kadınların ahlakı küçümsenecek bir durumdadır.

Rousseau'nun kadını erkek gibi algılamadığı oldukça açıktır. Bunun yanında Rousseau, kadının dininin de başka birinin kararında olduğunu belirtir[404]. Bu karar kadın evleninceye kadar ailesinde, evlendikten sonra da eşindedir. Üstüne, nasıl akıl hastaları ve aklı ermeyen çocuklar inançlarından muaflarsa, kadın da aynı şekilde muaftır. Bir nevi kadın da akıl sağlığı yerinde olmayan insanlar gibi, veya aklı yetmeyen çocuklar gibi görülüp; düşünme acizliğinden ötürü inançlarından mükellef tutulmamışlardır.

Bahsedilenler göz önüne alındığında, Emile'ye eş olarak seçen Sophie'nin de bu özelliklere uygun olması beklenir. Daha önceki bölümlerde bir erkek öğrencinin nasıl olması gerektiği belirtilmişti. Kız öğrencinin nasıl olması gerektiği ise, Sophie üzerinden anlatılır. Emile için hayal edilen ve ideal eş olarak seçilen Sophie, org çalmayı öğrenmiştir, dantela örmeyi öğrenmiştir, hesap tutmayı bilir ve oldukça titizdir[405]. Oysa bunların hiçbiri Emile'ye öğretilmemiştir; çünkü doğal eğitimde bunların hiçbirine ihtiyaç yoktur. Sophie için ise bu bilgiler, başka insanlar tarafından iyi anılmasına ve eşinin onu beğenmesine yarar. Halbuki insan için başkalarının ne düşündüğü önemsizdir[406].

Bunun yanında Rousseau, kız çocuklarının eğitiminde tümüyle yanlı değildir. Kız çocuklarının eğitiminde de, erkek çocuklarınınkine benzer olarak sevgi kullanılır[407]. Rousseau kız çocuklarının annelerini veya mürebbiyelerini sevdikleri

[401] **Age,** 291.
[402] **Age,** 295.
[403] **Age,** 565-569.
[404] **Age,** 544.
[405] **Age,** 575.
[406] **Age,** 194.
[407] **Age,** 531-532.

taktirde tüm gün seve seve çalışacaklarını; ancak bu sevginin zorla olmaması gerektiğini savunur. Çünkü sevme duygusu insanda zorla ve baskıyla yeşermez.

Rousseau, eğitiminde erkek odaklı olduğunun farkına varmamış değildir. Nitekim Emile için verdiği örneklerden bahsederken bu örneklere bağlı kalınmak zorunda olunmadığını, yasalara ve cinsiyete göre örneklerin değiştirilebileceğini belirtir [408]. Rousseau'nun içinde yaşadığı dönem ve toplumla bugünkü aynı olmadığından, bugün onun kız öğrencilerin eğitimi ile ilgili söylediklerinin geçersiz olması gerekmektedir. Bunu da yapacak olan, günümüz eğitimcileri ve akademisyenlerdir.

4.8.2. Erkek

Erkek eğitimi ile ilgili Rousseau, tam bir çerçeve sunar. *Emile* adlı kitabında bir çocuğun doğduğu andan itibaren nasıl eğitilmesi gerektiğini anlatır. Emile bir erkek çocuğudur ve Rousseau onu yetiştirirken erkek odaklı bir eğitim resmeder. Erkek eğitimiyle ilgili detaylar önceki başlıklarda sunulmuştur.

4.8.3. Evlilik

Jean Jacques Rousseau, evliliğin de doğal olması gerektiğine inanır[409]. Doğal evlilikler, uygun kişilerin evlenmesi ve doğadaki kimliklerini koruyarak evliliklerini sürdürmeleriyle mümkün olur. Rousseau bu noktada erkeğe de kadına da söz hakkı verir ve evlenecekleri kişiyi *Emile* adlı kitabında hem Sophie'ye hem de Emile'ye seçtirir (Rousseau, 2014b, 585). Fakat evliliğin temeli erkektedir. Örneğin erkek, kendinden daha üstün – maddi veya manevi anlamda – bir kadınla evlenmemelidir, çünkü böylesi bir durumda erkek kadının seviyesini aşağı çekmiş olur. Aynı zamanda "kadının erkeğe boyun eğmesi doğanın düzeninin gereğidir"[410].

Rousseau, Emile'yi kırda, toplumdan bağımsız olarak büyütür. Gençlik zamanına gelindiğinde ise Emile'ye bir eş aradıklarını, bunun için de topluma dahil olmaları gerektiğini belirtir [411]. Kısacası Emile'nin topluma girmesinin nedeni evliliktir. Rousseau bu arayışa başlamadan önce Emile'ye onun eşinin nasıl olması gerektiğini anlatır ve anlattığı kızı bulmanın kolay olmayacağını belirterek Emile'yi uzun bir arayışa hazırlar. Fakat burada ilginç olan, Emile'nin eşi ile ilgili bir

[408] **Age,** 253.
[409] **Age,** 595-597.
[410] **Age,** 597.
[411] **Age,** 468.

tasarımda bulunulurken Rousseau'nun daha ön planda olmasıdır. Halbuki Rousseau, Emile'nin düşünme becerisine ve muhakemesine güvenir, onu bireysel ve kendine yeten bir genç olarak yetiştirmiştir ve hayatıyla ilgili kararları kendisinin almasını ister. Pek ala burada Rousseau'nun Emile'ye sadece yol gösterdiği söylenebilir; fakat daha önce karşı cins ile münasebeti olmamış bir erkeğe anlatılacak herhangi bir kız, onun hayallerini süsleyecek ideal bir eş olabilir.

Jean Jacques Rousseau, evliliği önemli bir bağ olarak görür ve gençlik çağına gelmiş Emile'ye bu bağın ne kadar kutsal olduğunu ve bozulmaması gereken bir bağ olduğunu anlatır[412]. Bu bağ, namus ile yakından bağlantılıdır ve gençlere de namusun evlilik için ne kadar kıymetli olduğu anlatılmalı ve onların namuslarını korumaları sağlanmalıdır. Çünkü Rousseau'ya göre namus, bir kez kaybedilirse insan gözündeki değerin kaybeder ve insanın namusa tekrar kıymet vermesi güçleşir. Halbuki Rousseau'nun kendi hayatı incelendiğinde hiç evlenmediği görülür. Çocukları olmasına rağmen onları kimsesizler yurduna bırakmış, hayatının büyük kısmını kadınların evlerinde evlilik bağı olmadan geçirmiş, hatta yanında çalıştığı kadınlardan birinin adının kötü anılmasına sebebiyet vermiştir[413].

Rousseau ve Emile, hayalini kurdukları ideal eşi, Sophie'yi Paris'te aramaya başlarlar; fakat bu arayışları başarısızlıkla sonuçlanır[414]. Çünkü Sophie, sade bir kızdır ve Paris'in şatafatlı yerlerinde bu kızı bulmak imkansızdır.

Jean Jacques Rousseau, Emile ve Sophie'nin ilişkilerinden bahsederken onların birbirlerine oldukça düşkün olmalarından bahseder. Bunun yanında aralarındaki ilişki yalnızca romantizmden ibaret değildir. Emile, Sophie'ye fizik, felsefe, matematik, tarih, dans ve nota gibi dersler verir[415]. Sophie ve Emile zaman zaman tartışır hatta darılırlar; ancak bunların sonucunda birbirlerinden uzaklaşmaz, aksine birbirlerine daha uyumlu davranmaya karar verir ve aralarındaki bağı güçlendirirler.

[412] **Age,** 461.
[413] Rousseau, **İtiraflar II,** 311.
[414] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 500.
[415] **Age,** 628-629.

5. ROUSSEAU'NUN EĞİTİM ANLAYIŞININ GÜNÜMÜZ UYGULAMALARINDAKİ YANSIMALARI

Rousseau'nun eğitime dair sunduğu görüşler, yalnızca düşünce boyutunda kalmamış; günümüz eğitim anlayışları üzerinde de etki sahibi olmuştur. Bu bölümde Jean Jacques Rousseau'nun eğitim ve insan doğası görüşleri dört temel eğitim felsefesi ile karşılaştırılacak ve 2003 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı'nın programında temel alınan Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı ile arasındaki ilişki sunulacaktır.

Jean Jacques Rousseau'nun etkili olduğu eğitim uygulamalarına değinmeden önce, Milli Eğitim Bakanlığı(MEB)'nın tarihi süreçte benimsediği felsefi akımlara göz atmak gerekir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türkiye'de etki sahibi olan ilk felsefi akımlar "esasicilik" ve "daimicilik"tir[1]. Esasicilik ve daimicilik, eğitim felsefesi anlamında ilk ortaya çıkan isimlerdir ve bugün isimleri pek geçmese de hala geleneksel öğretimden bahsedilirken söz konusu olan bu iki felsefi akımdır[2]. 199'dan 2014'e – ki daha sonra MEB tarafından bir eğitim reformu gerçekleştirilmemiştir - MEB hem "ilerlemecilik" hem de "yeniden yapılandırmacılık"ı benimsemiş ve bu iki eğitim felsefesi çerçevesinde programlar revize edilmiştir[3]. Tarihi kökleri Aristoteles'e kadar dayanan ve özellikle Rönesans'ta temelleri atılan ilerlemecilik anlayışı, ağırlıkla John Dewey tarafından geliştirilmiş olup içlerinde Rousseau'nun felsefesini gözden geçirdiği John Locke ve felsefesinden oldukça etkilendiği Montaigne'nin de bulunduğu birçok filozof bulunur[4]. İlerlemecilik akımında *Emile'*nin yazarı olarak Jean Jacques Rousseau'nun etkisi de oldukça büyüktür. Yeniden yapılandırmacılık akımı ise daha çok politik temellere dayanmakta ve Karl Marx, Antonio Gramci, Jürgen Habermas ve George Counts, Carter G. Woodson, Harold Rugg, Paulo Freire, Paul Willis, Michael Young, Michael Apple, Henry Giroux, Jean Anyon, William Watkins gibi düşünürlerin etkisiyle sosyal sınıfların

[1] Hande İşler, **The Examination of Educational Philosophy of Turkish National Education Councils Between 1946 and 2014**, (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2016), 65.
[2] Steven Tozer, "Essentialism, Perennialism, and the 'Ism's Approach", **Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy,** ed.Denis C. Philips (Thousand Oaks: Sage Publications, 2014), 294.
[3] Hande İşler, **Age,** 65.
[4] Megan J. Laverty, "Progressive Education and Its Critics", **Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy,** ed.Denis C. Philips (Thousand Oaks: Sage Publications, 2014), 661.

aynı değil eşit eğitim almalarını savunan bir akımdır[5]. Eşitliğin bir savunucusu olarak yeniden yapılandırmacılık akımının temellerinin de Jean Jacques Rousseau, Ivan Illich ve Maria Montessori'ye dayandığını da söylemek mümkündür. Bu bölümde günümüzde etkili olan "ilerlemecilik" felsefi akımının eğitim yansıması olan "Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı" ve "yeniden yapılandırmaclık" akımının eğitim yansıması ve alanının en belirgin eserlerinden birinin adıyla terminolojiye geçmiş olan "*Ezilenlerin Pedagojisi*"nin Rousseau'nun eğitim ve insan doğası felsefeleriyle karşılaştırılması yapılacaktır.

Jean Jacques Rousseau, insan doğası felsefesi açısından idealist felsefeye yakındır. İkinci bölümde detaylıca verilen Rousseau'nun insan doğası felsefesi, insanı doğal açıdan ele alır ve onun doğuştan iyi olduğunu kabul eder. Rousseau'ya göre insan, ahlakı ve bilgiyi kendi doğasına, aklına ve sezgisine güvenerek bulabilir. İdealizm de aynı şekilde gerçekliğin ve doğrunun insan aklına dayalı olduğunu savunur[6]. Rousseau'nun eğitim felsefesi ise realizme yakındır[7]. Çünkü Rousseau eğitim alanında gerçek, insan duyularından bağımsız olan olgulara kredi verir. Örneğin insanın statüsü realizm ile zıttır. Bu yüzden Rousseau'ya göre insanların statü için eğitilmeleri de yanlıştır. İnsandan bağımsız olan gerçeklik ise doğadadır ve insan yalnız bu gerçekliğe göre eğitilmelidir. Bunun yanında Rousseau'nun eğitim görüşlerinin Faydacılıktan yana da olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Rousseau'ya göre insan, ancak kendisine yararlı olacak şeyleri öğrenmelidir.

Rousseau, eğitime dair doğal bir yol izlemiş ve eğitim uygulamalarını bir önceki bölümde de bahsedilen dört temele dayandırmıştır: i. Öğrenciye göre eğitim gerçekleştirme, ii. Uygulama odaklı eğitim gerçekleştirme, iii. Yararlı olanı öğretme, ve iv. Otonom sağlama. Rousseau'nun eğitimi, bugün uygulanan (uygulanmaya çalışılan) Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşıma oldukça uygundur.

[5] William H. Schubert, "Knowledge, The Structure of: From Aristotle to Bruner and Hirst", **Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy,** ed.Denis C. Philips (Thousand Oaks: Sage Publications, 2014), 448.
[6] Özcan Demirel, **Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya,** 21. ns (Ankara: Pegem Yayınevi, 2014), 18.
[7] Seyfi Kenan, "Eğitimde Felsefi Temeller" (Yüksek Lisans Dersi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 5 Şubat 2016).

5.1. Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı ve Jean Jacques Rousseau

Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı, yalnızca eğitimle sınırlı olmayan, epistemolojik temelleri de olan bir yaklaşımdır[8]. Bu yaklaşıma göre bilgi, öylece akıllarda yerini alan bir olgudan ziyade, her bir zihinde şekillenen ve kendine has yapısını bulan bir olgudur. Bu yaklaşımın temelleri, Heraklitus'tan Lao Tzu'ya kadar birçok filozofa dayanır.

Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nın başlangıcının ithafı ise en çok Giambattista Vico ve Ernst Von Glasersfeld'e adanmıştır[9]. Giambattista Vico, *Yeni Bilim [New Science]* adlı eserinde bilimleri, milletlerin bilime ve bilgiye bakış açılarını detaylı bir biçimde ele almıştır. Vico, bir insanın bilme eyleminin önceki bilgileriyle ilintili olduğunu öne sürmüş ve insanın bilmediği bir olguyla/kavramla/durumla karşılaşması durumunda önceki bilgilerine başvuracağını ve yeni şeylere bu şekilde anlam vereceğini savunmuştur[10]. Bilme eyleminin ve bilgelik arayışının da her insanın doğasında olduğunu, her toplumda bulunan atasözleri ve bilge sözlerin de bunun kanıtı olduğunu belirtir[11]. Öyleyse bilgi, insana aktarılan bir olgudan ziyade arzulanan ve önceki bilgilerle ilişkilendirilerek oluşturulan bir olgudur. Bunun yanında Ernst Von Glasersfeld de bilginin aktif bir şekilde öğrenileceğini savunur[12]. Bu açıdan Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nda ve matematik öğretiminde önemli bir yere sahiptir.

Yapılandırmacılık'tan ileri gelen bu öğrenme yaklaşımı, bilgiyi ele alma biçiminin değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Yapılandırmacı felsefe, bilginin epistemolojik olarak her insanda farklı inşa edildiğini savunur[13]. Bu görüşe göre nesnel bilgiler doğru veya yanlış olarak ifade edilebilirken, öznel bilgiler kişilere göre değişir ve doğru/yanlış yargıları bu tür bilgiler için yanlıştır. Rousseau'ya göre ise bilgi daha nesnel ve daha doğaya aittir. Öncelikle Rousseau'ya göre bilgi, insanın

[8] Alan Pritchard & John Woollard, **Psychology for The Classroom: Constructivism and Social Learning,** (New York: Taylor & Francis E-Library, 2010), 3-4.
[9] Eda Erdem, **Program Geliştirmede Yapılandırmacılık Yaklaşımı,** (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 2.
[10] Giambattista Vico, **New Science of Giambattista Vico,** çev. Thomas Goddard Bergin &Max Harold Fisch (New York: Cornell University Press, 1948): 54 https://ia801404.us.archive.org/3/items/newscienceofgiam030174mbp/newscienceofgiam030174mbp.pdf [15.05.2016].
[11] **Age,** 60.
[12] Ernst V. Glasersfeld, **Radical Constructivism,** (New York: Taylor & Francis Group, 2003), 79.
[13] James Lenman & Shemmer Yonatan, **Constructivism in Practical Philosophy**, (İngiltere: MPG Book's Group, Bodmin & King's Lynn, 2012), 99.

ihtiyaç duyduğu 'bilgi' değeri taşır. İnsan da bu bilgiye aklıyla ulaşabilir ve eğer zihinsel becerilerinde bir noksanlık yoksa her insanın aynı tür algılamaya sahip olur.

Rousseau, epistemolojik açıdan Yapılandırmacılığı benimsemese de eğitim açısından Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'na önemli katkılarda bulunmuştur[14]. Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı, tek bir eğitimciye atfedilmeyen, birikimle oluşmuş bir öğrenme yaklaşımıdır. Jean Jacques Rousseau da bu öğrenme yaklaşımının temellerini oluşturan eğitim felsefecilerinden sayılmaktadır[15][16].

Rousseau, öğrenen insanı merak duyan ve sorgulayan insan olarak ele almıştır. Bir önceki bölümde kendisine verilen "Bu böyledir" cevabına "Neden?" sorusunu soran öğrencinin merakı, aynı zamanda Davranışçı Yaklaşım'ın tekrarlayarak öğrenme modeline karşı çıkarak Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nın sorgulamasını destekler niteliktedir. Çünkü Davranışçı Yaklaşım'da öğrenci, yalnızca kendisine verilen bilgileri tekrarlayan ve araştırmayan bir kimliğe bürünmüştür. Oysa Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nda öğrenci sorgulayan, araştıran ve keşfeden kimsedir. Bir önceki bölümde, Rousseau'nun eğitim anlayışının dört temel prensip üzerine kurulduğu ifade edilmiştir: i.öğrenciye göre eğitim gerçekleştirme, ii.uygulama odaklı eğitim gerçekleştirme, iii.yararlı olanı öğretme ve iv.otonom sağlama. Bugün Rousseau'nun bu dört temel prensibini gören herkes, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nı anımsayacak, öğrenci merkezli, ihtiyaca yönelik ve öğrenmeyi öğreten bir eğitim anlayışı bulacaktır.

Rousseau'nun uygulama odaklı eğitimi, uygulama sırasında düşünmeye, keşfetmeye ve araştırmaya yer verir. Bu açıdan Skinner'ın edimsel koşullanmasından[17] farklı olan bu yöntem, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'na destek verir. Nitekim Rousseau'nun uygulama odaklı eğitimi, öğrencilerin deneyip yanılmasını sağlarken öğretmene kılavuzluk etme görevini, öğrenciye de keşfederek öğrenme görevini yükler. Öğrenciler keşfederek ilke bulmaya kadar ilerleyebilecek, bu boyutuyla da bu eğitim anlayışı, tekrar Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'na benzeyecektir.

[14] Thomas M. Duffy & Donald J. Cunningham, "Constructivism: Implicatıons For The Design And Delivery Of Instruction", **Handbook of Research for Educational Communications and Technology**, ed. D. H. Jonassen (New York: Simon and Schuster, 1996): 170-198.
[15] J. Wesley Null, "Is Constructivism Traditional? Historical and Practical Perspectives on a Popular Advocacy", **The Educational Forum,** c.68, s.2 (2004): 182.
[16] David Elkind, "The problem with constructivism." **The Educational Forum**. c.68 s.4. (2004): 306-312.
[17] Burrhus Frederic Skinner, **Science and human behavior**. (New York: The Free Press, 1965): 61.

Rousseau, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'na en çok "öğrenmeyi öğrenme" anlayışıyla benzeşmektedir. Otonom sağlama prensibinin bir getirisi olan "öğrenmeyi öğrenme", Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nın yeniden yazdığı "öğrenme" tanımının ta kendisidir. Bu konuda Rousseau'nun Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'ndan farkı, öğrencinin yalnızca bir tek öğretmenin rehberliğine bırakılmasıdır [18] . Bu noktada Rousseau öğrencinin tek bir bakış açısıyla yönlendirilmesi ve karmaşa yaşamamasını benimserken, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı bu noktada bir problem görmez.

Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nda "bağlam" büyük önem taşır [19] . Özellikle öğrencinin sahip olduğu kültür – buradaki kültür öğrencinin hazırbulunuşluklarını, dilini, benimsediği değerleri içerir – ve öğrenme ortamındaki sosyal ilişkiler, 'bağlam'ı derinden etkiler. Öğrencinin yapılandırdığı bilgi, bağlama göre olacaktır. Diğer bir deyişle öğrenci, bilgiyi kendi değerlerine, önceki bilgilerine, öğrenme yöntemlerine, öğretmenle olan ilişkisine, okulla olan ilişkisine ve diğer öğrencilerle olan ilişkisine göre düzenleyecektir. Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nda bu denli önemli görülen bağlam, Rousseau'da ortam, zaman ve öğretmen etmenleri olarak karşımıza çıkar. Rousseau, öğrenme sürecinden önce öğretmenin oldukça dikkatli olması gerektiğini, doğru zaman ve mekanı, doğru yöntemi bularak öğrenciyi öğrenme sürecine sokması gerektiğini belirtir[20]. Öğretilen hiçbir şey zamanından önce veya sonra olmamalı, bu zamanı da öğretmen iyi belirleyebilmelidir [21] . Öğrencinin ön bilgilerinin (hazırbulunuşluk) ve düşünme becerisinin ne zaman yeterli olduğunu iyi tahlil ederek zamanlamayı yapmalıdır. Bunun yanında Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'na paralel olarak öğrenme ortamını da iyi düzenlemelidir. Rousseau'nun burada Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'ndan ayrıştığı nokta, öğrenme ortamını bir sosyal ortam olarak görmemesi, koşullar bütünü olarak görmesidir. Çünkü Rousseau'ya göre insan, Bandura'nın Sosyal Öğrenme Teorisi'nden daha az sosyaldir ve öyle olmalıdır. Çünkü insan doğası, diğer medeni toplumların değerleriyle zehirlenir ve Bandura'nın 'sosyal öğrenme' olarak adlandırdığı öğrenme Rousseau'ya göre geçersiz ve hatta zararlıdır. Rousseau'nun öğrencisinin sosyal etkileşimi öğretmeniyle ve doğayladır.

[18] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 12.
[19] James Lenman & Shemmer Yonatan, 6.
[20] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 452.
[21] **Age,** 205.

Her öğrenci öncelikle doğanın öğrencisi[22], daha sonra da Rousseau'nun niteliklerini belirttiği ve bir önceki bölümde detaylıca verilen öğretmenin öğrencisidir.

Pritchard ve Woollard, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nın eğitim uygulamalarının dayandığı prensipleri şöyle sıralamıştır: eleştirel düşünme, güdülenme, öğrenci bağımsızlığı, dönüt, diyalog, dil, açıklama, sorgulama, öğreterek öğrenme, bağlama yerleştirme, deney ve gerçek hayata dayalı problem çözme[23]. Bu prensipler, Rousseau'nun eğitime dair görüşleriyle aynı tabanda sayılabilir. Öğrenci bağımsızlığı, Rousseau'nun eğitiminin en temel hedefidir. Rousseau'ya göre öğrencinin öğrenme süreci, kendi başına kalıp hayatını devam ettirebileceği yetiye ulaştığında bitebilir. Nitekim Rousseau da Emile'nin eğitimini Emile evlenip kendi çocuğunu yetiştireceği vakte ulaşınca bitmiştir

Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nda kullanılan diyaloglara benzer olarak, Rousseau'nun eğitimi de (bir önceki bölümde detaylıca bahsedildiği gibi) diyaloglara dayanır [24] . Rousseau'nun kullandığı diyaloglar, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'ndaki 'sorgulama ve açıklama'ya hizmet eder. Çünkü Rousseau, diyaloglarını Emile'nin sorgulamasını sağlayacak ve ona açıklama yapmasını veya Emile'nin ona açıklama yapmasını gerektirecek biçimde şekillendirmiştir. Hatta bu diyaloglarda genellikle Emile keşfeden ve Rousseau'ya açıklamalar yapan kişi olmuştur. Buna verilebilecek örneklerden biri, Rousseau'nun Emile'ye yere düşen taşın nereden düştüğünü sormasıdır[25]. Rousseau'nun sorduğu bu soruya açıklamayı Emile yapar, Rousseau da sorularıyla Emile'ye nasıl sorgulama yapacağını öğretmiş olur. Nitekim sonrasında Rousseau, çocukların sorgulamalarının nasıl karşılanması gerektiğini detaylıca açıklar[26]. Bu örneğin Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nın prensiplerinden bir tanesiyle daha yakından ilişkisi vardır: öğreterek öğrenme. Çünkü Emile, Rousseau'dan yerçekimiyle ilgili kuralları dinlemekten ziyade, cevaplarıyla ona öğretimde bulunur. Bu yolla Rousseau'nun hedefi, Emile'nin öğreterek öğrenmesidir. Diğer bir deyişle, öğretilmesi hedeflenen şeyin Emile'nin kendisinin keşfetmesini sağlamaktır.

Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nda yerini almış olan 'deney ve gerçek hayata dayalı problem çözme', Rousseau'nun eğitim felsefesiyle de yakından

[22] **Age,** 42.
[23] Pritchard & Woollard, **Age,** 45.
[24] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 458-459.
[25] **Age,** 227.
[26] **Age,** 219.

ilgilidir. Bunun en net örneklerinden birisi, Emile ve Rousseau'nun bahçıvanlık yaptığı zamandır. Rousseau ve Emile tarımla uğraşırlar; fakat kullandıkları arazı kendilerinin değildir. Arazinin sahibi gelip de onlara ektiklerinde haklarının olmadığını söylediğinde Emile çözüm bulur. Bu yolla Rousseau, gerçek hayattan bir olay ile Emile'ye 'mülkiyet' kavramını öğretmiş, deney yoluyla da bahçıvanlığı öğretmiştir. Rousseau'nun bu öğretisi, zannedilebileceği gibi gelişigüzel gelişmemiş, hayatın bir parçası olarak ortaya çıkmamıştır. Rousseau kitabında sık sık öğretilecek şeyin zamanının, mekanının iyi seçilmesi gerektiğinden bahseder. Ona göre öğreti öyle bir bağlama oturmalıdır ki, öğrenci hem fiziksel hem de zihinsel olarak buna hazır olmalı ve asla öğrenme olayının yapaylığından şüphe etmemelidir.

Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nın 'eleştirel düşünme' prensibi, bir kişinin karşılaştığı bilgiyi sorgulaması, olduğu gibi kabul etmeden önce kendi süzgecinden geçirmesi anlamına gelir. Rousseau bu noktada insan aklına pek güvenmez. Çünkü ona göre insan aklı, sonradan gelişir[27]. Bu yüzden Rousseau, Emile'yi topluma çıkartmadan önce onun düşünme yetisinin gelişmesini, gördüklerini kendi süzgecinden geçirebilmesini bekler. Bu da, Emile'nin gençlik dönemine denk gelmektedir. O zamana kadar Emile, Rousseau'nun yanında hayatını sürdürür ve Rousseau'nun sakındığı medeni hayat ile tanışmamıştır. Bu hayat hakkında eleştirel düşünmesini, sorgulamasını ve sonradan karar vermesini isteyen Rousseau, Emile'yi gençlik döneminde toplum ile tanıştırır. Çünkü ona göre Emile'nin eleştirel düşünme becerisi, benlik algısına sahip olduğu gençlik döneminde kazandığı bir beceridir. Bunun yanında Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'ndaki dil gerekliliği, Rousseau'nun eğitim felsefesinde de gerekli görülmüştür[28]. Fakat Rousseau, dilin süslü olmasından değil, köy çocuklarınınki gibi sade ve anlamlı olmasından yanadır[29]

Rousseau, insanın öğrenme için gerekli görülen isteğinin, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına ait terimlerle güdüsünün; ihtiyaçtan doğacağına inanır[30]. Rousseau'nun eğitim felsefesinde öğrenme hayatta kalmak için gerekli yetileri edinme sanatı olduğundan, bunun için öğrencinin ihtiyacı olan da sınıfında birinci olma isteği değil, yaşayabilmek için bu öğrenmeye ihtiyaç duymasıdır. Bu noktada

[27] **Age,** 63.
[28] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı,** 109-111.
[29] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 59-61.
[30] Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı,** 107.

Rousseau, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'ndan ayrışır. Çünkü Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nda güdüleme, öğrenme isteğidir ve bu isteği uyandırmak başlıca vazifedir. Her ne kadar Rousseau da bilgiye ulaşmayı öğrenmenin (Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nda 'öğrenmeyi öğrenmek' olarak geçer) önemini vurgulasa da[31]; onun için öğrencinin güdüsü, ihtiyaçtan ileri gelir. Lindsay de makalesinde Rousseau'nun bu tutumunu ön plana çıkartır ve günümüz uygulamalarından farklı olduğunu dile getirir[32].

Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nın prensiplerinden 'dönüt', Rousseau'nun eğitim felsefesinde üzerinde durulan bir konu olarak karşımıza çıkmaz. Fakat bu durum Rousseau'nun Emile'ye hiçbir zaman dönüt vermediği anlamına gelmemelidir. Rousseau, çocuklara verilen tepkilerin onlar üzerindeki etkilerini fark etmiş, özellikle bebeklik ve çocukluk dönemlerinde anne-baba veya öğretmenin verdiği tepkilerin hemen öğrenildiğini kaydetmiştir[33]. Bunun için öğretmenlerin, annelerin ve babaların nasıl tepkiler vermeleri gerektiğini açıklamıştır. Bu konu hakkında detaylı açıklama, bir önceki bölümde verilmiştir. Bunun yanında Rousseau, bir öğretmen olarak kendi görevinin Emile'ye yardım etmek olduğunu, onu yönlendirerek rehberlik etmesi gerektiğine inanır[34]. Buna benzer olarak Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı da, "scaffolding" adı verilen rehberlik etmeyi öğrenmenin merkezine koyar[35]. Rousseau Coğrafya öğrenen Emile'ye öğretilerde bulunmak yerine onun ilgisini çekecek ve sorular sormasını sağlayacak ortamlar hazırlayıp kendini 'bilgiye ulaşma aracı' olarak betimlemiştir. Rousseau, Emile'ye sorular sorarak ve onun sorularını cevaplandırarak onu yönlendirmiş, düşünerek bilgiye ulaşmasını sağlamıştır. Verilen Coğrafya dersi örneğinde Rousseau Emile'ye bilgi aktarmamış, Emile sorgulayarak ve önceki bilgilerini kullanarak yolu bulabilmiş ve yeni bilgiler edinmiştir[36].

Elkind, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı için 3 hazır olma durumundan bahseder: i.öğretmen, ii.müfredat/program, iii.toplum[37]. Jean Jacques Rousseau, bu üç hazırlığı da yapmıştır. Öğretmenin nasıl olması gerektiği, programın içeriği ve

[31] Roussaeu, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 217.
[32] Peter Lindsay, Thinking Back (and Forward) to Rousseau's Emile", **Journal of Political Science Education,** (2016): 4.
[33] **Age,** 66.
[34] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine,** 65.
[35] Pritchard & Woollard, 5.
[36] **Age,** 235.
[37] David Elkind, "The problem with constructivism.", **The Educational Forum**, c.68. s.4. (2004): 306-312.

nasıl sıralanması gerektiği, ve toplumun Rousseau'nun önerdiği eğitim için nelere ihtiyacının olduğu bir önceki bölümde ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır.

Bu yaklaşıma göre her insan bilgiyi daha önceki bilgilerine ekler ve kendisi yapılandırır. Örnek vermek gerekirse, dikdörtgen şeklini öğrenen öğrenciler, bu şekli daha önceki bilgileriyle birleştirecek ve her bir öğrencinin inşa ettiği "dikdörtgen" öğrenmesi farklı olacaktır.

Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı, John Dewey'in gündeme getirdiği 'gerçeklik'i temel alan bir yaklaşımdır. Eğitimsel gerçeklik de, Fred Newman tarafından ortaya atılmıştır. Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'ndaki bu gerçeklik de, öğretilen şeylerin ve bunların öğretilme biçimlerinin gerçek hayata yakın, yani 'gerçek' olmasını hedefler. Bu noktada Rousseau, Emile'nin gerçek yaşamından öğretiler çıkartmasını sağlayarak Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'nın bu hedefine ulaşmış olur[38].

Genel anlamda Rousseau, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'na verdiği destekle eğitim alanında anılan, Natüralizm ile Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı arasındaki köprüyü çizen bir eğitim felsefecisi olarak tanınır[39].

5.2. Eleştirel Pedagoji ve Jean Jacques Rousseau

Jean Jacques Rousseau, Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı'na önemli katkılar sağlarken, bir yandan da okullara ve eğitim anlayışına getirdiği eleştirilerle "Eleştirel Pedagoji"ye de katkı sağlamıştır. Eleştirel Pedagoji, John Dewey'in *Eğitim ve Demokrasi'si*, Herbert Kohl'un *Serbest Okul Hareketi*, Ivan Illich'in *Okulsuz Toplum'u,* Paolo Freire'nin *Ezilenlerin Pedagojisi* ile şekillenmiş; bugünün eğitim camiasında da hala ses getirmekte olan bir eğitim görüşüdür. Bu eğitim görüşü temelinde yalnızca eğitime dair endişeler bulundurmasa da, eğitimin yalnızca öğretme-öğrenme ilişkisine dayanmadığı düşünüldüğünde önemli bir görüş olduğu söylenebilir.

John Dewey, eğitim sistemine bir eğitim bilimci gözüyle, yumuşak eleştiri getirmiş ve eğitimin toplumla olan ilişkisi, eğitimin amacı ve etkilerini *Demokrasi ve*

[38] Laurance J. Splitter, "Authenticity and constructivism in education." **Studies In Philosophy And Education,** c. 28 s.2 (2009): 137.
[39] Satık Buğra Günaydın, **Yapılandırmacı Eğitim Felsefesi Açısından Natüralist Eğitim Anlayışının Değerlendirilmesi – "Emile" Örneği** (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü), 88.

Eğitim [Democracy and Education] kitabında açıklamıştır. Dewey'e göre eğitimin, diğer her meslek alanında olduğu gibi bir amacı vardır ve bu amaç, tıpkı bir çiftçinin daha fazla ürün vermesi gibi, konulan standartlara daha yüksek oranda ulaşmaktır[40]. Fakat Dewey'e göre eğitimin amaçları içsel ihtiyaçlara dayanmalı, teoriler ve yöntemlere imkan sağlamalı ve ne kadar özel olursa olsun her aktivitede genellenebilirlik ilkesine uygun olmalıdır.

Herbert Kohl, kendi öğretmenlik deneyiminden yola çıkarak Serbest Okul Hareketi'ni başlatmıştır. Bu hareketi bir meslektaşından aldığı ilhamla başlatan Kohl, sınıf içerisinde ders kitaplarının ve sistemin sıkıcılığından bunalıp öğrencilerin derse daha çok katıldığı ve daha çok eğlendiği bir sınıf ortamı oluşturabilmek için "Serbest Sınıf"ı oluşturmuştur[41]. "The Open Classroom" ("Serbest Sınıf")'da bir öğretmenin nasıl daha liberal bir sınıf oluşturabileceğini yazan Kohl, öğretmenlere bu anlamda yol göstermiştir. Bu noktada Kohl, hem öğretmenlerin yapması gerekenleri yazdığından hem de standart müfredatın faydasız olduğunu açığa vurduğundan Rousseau ile benzeşir. Fakat Rousseau ile Kohl'un çıkış noktaları oldukça farklıdır. Rousseau, insanların doğadan ayrıldıklarından dolayı acı çektiklerine inanırken, Kohl ise pratik anlamda standart eğitimin faydasızlığını gördüğünden bir arayış içine girmiştir. Kohl'un Serbest Okul Hareketi günümüzde de Kaliforniya'da "Kohl Open School" [Kohl Serbest Okulu] ismiyle bir ilkokulda faaliyet göstermektedir.

Ivan Illich, 1971'de yayınlanan *Okulsuz Toplum* adlı eserinde okulların var oluş nedenini sorgulamış ve okulların artık amaçlarına ulaşmaktan ziyade toplumlara ve insanlara zarar verdiğini öne sürmüştür[42]. Bundan dolayı Illich'e göre yapılması gereken, toplumu standartlaştıran ve bu sebeple toplumdaki insanları mutsuzlaştıran, eğitimin asıl amacına aykırı olan okullar kaldırılmalıdır. Çünkü insanlar eğitimin koyduğu hedeflere ulaşmaya çalışmakta, fakat bu hedefler insanların sosyo-ekonomik veya kültürel/ırksal farklılıkları yüzünden ulaşılması imkansız bir hale gelmiştir. Illich'e göre eğitimin (okulların) iki yanılgısı vardır. Bunlardan birincisi, eğitimi iyileştirmek için geliştirilen programlar, yöntemler ve tekniklerdir. Illich'e göre bu yöntemler ne kadar geliştirilirse geliştirsin öğrencileri birer madde gibi görmenin ilerisine gitmemekte, asla da başarıya ulaşmamaktadır. Yanılgıların

[40] Dewey, **Democracy and Education**, 112-115.
[41] Herbert Kohl, **The Open Classroom** (New York: New York Review Book, 1971): 2 http://www.vidyaonline.org/dl/openclassroom.pdf [14.05.2016].
[42] Ivan Illich, **Deschooling Society** (?: Harper & Row, 1970): 4, http://philosophy.la.psu.edu/illich/deschool/ [14.05.2016].

ikincisi ise, eğitimin sonucunda öğrenmenin gerçekleşmesinin beklenmesidir. Çünkü öğrenme, her ne kadar öğretimin nadiren gelen bir getirisi olarak karşımıza çıksa da; asıl çoğunluğu okulun dışında gerçekleşen bir olaydır[43]. Bunlar göz önüne alındığında, Ivan Illich'in düşüncelerinin Rousseau'nun düşünceleri ile kısmen paralel olduğu görülür. Illich niteliksizleşen eğitimden toplumların okullarını sorumlu tutarken, Rousseau da insanların zamanla daha az becerikli olmalarını toplumların ve medeni hayatın bir zararı olarak sunar[44]. Ayrıca medeni toplumların okullarının insanın doğasına uygun olmadığını, insanın yaşam amacının doğal kalmak olduğunu belirten Rousseau'ya benzer olarak Illich de okullarda insan doğasının tehlikeye girdiğini ifade eder[45].

Paolo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi*'nin yazarı, okulları daha politik bir açıdan daha eleştirir ve okulların sınıf ayrımcılığına yol açtığını, çünkü bilginin piyasasını kurduklarını ve pazarladıklarını savunur[46]. Ona göre bu durum, ezilen grupların daha da ezilmelerine yol açmış ve insanlığa bir leke sürmüştür. Bu yüzden insanoğlu, tek zanaati olan "insan olma"yı tarih içinde "insan olmama" meselesi haline getirmiştir[47]. Bu konuda Rousseau ve Freire'nin görüşü benzerdir. Çünkü Rousseau'ya göre de insanın hayattaki ilk görevi her koşulda insan olmaktır[48]. İkisi de insanın zamanla kendinden uzaklaştığına inanır. Rousseau bunu medeniyetle ve toplumlarla sebeplerken[49], Freire de tarihin bir sonucu olarak görür[50].

Topluma ve insan olmaya dair bakış açılarındaki benzerliğin yanı sıra Freire ve Rousseau eğitime dair de yakın görüşler sunmuşlardır. Rousseau, var olan eğitim sistemini ve öğrencilerin disiplin altına alınarak doğadan uzaklaştırılmalarına karşı çıkarken, Freire de eğitimin bir "aktarım hastalığı"na dönüştüğünü ifade eder. Halbuki eğitim, yalnızca keşfetme ve yeniden keşfetmekle, kişinin dünya ve diğer insanlarla etkileşimiyle gerçekleşebilecek; öğretmenden öğrenciye bir aktarımla değil, öğretmenin de öğrenciden öğreneceği birçok şeyle meydana gelebilecek bir olaydır[51]. Freire bu konuda Rousseau'nun temel dayanağı "doğa"dan bahsetmese de,

[43] **Age,** 11.
[44] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 87.
[45] Illich, **age,** 44.
[46] Paolo Freire, **Pedagogy of the Oppressed,** çev. Myra Bergman Ramos (Newyork: Continuum, 2005): 72, http://www.msu.ac.zw/elearning/material/1335344125freire_pedagogy_of_the_oppresed.pdf [14.05.2016].
[47] **Age,** 48.
[48] Rousseau, **Emile Ya Da Eğitim Üzerine**, 68.
[49] Rousseau, **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev,** 24.
[50] Freire, 44.
[51] **Age,** 71-72.

o da öğrenme sürecinin dönemindeki eğitim uygulamalarıyla başarılı olmayacağını belirtmiştir.

5.3. Bir Eğitim Programı Olarak Rousseau'nun Eğitimi

Jean Jacques Rousseau, eğitim felsefesini inşa ederken aslında bir program geliştirmiş ve bu programın dayandığı temelleri de *Emile*'de sunmuştur. Eğitim programları, kendi başlarına geliştirilmekten ziyade, belirli felsefi temellere dayandırılırlar ve bu temelleri Özcan Demirel şöyle aktarır[52]:

Tablo 1: Eğitim felsefeleri ve rolleri

Eğitim Felsefesi	Dayandığı Felsefi Temel	Eğitimin Amacı	Eğitimin Rolü	Eğitim Programındaki Odak Nokta
Daimicilik	Realizm	Rasyonel kişileri eğitmek / üstün zekalı kişiler yetiştirmek, akıllı kişiler seçmek	Öğretmen, öğrencilerin düşünmelerine yardımcı olur. Sokratik yöntem kullanır.	Klasik konular, edebi çözümlemeler, sabit program
Esasicilik	İdealizm Realizm (İdealistlik, Gerçekçilik)	Bireylerin zihinsel gelişimine yardımcı olmak, yetenekli kişileri eğitmek.	Öğretmen alanında uzman kişidir, geleneksel değerlerin yaygın bir şekilde öğretimi söz konusudur.	Temel beceriler (3R: Okuma, Yazma, Sayma) ve temel konular (Ana Dil, Fen, Tarih, Matematik, Yabancı Dil)
İlerlemecilik	Pragmatizm	Demokratik ve sosyal yaşamı geliştirmek	Öğretmen, problem çözme ve bilimsel araştırmalarda yol göstericidir.	İlgili programlar, hümanistik eğitim, radikal eğitim reformu

[52] Allan C.Ornstein & Francis P. Hunkins, **Curriculum: Foundations, Principles, and Issues** (Boston: Allyn and Bacon, 1993): 47'den aktaran Özcan Demirel, **Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya** (Ankara: Pegem Akademi, 2014): 23.

Yeniden Kurmacılık	Pragmatizm (Yararcılık)	Toplumu yeniden yapılandırmak ve geliştirmek, değişim ve sosyal reform için eğitim.	Öğretmen, değişim ve reformun temsilcisidir. Araştırma yöneticisi ve proje başkanı gibidir. Öğrencilerine problemlerin farkına varmalarında yardımcı olur.	Eğitimde fırsat eşitliğinin yeniden kavramsallaşması

Allan C.Ornstein & Francis P. Hunkins, **Curriculum: Foundations, Principles, and Issues** (Boston: Allyn and Bacon, 1993): 47'den aktaran Özcan Demirel, **Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya** (Ankara: Pegem Akademi, 2014): 23.

Rousseau'nun eğitim felsefesi ışığında, bu tabloya şu eklenti yapılabilir:

Tablo 2: Rousseau'nun eğitim felsefesi

Eğitim Felsefesi	Dayandığı Felsefi Temel	Eğitimin Amacı	Eğitimin Rolü	Eğitim Programındaki Odak Nokta
Natüralizm	İdealizm, Natüralizm	Yaşam becerisine sahip bireyler yetiştirmek.	Öğretmen, öğrencinin hayatta kalmak ve mutlu olmak için gerek duyduğu becerileri kazanmasına yardımcı olur.	Hayatta kalabilmek, mutlu olmak, doğaya uygun yaşayabilmek

Natüralizm, gerçekliğin doğada olduğunu ve bütün sistemlerin doğanın bünyesinde olduğunu benimseyen bir felsefi görüştür[53]. Bu görüşü benimseyen filozoflardan biri de, insanlığın ve toplumların tek kurtuluşunun doğaya dönüş olduğunu savunan Jean Jacques Rousseau'dur. Rousseau, eğitim felsefesi olarak idealizmi benimsemiştir. İdealizm, gerçeği yalnızca maddesel olarak değil, sezgisel olarak da ele alan, temeli Budizm ve Hinduizm dayanan, düşünme becerisini gerçekliğin temeli yapan bir felsefi görüştür[54]. Rousseau da eğitimi yalnızca maddesel bilgiye ve deneyimlenebilen gerçekliklere değil, düşünme becerisi ve ahlaka da dayalıdır. Fakat bir yandan da Rousseau, doğayı temel alan ve insanın asıl amacının doğada yaşamak olduğunu savunan bir eğitim anlayışı sergiler.

[53] Semiha Çağlayan, **Türk Eğitim Sistemi Üzerinde Etkili Olan Felsefi Akımlar** (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 41.
[54] James O. Freedman, **Idealism and Liberal Education** (Michigan, University of Michigan Press, 1996): XX.

Bir felsefe öne sürmekle beraber Rousseau, program geliştirme aşamalarından "ihtiyaç analizi, hedef belirleme, içeriğin hazırlanması, içeriğin sıralanması ve uygulama"yı kapsar. Onun felsefesinde öncelik, öğrenciyi tanıyarak onun ihtiyaçlarını analiz etme ve belirlemedir. Bu ihtiyaç analizinde, öğrencinin yeteneklerini belirlemek de oldukça önemlidir. Böylece öğretmen, öğrencinin yetenek ve ihtiyaçlarına göre öğrenme sürecine rehberlik edebilecektir. Hedef belirleme aşamasında ise, Rousseau eğitimin temel hedefi olarak addettiği "mutlu olma" ve "hayatta kalma"yı benimsemiştir. Bu hedefler doğrultusunda de neyin öğretileceğini, diğer bir deyişle içeriğin belirlenmesini *Emile*'de detaylı bir biçimde anlatır. İçeriğin belirlenmesi ile ilgili detaylar, bir önceki bölümde "Ne Öğretilmeli?" başlığı altında detaylıca incelenmiştir.

İçeriğin sıralanması da Rousseau için oldukça önemlidir. Rousseau, belirlenen içeriğin hangi sırada ve ne zaman verileceğini planlamanın çok önemli olduğunu vurgular ve öğrenilecek şeylerin basitten karmaşığa sıralanması gerektiğini vurgular. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi de bir önceki bölümde "İçerik Sıralaması" başlığı altında verilmiştir.

Program geliştirme aşamalarından uygulama, Rousseau'nun temel öğretiminin hepsini kapsar. Uygulama odaklı eğitimi de temel aldığından, Rousseau için uygulama aşaması diğer aşamaların hepsinden daha fazla zaman ve emek içerir.

Rousseau'nun program geliştirme aşamalarında eksik olan, değerlendirme aşamasıdır. Rousseau bu konuda felsefesine ve uygulamalarına oldukça güvenir ve kendi uygulamalarının hiçbir zaman tartışmaya açık olmadığını, zaten uygulama yapıldığında kendisinin ne kadar doğru olduğunun fark edileceğini savunur. Bu yüzden de program geliştirmenin en önemli aşamalarından "değerlendirme"yi atlar.

6. SONUÇ

Eğitim felsefesi, eğitim uygulamalarına ve programlarına bir zemin hazırlar; onları sağlam temellere oturtarak verimli ve geçerli olmalarına olanak verir. Felsefeden yoksun bir eğitim, kökleri toprağa salınmamış bir ağaç gibi yapay, derinliksiz ve verimsiz olur. Çünkü felsefe, bir disiplin olarak bilmenin, düşünmenin sevgisidir ve düşüncelerin organizasyonunu, derinliğini sağlayarak temel bir ağ oluşturur. Bu düşünce ağlarının temelinde ise insan doğası fikirleri yatmakta, insanın kendine ve doğasına olan bakış açısı tüm düşünce sistemini etkilemektedir.

Jean Jacques Rousseau ise, Aydınlanma Döneminin önemli filozoflarından biri olup gündeme getirdiği konular ve bakış açılarıyla adından halen söz ettirmekte ve bugün benimsenen birçok fikrin temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmada Rousseau'nun insan doğası ve eğitim felsefeleri karşılaştırılmış, insan doğasına dair görüşlerinin eğitim felsefesindeki yeri tartışılmış ve yine Rousseau'nun insan doğası ve eğitim felsefelerinin günümüz eğitimine olan yansımaları tartışılmıştır.

Rousseau'nun öngördüğü insan doğasının temelleri doğal hayata dayanmakta ve bu insan özgürlük, iyilik ve eşitliği kendi özünde barındırmaktadır. Rousseau doğal insanı medeniyetten uzak, doğada kendi başına yaşayan bir insan olarak tasavvur etmiş ve bu görüşünü en çok *Emile*'ye yansıtmıştır. Sık sık doğaya vurgu yapan Rousseau, insan doğasını da bu yansımada görmüş ve doğal insanı geniş vadilerde, akan bir ırmağın kenarında bulmuştur. Bu doğal insan Rousseau'ya göre iyidir, çünkü kötülük ile hiç tanışmamıştır. Bu görüşüyle de Rousseau, Hristiyan doktrinine büyük bir başkaldırıda bulunur ve insanın özünde kötülük olduğunu tamamen reddeder. Bu anlamda Hobbes'tan, Hume'dan ayrı bir tutum sergileyerek daha çok Augustinus gibi, Mevlana gibi özünde iyilik barındıran bir insanı tanıtmış; dini temellerden beslenen bu figürlere benzemiştir. Buradaki ikilik, Rousseau'nun kitaplarının dinsizliği yayması savıyla yakılmış olmasından, *Emile*'de insanın dininin Tanrılara ve ritüellere değil, inanca bağlı olduğunu savunmasından; fakat insan doğasını açıklarken "Her şey Yaratıcı'nın elinden çıktığında iyidir"le söze giriş yapmasından ileri gelir. Her ne kadar Rousseau'nun iyilik savında bir ikilem olduğu

düşünülse de[1], Rousseau insan iyiliğini tamamen kendi doğasında aramıştır. Merhamet onun felsefesinde insanın birincil duygularından biridir ve bu duygu ile birlikte insan başkalarına karşı iyi olmayı öğrenir. Bu duyguyu birincil sıraya koyarak Rousseau "*amor de soi*-kendini sevme"nin yan etkisi bencilliğin bahsini kapatmış olur. Kendini sevmenin izlerine en çok rastladığımız *Toplum Sözleşmesi* her ne kadar insan bencilliğini gözler önüne serse de, Rousseau'nun eğitim bazında güttüğü felsefede insanın bencilliği yok denecek kadar azdır.

Amor de soi, birçok filozofun da önerdiği 'kendini sevme' konusunda Rousseau'nun doğal akışının başlangıcı olarak karşımıza çıkar. Ona göre *amor de soi*, başkalarına duyulan sevginin kaynağıdır ki bu da insana dair her şeyin önce kendisinden başladığına işaret eder. Nitekim Eflatun da insanlığın düzenlenmesi için önce insanın kendini düzenlemesi gerektiğini belirterek insana dair konuların önce bireylerin kendilerinden başladığını göstermiştir.

Rousseau'nun bu iyilik görüşü, eğitim felsefesinde de yerini bulmuş ve iyiliğin öğretilmesi *Emile*'de kötülükten uzak durma ile gerçekleştirilmiştir. İnsan doğasında iyiliğin ve merhametin temelliğini savunan Rousseau, bu görüşüyle uyuşan bir biçimde eğitimde de iyiliğin öğreniminin insanın kendi doğasından olacağını varsaymış ve bu sebeple iyiliğe dair vaazlar veya öğretilerde bulunmak yerine Emile'yi kötülükten uzak tutmuş ve onun kendi doğasındaki iyiliği keşfetmesine yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu anlamda Rousseau'nun iyilik öğretimi, Eflatun'un felsefesi ile benzeşir[2]. Eflatun da eğitimin içten gelmesi gerektiğine inanır, çünkü insanın ihtiyacı olan değerler onun özünde mevcuttur.

İnsan doğası anlamında Rousseau'nun sıkça vurguladığı bir diğer kavram ise özgürlüktür. Özgürlük, tarih boyunca çok kez tanımlanmış ve hala bu tanımlar üzerinde çalışılan bir kavramdır. Fakat bu çalışmada Rousseau'nun insan doğası ve eğitim felsefeleriyle ilgilenildiğinden, Wittgenstein'ın felsefesi de güdülerek, onun tanımlamasına yer vermek ve 'özgürlük'ü bu doğrultuda incelemenin daha yerinde olacağı düşünülmüştür. Nitekim Wittgenstein da kavramların ve anlamlarının düşünce sistemleri üzerinde büyük bir etkisinin olduğunu kabul etmiştir.

[1] Laurence D. Cooper, **Rousseau, Nature, and the Problem of Good Life,** (Pennsylvania, The Pennsylvania University Press, 1962): 168.
[2] Joseph J. Chambliss, "Training From Childhood in Goodness", **The Journal of Educational Thought,** c.13 s.2 (1979): 98.

Rousseau'nun tanımına göre özgürlük, insanın kendi koyduğu yasalara uymasıdır ve Rousseau sosyal yaşam düzenleri arasında ancak "genel istem"le bunun mümkün olabileceğini belirtir. Genel istemle beraber insan kendi koyduğu yasalar çerçevesinde yaşayabilecek ve özgür kalabilecektir. Nitekim Rousseau'nun insan doğası felsefesinde özgürlük, insanın yalnızca bir ihtiyacı değil, aynı zamanda onun bir ayrıcalığıdır. Rousseau'ya göre insanı sınırlandıran medeni hayat, öncelikler, kıdemler ve koltuklar onu zincirle bağlar gibi bağlamakta ve "insan olma" ile ilgili özelliklerini bir daha geri kazanmamacasına kaybetmesine neden olmaktadır. Rousseau'nun bu özgürlük arzusu, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* ve *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*'de kendini derinden hissettirirken, *Toplum Sözleşmesi'*nde bu arzunun yerini daha ortalama, daha yapılabilir bir özgürlük fikri ile karşımıza çıkmaktadır. Peter Gay'in tabiriyle Rousseau'nun karakterleriyle "Tanrıyı oynaması" ve alışılmış sınırların üzerindeki söylemleri [3] *Toplum Sözleşmesi*'nde yerini daha ortalama savlara bırakmaktadır. Rousseau'nun bu tavrı, Adler'in "özgürlük fedakârlıkları beraberinde getirir" [4] sözü ile aynı doğrultuda sayılabilir. Nitekim Rousseau da özgürlüğü sağlamak için görüşlerinde bazı fedakârlıklarda bulunmuş, tahayyülündeki insanların da bazı fedakârlıklarda bulunmasını önermiştir.

Rousseau'nun insan doğasında elzem gördüğü özgürlüğün onun eğitim felsefesindeki yansımaları ise kendini derinden hissettirmektedir. Nitekim Rousseau'nun eğitimi, hayali karakteri olan yegâne öğrencisi Emile'nin özgürlüğü ve bağımsızlığını kazanması adına kurgulanmış gibidir. *Emile*'de Rousseau, çocukların özgürlüğünü kısıtlayabilecek her türlü şeyi – kundak da buna dâhildir – yasaklamış, Emile'nin medeniyet kurallarının kısıtlamasında da yaşamaması için onu toplumdan uzak tutmuştur. Eğitim programı anlamında ise daha kurgusal bir özgürlükle Emile'nin istediğini öğrenmesini düşünmesini sağlamış, bu konuda da onun özgür olduğunu hissettirmiştir. Lakin Rousseau'nun bu kurgusal özgürlüğü eğitim ve felsefe ile ilgilenen araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Skinner'a göre

[3] Peter Gay, **The Enlightenment: The Science of Freedom,** (New York, W. W. Norton & Company, 1977):531.
[4] Alfred Adler, **Understanding Human Nature,** çev. Walter Beran Wolf, (Garden City Publishing, New York, 1927): 18.

Rousseau'nun özgürlükçü öğrenme yöntemi yalnızca bir kurgudan ibaret olup, öğrenciye özgürlüğü vermek yerine onu dar bir alana kısıtlamaktadır[5].

Rousseau'nun özgürlük fikri, onun adalet sistemi açısından da büyük önem taşımaktadır. Çünkü Rousseau'nun insanlara atfettiği özgürlük ihtiyacı, adalet için de bir ön koşul olarak karşımıza çıkmakta, insanlar arasındaki eşitliğin de bir parçası olmaktadır. Rousseau insan doğasını medeni hayattan ve kurallı toplumlardan uzak addettiğinden, ona göre adalet ve eşitlik kavramları da ancak medeni hayatın zincirlerinden uzak koşullarda yeşerebilmektedir. Özellikle *İnsanların Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* ve *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*'de karşı çıktığı medeni hayat, Rousseau'ya göre insanlar arasında büyük eşitsizliklere yol açmakta ve bunu adil olmayan bir biçimde gerçekleştirmektedir. İnsan doğası özünde eşitlikçi ve adil bir yapıdayken ve buna ihtiyaç duyarken medeni toplumların meslek, konum, statü, güzellik gibi öncelikleri bu eşitlik ve adaletin gerçekleştirilmesine engel olmakta, insan doğasını zorlamaktadır. Oysa Rousseau'ya göre doğal haliyle insan bu özelliklere dikkat etmeyen, bunları önceliklendirmeyen bir yapıya sahiptir. Fakat Rousseau'nun bu özgürlük-eşitlik-adalet üçgeni sosyal hayattan yoksun bir şekilde oluşturulmuş, dahası insanın zaman içerisindeki gelişiminin doğal olmadığını ima eder niteliktedir.

Rousseau'nun tasavvur ettiği insan doğasında sosyalliğin eksik olması ve adaletle eşitliğin buna bağlı olması diğer filozoflar tarafından eleştirilmiştir. İnsan doğası hakkında araştırma yapan Alfred Adler de bu eleştirileri yapan isimlerden bir tanesidir. Adler'e göre özellikle adalet, sosyal hayatın bileşenlerinden biri, sosyal hayat koşullarının gerçekleştirilmesi anlamındadır[6]. Hatta bu iki kavramla birlikte sorumluluk, açıklık, dürüstlük, vefa gibi duygular da sosyal hayatın sonuçlarındandır. Rousseau'nun insan doğasında gördüğü ve medeni hayatın törpülediğini savunduğu bu kavramlar Adler'e göre tam tersine medeniyetlerin bir getirisidir.

Jean Jacques Rousseau'nun özgürlük ve eşitlikle ilgili söylemleri, onun doğal hayata karşı medeni toplum tartışmasının içerisinde erimiş şekildedir. Rousseau'ya göre insanı özünden ayıran ve başkalaştıran medeniyet, onun doğal halini olumsuz etkilemektedir. Rousseau nezaket kurallarını, bilimlere ve sanatlara verilen yüksek

[5]Burrhus Frederic Skinner. "The Free and Happy Student", **The Phi Delta Kappan,** c.55 s.1 (1973): 14.
[6] Alfred Adler, **Understanding Human Nature,** çev. Walter Beran Wolf, (Garden City Publishing, New York, 1927): 32.

değeri, gençlerin eğlenme biçimlerini ve tüm bunların insan doğasında var olduğuna inandığı değerleri etkileme biçimini ağır bir biçimde eleştirir. Özellikle *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*'de bilimlere ve sanatlara verilen yüksek değerin yersiz olduğunu, bu değerin insanın ahlak ve erdemini olumsuz etkilediğini, insanın ihtiyacı olan ahlak ve erdem değerlerinin kendi doğasında zaten mevcut olduğunu savunur. Rousseau'nun insan doğasına atfettiği bu bilgelik, eğitim felsefesinde de kendini göstermektedir. Ona göre insan, ahlak ve erdeme dair değerleri kendi özüne eğilerek keşfedebilir. Bu yüzden de Rousseau'nun ahlak ve erdeme dair öğretileri vaazlardan değil, tam tersine Emile'nin kendini keşfetmesinden oluşur. Rousseau Emile'ye kendi içinde barındırdığı değerleri keşfetmesi için imkanlar, senaryolar sağlar ve onunla Sokrates gibi diyaloglarla Emile'nin düşünüp doğruyu bulmasını bekler.

Rousseau'nun eğitim felsefesinde yer alan bu kendini keşif de yine Rousseau'nun insan gelişimi fikirleri ile bir bütünlük arz etmektedir. Rousseau, 15 yaşına kadar çocukların "kendi bilinci"ne ulaşmadıklarını ve düşünme becerilerinin tam anlamıyla gelişmediğini savunur. İnsanın zaman içerisinde geliştiği düşüncesi, içlerinde Piaget, Erikson, Freud gibi önemli eğitim düşünürlerinin de bulunduğu birçok filozof ve eğitimci tarafından da kabul edilmektedir. Rousseau da insanın doğduğu andan itibaren aynı olmadığını, zamanla geliştiğini ve "insanlık" mertebesine bu sayede ulaşabildiğini ima etmektedir. Gay de Rousseau'nun çocuk ve insanı ayrı ele aldığını ve çocukları insanın tamamlanmamış hali olarak sunduğunu belirtir[7].

Rousseau'nun öne sürdüğü eğitim felsefesi insan doğasında gördüğü değerlere uygun olmakla birlikte, insan gelişimine de uygun bir biçimde seyrettirilmiştir. Emile'yi kundaktan bir öğrenci olarak alan Rousseau, onun gelişim özelliklerine uygun olarak bir eğitim gerçekleştirmiştir. Bu sayede dolaylı olarak insan gelişimine ve gelişim dönemlerine dair de bilgiler sunmuş, çocukların her dönemde aynı olmayacaklarını, dönem özelliklerine göre farklılaştırılmış eğitim uygulanması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Ayrıca *Emile,* bir öğrencinin gözünden, onun bakış açısından olaylara bakabilen belki ilk eser olmasıyla öğrenci merkezliliği gündeme almış bir eserdir. Bu açıdan da eğitim alanında oldukça ses getiren ve yayınlandığı günden 250 yıl sonra bile konuşulan *Emile*, bugün eğitim alanında sıkça telaffuz

[7] Peter Gay, **The Enlightenment: The Science of Freedom,** (New York, W. W. Norton & Company, 1977): 33.

edilen Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı, Eleştirel Pedagoji gibi eğitim felsefeleri ve yöntemlerinde referans gösterilen bir eser olarak önemini korumaktadır.

Emile doğa ile iç içe yetişen, medeni hayatın önceliklerinden uzak tutulan doğal bir çocuktur. Onun eğitiminin asıl amacı mutlu olmak ve hayatta kalmaktır. Emile hayatı boyunca yalnızca mutluluğu için gerekenleri yapar, geri kalanı ile ise hiç uğraşmaz. Bu noktada ise Rousseau'nun eğitim amacı ortaya çıkmaktadır. İnsan doğasının bir ihtiyacı olarak mutluluk, özgürlük ve eşitlik, Rousseau'nun eğitiminin de amacıdır.

Rousseau'nun eğitim felsefesi ve insan doğası arasındaki benzer fikirleri, insanı cinsi bir varlık olarak ele aldığında da kendini göstermektedir. 18. yüzyıl Avrupa'sında oldukça aşikâr olan kadın ve erkek ayrışımı, Rousseau'nun insan doğası fikirlerinde de kendini göstermektedir. Rousseau kadının doğal hayatta etkin ve ayrı bir birey olduğunu düşünmesine rağmen, kendi kurduğu eşitlikçi düzende dahi kadının yerini evin içi olarak görmüş ve erkeğin bir tamamlayıcısı olarak konumlandırmıştır. Ona göre kadının birincil vazifesi anneliktir ve kadın bunu evin içerisinde oturarak, kocasına tam bir itaatte bulunarak gerçekleştirmeli, kocasının itibarını her zaman en üst seviyede tutmalı ve çevreye kendisini iyi bir insan olarak kabul ettirmelidir. Halbuki Rousseau'nun erkil insanı için çevrenin ne düşündüğü önemli değildir ve onun görevi yalnızca kendi içerisinde barındırdığı iyiliği ve erdemi korumaktır. Bu anlamda Hristiyan doktrinine de karşı bir duruş sergileyen Rousseau, kadınların doğasından bahsederken onların doğuştan kandırma, yalan söyleme, süslenme gibi kötü özelliklere sahip olduklarını belirterek Hristiyan doktrinine de bir dönüş yapmaktadır. Kadın ve erkeğin doğalarındaki bu farklılık onların eğitimlerine de yansımış, Rousseau Emile'nin yalnızca mutluluğu ve kendi hayatını devam ettirmesi için öğrenme gerçekleştirmesini isterken, aynı şeyi Sophie'ye uygulamaz. Daha ziyade Sophie'nin Emile için uygun bir eş, çocukları için uygun bir anne olarak yetiştirilmesini tavsiye eder.

Sonuç olarak Rousseau, kendi insan doğası felsefesine benzeşen bir eğitim felsefesi gütmüştür. Rousseau'nun hala kullanılmakta olan Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı ve bugünün eğitim dünyasında gündemde olan Eleştirel Pedagoji'de bu denli etki sahibi olmasının bir sebebinin de bir insan doğası felsefesinden beslenen bu eğitim felsefesi olduğu söylenebilir. İnsanın ne olduğundan beslenen eğitim felsefesi, temellenmiş ve dayanaklandırılmıştır. Bu sayede boşluklara ve hatalara izin

vermeyen Rousseau, bugün hala övgüyle anılmaktadır. Bir felsefeden beslenen eğitim uygulamaları elbette ki daha kalıcı ve etkili olacaktır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda da insanın ne olduğu ve nasıl ele alındığı iyi temellendirilirse daha başarılı olunacaktır. Özellikle eğitim programı geliştirme çalışmalarında insana dair bir netliğin oluşturulması, programların da daha iyi sonuç vermesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Adler, Alfred. **Understanding Human Nature.** çev. Walter Beran Wolfe. New York: Garden City Publishing Inc., 1927.

Ankersmith, Frank R.. "Pygmalion: Rousseau and Diderot on the Theatre and on Representation". **Rethinking History.** c.7 s.3 (2003): 326. http://dx.doi.org/10.1080/0958517032000135283 [20.05.2016].

Aquinas, Thomas. **Basic Writings of Saint Thomas Aquinas.** çev. Anton C. Pegis. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1997.

Ashford, Jose B. & LeCroy, Craig W.. **Human behavior in the social environment: A multidimensional perspective**. Belmont: Cengagae Learning, 2010.

Baillargeon, Renee, Spelke, Elizabeth S., ve Wasserman, Stanley. "Object permanence in five-month-old infants". **Cognition** c.20 s.3 (1985): 191-208.

Bandura, Albert. **Social Learning Theory**. New York: General Learning Press, 1977.

Bloom, Allan. "Rousseau: The Turning Point". **Confronting The Constitution: The Challenge To Locke, Montesquieu, Jefferson, And Thefederalists From Utilitarianism, Historicism, Marxism, Freudianism, Pragmatism, Existentialism...**, ed. Allan Bloom, Steven J. Kautz. Washington: American Enterprise Institute, 1990: 208-232.

Bloom, Allan. "The Education of Democratic Man", **Deadalus,** c.107 s.3 (1978):136, http://www.jstor.org/stable/20024568 [05.06.2016].

Bojesen, Emile. "The Primacy of Pity: Reconceiving Ethical Experience and Education in Rousseau". **Ethics and Education.** (2016): 1-10. http://dx.doi.org/10.1080/17449642.2016.1160521 [05.06.2011].

Bojesen, Emile. "The Primacy of Pity: Reconceiving Ethical Experience and Education in Rousseau". **Ethics and Education** c. 33 s.2 (2016): 305-330. http://dx.doi.org/10.1080/17449642.2016.1160521 [05.06.2011].

Braudel, Frederic. **Civilisation and Capitalism Volume I: The Structures of Every Day Life, The Limits of the Possible.** çev. Sian Reynolds. New York: Harper & Row, 1979, 74-85.

Brazier, David. **The Feeling of Buddha: A Buddhist Psychology of Character, Adversity and Passion.** New York: St Martin's Press, 2001.

Clifford, Owusu-Gyamfi,. "Who Won the Debate in Women Education? Rousseau or Wollstonecraft?." **Journal of Education and Practice,** c.7, s.6, (2016): 191-193.

Çağlayan, Semiha. **Türk Eğitim Sistemi Üzerinde Etkili Olan Felsefi Akımlar**. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Demirel, Özcan. **Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya.** 21. Bs. Ankara: Pegem Yayınevi, 2014.

Descartes, Rene. **Hakikatin Aaraştırılması & Dünya ya da Işık Üzerine.** çev. Atakan Altınörs. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.

Duffy, Thomas M. & Cunningham, Donald J.. "Constructivism: Implicatıons For The Design And Delivery Of Instruction". **Handbook of Research for Educational Communications and Technology**. ed. David H. Jonassen & Roberts A. Braden. New York: Simon and Schuster, 1996: 170-198.

Durkheim, Emile. "The Dualism of Human Nature and Its Social Conditions". **Essays on Sociology and Philosophy.** ed. Benjamin Nelson. New York: Harper Torchbooks, 1960: 325-340.

Dwan, David. "Modernism and Rousseau". **Textual Practice.** c.27 s.4 (2013): 537-563.

Ebû Dâvud, Sünen, Hudûd, 16; Tirmizî, Sünen, Hudûd,2

Eflatun (2007). Devlet

Elkind, David. "The problem with constructivism". **The Educational Forum**. c.68. s.4. (2004): 306-312.

Erdem, Eda. **Program Geliştirmede Yapılandırmacılık Yaklaşımı.** Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Esenyel, Melek Z. "İnsanın İnsan Olmak Bakımından İşlevi Nedir? Aristotelesçi Bir Bakış". **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi.** c.18 s.1 (2012): 209-221.

Foley, R. (1995). *Humans before humanity: an evolutionary perspective*. Blackwell.

Freedman, James O.. **Idealism and Liberal Education.** Michigan, University of Michigan Press, 1996.

Freire, Paolo. **Pedagogy of the Oppressed.** çev. Myra Bergman Ramos, Newyork: Continuum, 2005, http://www.msu.ac.zw/elearning/material/1335344125freire_pedagogy_of_the_oppresed.pdf [14.05.2016].

Friedman, John. "Rousseau's Dream: Nature and Artifice". **Critical Horizons.** c.3 s.2 (2002): 165-176. http://dx.doi.org/10.1163/156851602760586635 [20.05.2016].

Fritz Osterwalder, "The Modern Religious Language of Education: Rousseau's Emile", **Studies in Phlosophy of Education** c.31 s.1 (2012): 435-447.

Gay, Peter. **The Enlightment: An Interpretation Volume II: The Science of Freedom.** New York: Alfred A. Knopf, 1969.

Gill, Natasha. **Educational Philosphy in the Light of Enlightenment From Nature to Second Nature.** England: Ashgate Publishing Limited, 2010.

Glasersfeld, Ernst V.. **Radical Constructivism.** New York: Taylor & Francis Group, 2003.

Guba, Egon G. & Lincoln, Yvonna S.. "Competing paradigms in qualitative research". **Handbook of Qualitative Research**. ed. Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln. Thousand Oaks: Sage Publishing, 1994: 105-117.

Günaydın, Satık Buğra, **Yapılandırmacı Eğitim Felsefesi Açısından Natüralist Eğitim Anlayışının Değerlendirilmesi - "Emile" Örneği.** Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.

Günaydın, Satık Buğra. **Yapılandırmacı Eğitim Felsefesi Açısından Natüralist Eğitim Anlayışının Değerlendirilmesi – "Emile" Örneği**. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.

Gündüz, Mustafa. **Maariften Eğitime: Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm.** Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.

Hacker, Peter M. S. **Wittgenstein: On Human Nature.** London: Phoenix, 1997.

Hande İşler, **The Examination of Educational Philosophy of Turkish National Education Councils Between 1946 and 2014**, (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2016), 65.

Hobbes, Thomas. **Leviathan.** Ed. Richard Tuck. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Huffton, Olwen. "The French Church". **Church and Society in Catholic Europe of the Eighteenth Century.** ed.William Callahan, David Higgs. New York: Cambridge University Press, 1979, 13-33.

Hume, David. **A Treatise of Human Nature.** ed. L. A. Selby-Biggie. London: Oxford University Press, 1965.

Hume, David. **An Inquiry Concerning Human Understanding.** çev. Adam Smith. Chicago: The Open Court Publishing Company, 1921.

İbn Sina / İbn Tufeyl. **Hay Bin Yakzan**. 5. bs, çev. M. Şerefettin Yalıtkaya, Babanzade Reşit. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Iheoma, Eugene O. “Rousseau’s Views on Teaching”. **The Journal of Educational Thought** c.31 s.1 (1997): 69-81.

Illich, Ivan. **Deschooling Society**. ?: Harper & Row, 1970. http://philosophy.la.psu.edu/illich/deschool/ [14.05.2016].

Jacob, Margaret C.. **Living the Enlightenment.** New York: Oxford University Press, 1991.

James, David. “The Question of Freedom in Rousseau's Writings”, **History of European Ideas.** c.37 s.1 (2011): 403-405.

Johansen, Karsten Friis. **A History of Ancient Philosophy: From Beginnings to Augustine.** çev. Henrik Rosenmeier. New York: Routledge, 1998.

Kant, Immanuel. **Pratik Aklın Eleştirisi.** Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2009.

Kayıkçı, Hilal. **Augustinus’un Bilgi Anlayışı.** Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Kenan, Seyfi. “Eğitimde Felsefi Temeller” (Yüksek Lisans Dersi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 5 Şubat 2016).

Kenan, Seyfi. “Eğitimde Felsefi Temeller” (Yüksek Lisans Dersi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 5 Şubat 2016).

Ketenci, Taşkıner & Topuz, Metin, “Aristoteles ve Augustinus’un İnsan Anlayışları Üzerine”, **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi,** c.20 s.1 (2013): 1-18.

Kohl, Herbert. **The Open Classroom.** New York: New York Review Book, 1971, http://www.vidyaonline.org/dl/openclassroom.pdf [14.05.2016].

Kolay, Mehmet. **Kant ve Rousseau’nun İnsan Doğası ve Eğitim Anlayışları.** Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2015.

Koops, Willem. “Jean Jacques Rousseau, Modern Developmental Psychology, and Education”. **European Journal of Developmental Psychology.** c.9 s.1 (2012): 46-56.

Kupperman, Joel J.. **Theories Of Human Nature**. Indianapolis: Hackett Publishing, 2010.

Laverty, Megan, J.. “Can You Hear Me Now? Jean- Jacques Rousseau on Listening Education”. **Educational Theory**, c. 61 s.2 (2011): 155-169.

Lenman, James & Yonatan, Shemmer. **Constructivism in Practical Philosophy**. İngiltere: MPG Book’s Group, Bodmin & King’s Lynn, 2012.

Lindsay, Peter, Thinking Back (and Forward) to Rousseau's Emile", **Journal of Political Science Education,** (2016): 1-11.

Longx, Zhang. "Introduction: Humanity and the Diversity of Conceptualization". **The Concept of Humanity in the Age of Globalization.** ed. Zhang Longxi. Gottingen: V&R Unipress, 2012: 9-20.

Lukes, Steven. **Emile Durkheim His Life and Work: A Historical and Critical Study.** Stanford: Stanford University Press, 1985.

Maboçoğlu, Mehmet. **Jean Jacques Rousseau'nun Eğitim Felsefesi**. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

Machievelli, Niccolo. **Hükümdar.** çev. Yusuf Adil Egeli. Ankara: Yıldız Matbaası, 1555.

Madeley, John T.S.. "European Liberal Democracy and the Principle of State Religious Neutrality". **Chruch and State in Contemporary Europe: The Chimera of Neutrality.** ed. John T. S. Madeley, Zsolt Enyedi. England: Frank Cass Publishers, 2003: 1-21.

McEwan, Hunter. "A Portrait of the Teacher as Friend and Artist: The example of Jean-Jacques Rousseau". **Educational philosophy and Theory.** c.43 s.5 (2011): 508-520.

Megan J. Laverty. "Progressive Education and Its Critics". **Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy.** ed.Denis C. Philips. Thousand Oaks: Sage Publications, 2014.

Melzer, Arthur M. **The Natural Goodness of Man: On The System of Rousseau's Thought.** Chicago: The University of Chicago Press, 1990.

Michaud, Oliver . "Thinking about the Nature and the Role of Authority in Democratic Education with Rousseau's Emile". **Educational Theory** c.62 s.3 (2012): 287-304.

Nadelman, Lorein. "Sex Identity in American Children: Memory, Knowledge, and Preference Tests". **Developmental Psychology**. c.10 s.3, 1974: 413-417.

Nadelman, Lorein. "Sex Identity in American Children: Memory, Knowledge, and Preference Tests". **Developmental Psychology**. c.10 s.3, 1974: 413-417.

Neidleman, Jason. "The Sublime Science of Simple Souls: Rousseau's Philosophy of Truth". **History of European Ideas.** c.36 s.6 (2013): 815-834. http://dx.doi.org/10.1080/01916599.2013.809008 [18.04.2016].

Nietzsche, Friedrich. **Daybreak: Thoughts on the Prejudices of Morality.** ed. Maudemarie Clark and Brian Leiter. çev. R.J. Hollingdale. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Nouhouser, Frederic. **Rousseau's Theodicy of Self-Love: Evil, Rationality, and the Drive for Recognition**. Oxford: Oxford Unversity Press, 2008.

Null, J. Wesley. "Is Constructivism Traditional? Historical and Practical Perspectives on a Popular Advocacy". **The Educational Forum.** c.68, s.2 (2004): 180-188.

Ornstein, Allan C. & Hunkins, Francis P.. **Curriculum: Foundations, Principles, and Issues.** Boston: Allyn and Bacon, 1993'den aktaran Özcan Demirel, **Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya,** Ankara: Pegem Akademi, 2014.

Öktem, Gönül. **Rousseau'nun Eğitim Anlayışı ve Günümüze Yansımaları**. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Özgen, Rezzan. **Eğitime Alternatif Felsefi Yaklaşımlar.** Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Özgen, Rezzan. **Eğitime Alternatif Felsefi Yaklaşımlar.** Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Pasnau, Robert. **Thomas Aquinas on Human Nature: A Philosophical Study of Summa Theologiae 1a 75-89.** Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Piaget, Jean. **The Origins of Intelligence in Children**. New York: International Universities Press, 1952.

Prange, Klaus. "Bildung: A Paradigm Regained?". **European Educational Research Journal.** c.3 s.2 (2004): 501-509.

Pritchard, Alan & Woollard, John. **Psychology for The Classroom: Constructivism and Social Learning.** New York: Taylor & Francis E-Library, 2010.

Raynor, Watson J. B. & Rayner, R.. Conditioned emotional reactions. **Journal of Experimental Psychology**. c.3 s.1, 1920: 1-14.

Relsert, Joseph R. "Authenticity, Justice and Virtue in Taylor and Rousseau". **Politicy** c.33 s.2 (2000): 305-330.

Riley, Patrick. Rousseau's Phlosophy of Transformative, 'Denaturing' Education. **Oxford Review of Education.** c.73 s.5 (2011): 573-586.

Robinson, Peter. "Jean-Jacques Rousseau and History: Moral Truth at the Expense of Facticity". **Rethinking History.** c.12 s.1 (2008): 417-431. http://dx.doi.org/10.1080/13642520802193288 [18.04.2916].

Rousseau, Jean Jacques. **Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev.** çev. Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankarı Kültür Yayınları, 2015.

Rousseau, Jean Jacques. **Emile Ya Da Eğitim Üzerine.** çev. Yaşar Avunç. İstanbul: Türkiye İş Bankarı Kültür Yayınları, 2014.

Rousseau, Jean Jacques. **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı.** çev. Rasih Nuri İleri. İstanbul: Say Yayınları, 2010.

Rousseau, Jean Jacques. **İtiraflar I.** çev. Reşat Nuri Güntekin. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991.

Rousseau, Jean Jacques. **İtiraflar II.** çev. Reşat Nuri Güntekin. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991.

Rousseau, Jean Jacques. **Toplum Sözleşmesi.** çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Rousseau, Jean Jacques. **Yalnız Gezerin Hayalleri.** çev. Hasan Fehmi Nemli. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.

Scott, John T. "The Illustrasive Education in Rousseau's Emile". **American Political Science Review.** c. 108 s.3 (2014): 533-546.

Shuffleton, Amy. "Rousseau's Imaginary Friend- Childhood, Play, and Suspicion of the Imagination in Emile". **Educational Theory**. c.62 s.3 (2012): 305-321.

Skinner, Burrhus F. **Science and Human Behavior.** London: Pearson, 2005.

Skinner, Burrhus F.. "The Free and Happy Student". **The Phi Delta Kappan.** c.55 s.1 (1973): 13-17. http://www.jstor.org/stable/20297418 [05.06.2016].

Skinner, Burrhus Frederic. **Science and human behavior**. New York: The Free Press, 1965.

Sonenscher, Michael. "Sociability, Perfectibility and the Intellectual Legacy of Jean-Jacques Rousseau". **History of European Ideas.** c.46 s.1 (2015): 684. http://dx.doi.org/10.1080/01916599.2014.987563 [04.05.2016].

Sorabji, Richard. **Self: Ancient and Modern Insights about Individuality Life and Death**. Chicago: University of Chicago Press, 2006.

Splitter, Laurance J., "Authenticity and constructivism in education." **Studies In Philosophy And Education.** c. 28 s.2 (2009): 135-151.

Steven Tozer. "Essentialism, Perennialism, and the 'Ism's Approach". **Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy.** ed.Denis C. Philips. Thousand Oaks: Sage Publications, 2014.

Stoner, Winfred S. **Natural Education.** ed. M. V. O'Shea. Brooklyn: The Bobbs-Meryl Company, 1914.

The Holy Bible. Ed. King James. Mecih. 7:18.

Thomson, James. **Seasons.** London: The World's Poetry Archive, 2012.

Tosato-Rigo, Daniel'e. "In the Shadow of Emile: Pedagogues, Pediatricians, Physical Education, 1686–1762. **Studies in Philosophy and Education.** c.31 s.5 (2012): 449-463. http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11217-012-9317-4#page-1 [31.05.2016].

Trigg, Roger. **Ideas of Human Nature.** Oxford: Blackwell Publishers, 1999.

Vico, Giambattista. **New Science of Giambattista Vico.** çev. Thomas Goddard Bergin &Max Harold Fisch. New York: Cornell University Press, 1948. https://ia801404.us.archive.org/3/items/newscienceofgiam030174mbp/newscienceofgiam030174mbp.pdf [15.05.2016].

Vopa, Anthony J. La. "Conceiving a Public: Ideas and Society in Eighteenth-Century Europe". **The Journal of Modern History.** c.64 s.1 (1992): 79-116. http://www.jstor.org/stable/2124716 [30.05.2016].

Watson, John B. & Rayner, Rosalie. "Conditioned emotional reactions" **Journal of Experimental Psychology**. c.3 s.1 (1920): 1-14.

Watson, John B. ve Rayner, Rosalie. "Conditioned emotional reactions.". **Journal of Experimental Psychology**. c.3 s.1 (1920): 1-14.

Weinraub, Marsha & Brown, L.. "Crushing Realities: Development of Children's Sex Role Knowledge". **The Stereotyping of Women: Its Effects on Mental Health**. ed. V. Franks & E. Rothblum. (New York: Springer, 1983)'den aktaran Marsha Weinraub, Lynda Pritchard Clemens, Alan Sockloff, Teresa Ethridge, Edward Gracely, and Barbara Myers. "The Development of Sex Role Stereotypes in the Third Year: Relationships to Gender Labeling, Gender Identity, Sex-Types Toy Preference, and Family Characteristics". **Child Development.** c.55 s. 4 (1984): 1493-1503

Weinraub, Marsha ve Brown, L. "Crushing Realities: Development of Children's Sex Role Knowledge". **The Stereotyping of Women: Its Effects on Mental Health**. ed. V. Franks & E. Rothblum, (New York: Springer, 1983)'den aktaran Marsha Weinraub, , Lynda Pritchard Clemens, Alan Sockloff, Teresa Ethridge, Edward Gracely, and Barbara Myers, "The Development of Sex Role Stereotypes in the Third Year: Relationships to Gender Labeling, Gender Identity, Sex-Types Toy Preference, and Family Characteristics", **Child Development**, c.55 s. 4 (1984): 1496.

Weiss, Penny, Harper, Anne, "Rousseau's Political Defence of the Sex-Roled Family". **Feminist Interpretations of Jean Jacques Rousseau.** ed. Lynda Lange (Pennsylvania: The Pennsylvania University Press, 2002), 42-64.

White, Richard. "Rousseau and The Education of Compassion". **Journal of Philosophy of Education.** c.42 s.1 (2008): 35-48.

William H. Schubert, “Knowledge, The Structure of: From Aristotle to Bruner and Hirst”, **Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy,** ed.Denis C. Philips (Thousand Oaks: Sage Publications, 2014), 448.

Williams, David Lay. “Justice and the General Will: Affirming Rousseau's Ancient Orientation”. **Journal of the History of Ideas.** c.66 s.3 (2005): 385.

Wilson, E. O. (1980). *Sociobiology: The Abridge Edition.* Belknap Press of Harvard University Press.

ÖZ GEÇMİŞ

Büşra TOMBAK, 1990 yılında Lefkoşa'da dünyaya gelmiş, 2004-2008 yılları arasında Amasya Anadolu Öğretmen Lisesi'nde okumuş, 2008-2012 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngilizce Öğretmenliği bölümünde öğrenim görmüş ve 2013 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Programları ve Öğretim bölümünde yüksek lisansa başlamıştır. 2012-2014 yılları arasında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde okutmanlık yapmış ve 2014 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Programları ve Öğretim bölümünde araştırma görevlisi olarak işe başlamıştır.